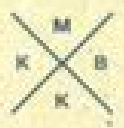

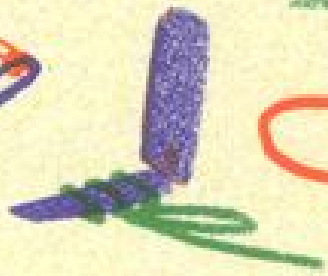
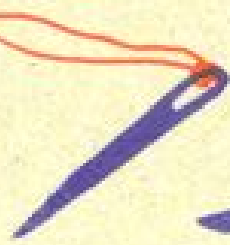
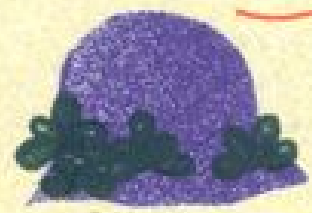
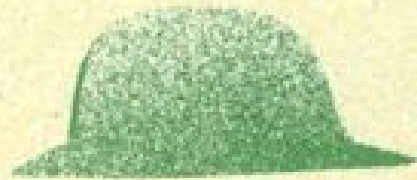
ВІРДЖИНІЯ ВУЛФ

МІСІС ДЕЛЛОВЕЙ

ВІРДЖИНІЯ ВУЛФ

МІСІС ДЕЛЛОВЕЙ

ВІРДЖИНІЯ ВУЛФ

МІСІС ДЕЛЛОВЕЙ

ВІРДЖИНІЯ
ВУЛФ

МІСІС
ДЕЛЛОВЕЙ

Вірджинія Вулф

Місіс Деллоуей

ПЕРША
УКРАЇНСЬКА
ПЛАТФОРМА
КРАУДПАБЛІШИНГУ

Virginia Woolf

MRS
DALLOWAY

A NOVEL

Вірджинія Вулф

МІСІС
ДЕЛЛОВЕЙ

РОМАН

Переклад з англійської
Тараса Бойка

Видавництво «Комубук»
Київ — 2022

УДК 821.111'06-312.5.03=161.2
В88

Вірджинія Вулф

В88 Місіс Делловей / Вірджинія Вулф; переклад з англ. Тараса Бойка. — Київ: Комубук, 2022. — 232 с.

ISBN 978-966-97490-4-8

УДК 821.111'06-312.5.03=161.2

Переклад *Тараса Бойка*

Дизайн обкладинки та ілюстрації *Богдани Давидюк*

ISBN 978-966-97490-4-8

© Комубук, українське видання, 2022

Всі права застережено

Місіс Деллоуей сказала, що сама купить квіти. Бо в Люсі сила-силенна роботи. Треба ще двері зняти з петель, придуть хлопці від Румпельмаєра. А який чудовий ранок, подумала Клариса Деллоуей, такий свіжий, немов створений для дітей на пляжі.

Як же весело! Наче пірнаєш! Йй так було щоразу, коли під тихий скрип петель, ніби й зараз чутний, вона відчиняла скляні двері на терасу і пірнала в повітря Бортонна. Таке свіже, таке спокійне, звісно, тихіше, ніж тепер, ранкове повітря, немов ляскіт хвилі, поцілунок хвилі, холодне, пронизливе і все ж (для вісімнадцятирічної дівчини) урочисте; стоячи біля прочиненого вікна, вона відчувала, як ось-ось трапиться щось жахливе, дивилася на квіти, на оповиті туманом дерева, а граки то здіймалися, то падали донизу, стояла й дивилася, аж поки Пітер Волш не сказав: «Роздуми серед овочів?» — наче так? «Я надаю перевагу людям, а не цвітній капусті» — так наче? Він сказав це, здається, за сніданком одного ранку, коли вона вийшла на терасу. Пітер Волш. Днями він повернеться з Індії, у червні чи липні, вже й забула коли, бо листи його страшенно нудні; пам'ятаються його примовки, його очі, кишеньковий ніжик, його усмішка, його бурчання, і коли мільйони речей назавжди зникли — хіба не дивно! — кілька таких фраз про капусту.

Якусь мить вона стояла на краю тротуару, чекаючи, поки проїде фургон. Чарівна жінка, — подумав про неї Скруп Первіс (він знав її, як знають людей по сусідству у Вестмінстері); щось у ній є пташине, схожа на сойку: така зеленкувато-блакитна, легенька, жвава, хоча вже має за п'ятдесят і після хвороби геть посивіла. Вона стояла там, не помічаючи його, чекаючи, щоб перейти, з дуже прямою поставою.

Коли живеш у Вестмінстері — скільки вже років? Та більше ніж двадцять, — навіть серед вуличного руху або ж прокинувшись уночі — Клариса була в цьому певна, — відчуваєш цю особливу врочисту тишу, якусь невимовну паузу, тривогу (хоча це в неї, кажуть, могло бути через ускладнення на серце після грипу) перед тим, як проб'є Біг-Бен. Ось! Дзижчить. Спочатку мелодійне попередження, а вже потім незворотно — година. Свинцеві кола розходяться в повітрі. Які ж ми

дурні, думала вона, переходячи Вікторія-стріт. Тільки небу одному відомо, чому нам все це так подобається, чому саме так ми все це бачимо, вигадуємо, роздуваємо, руйнуємо і щомиті створюємо заново; а тим часом найгірші нетіпахи, найганебніші нікчеми, які підпирають пороги (випивають те, що їх губить), займаються тим самим; їм нічого не заподіють, оце вже точно, ніякі парламентські укази: вони люблять життя. В поглядах перехожих, гойдалках, волоцюгах і плентанні; у ревінні й галасі; в екіпажах, автомобілях, автобусах і фургонках; у живих рекламах, які човгають погойдуючись; у духових оркестрах і катеринках; тріумфі та брязкоті, в дивному високому співі аероплана над головою було те, що вона так любила. Життя. Лондон. І цю червневу мить.

Авжеж, середина червня. Війна закінчилась, але не для таких, як місіс Фокскроф, вона учора ввечері в посольстві краяла собі серце, що вбили того милого хлопця і тепер замський будинок дістанеться небожеві; чи леді Бексборо, яка, кажуть, відкривала добродійний розпродаж, тримаючи в руці телеграму про загибель Джона, свого улюбленця; але війна закінчилась, Богу дякувати, закінчилась. Червень. Король із королевою в палаці. А довкола, незважаючи на ранішню годину, все пульсує: ворущаються, цокають копитами поні, стукають крикетні бити; «Лордз», «Аскот», «Реніле»^[1], і всі решта; усе загорнуте в м'які сіті блакитно-сірого повітря, але день потриває і скине їх на поля і газони, де басують поні, вдаряючи передніми копитцями об пружну землю, верткі юнаки й усміхнені дівчата в прозорих муслінових сукнях після нічних танців усе ж ведуть на прогулянку своїх кумедних пухнастих песиків; і навіть зараз, у таку пору, літні розсудливі вдовиці мчать на власних автомобілях у таємничих справах; метушаться крамарі у вітринах з усілякими стразами й діамантами, із красивими брошками кольору морської хвилі в оправі вісімнадцятого століття для спокуси американців (треба бути ощадливішою та не розтринькувати зопалу грошей на Елізабет), і вона, люблячи все це абсурдно і віддано, будучи частиною всього цього, адже її предки — придворні за часів Георга, збирається запалити сьогодні ввечері святкові вогні, влаштувати власний прийом. А як дивно, заходиш у парк — і тиша, імла, гомін; повільно плавають безтурботні качки; перевальцем ходять власті птахи; хто ж бо це наближається до неї від урядових будівель, як йому і належить, із

прикрашеною королівським гербом скринькою, а хто ж, як не Г'ю Вітбред; її давній друг — цей пречудовий Г'ю!

— Добридень, Кларисо! — сказав Г'ю занадто офіційно, вони ж друзі дитинства. — Куди прямуєш?

— Я люблю гуляти Лондоном, — відповіла місіс Деллоуей. — Направду. Навіть більше, ніж полями за містом.

Вони саме приїхали, аби піти, на жаль, до лікарів. Інші приїжджають подивитися на виставку, послухати оперу, вивести у світ доньок, а Вітбреди — до лікарів. Скільки ж то Клариса находилася до Евелін Вітбред у ту приватну лікарню. Знову захворіла Евелін? Та щось трохи занедужала, каже Г'ю, і ніби напружуючи чи випинаючи своє доглянуте, мужнє, красиве, бездоганно вбране тіло (він завжди одягнутий аж надто добре, але, мабуть, так і мусить на своїй маленькій посаді при дворі), натякає їй, що дружина потерпає від якогось незначного розладу, нічого серйозного, про що Клариса Деллоуей, її давня подруга, сама здогадається і без його пояснень. Так, так, аякже, вона зрозуміла; яка прикрість; і відчула сестринську турботу й водночас дивне занепокоєння своїм капелюшком. Не зовсім вдало підібраний капелюшок для вранішньої прохолоди, хіба ні? От завжди вона так почувається з Г'ю, а він заквапився, припіднявши свого капелюха дещо екстравагантно, запевнив, що на вигляд їй років вісімнадцять; і так, так, певна річ, він обов'язково прийде сьогодні на вечірку, Евелін просто-таки наполягає, але трішки запізниться, бо має прийом у палаці, хоче відвести туди одного з Джимових хлопців, — завжди вона почувається біля Г'ю трохи ніяково, як та школярка; але прихильна до нього, почасти тому, що знає його змалечку, і тому, що справді вважає його хорошим хлопцем, хоч Річарда він іноді доводить до сказу, а Пітер Волш ще й досі не пробачив їй симпатії до Г'ю.

Вона пам'ятала не одну сцену в Бортоні — Пітер просто шаленів; Г'ю, певна річ, йому не рівня, але й не такий дурень, якого з нього робив Пітер, не якийсь чурбан. Коли старенька мати було попросить його не йти на полювання чи відвезти її у Бат^[2], він неодмінно послухається, без зайвих слів; і він нітрохи не егоїст, а те, що Пітер любив казати, буцімто він не має ні серця, ні розуму, а тільки манери й виховання англійського джентльмена, зовсім не додавало честі їїлюбому Пітерові; так, він міг бути нестерпним, міг бути геть нестерпним, але отакого ранку гуляти з ним було б чарівно.

(Червень повітягував усі листки на деревах. Матері з Пімліко^[3] годували грудьми немовлят. До Адміралтейства надходили вісті з флоту. Арлінгтон-стріт і Пікаділлі, здається, розігрівали повітря в парку, від чого листя розпікалось, іскрилось, здіймалося хвилями життєвості, яку так любила Клариса. Танці, їзда верхи — колись вона все це просто обожнювала.)

І хай вони сто років тому розійшлися, вона і Пітер; хай вона не написала йому жодного рядка, а його листи сухі, як скалки; але часом її несподівано охоплює цікавість: от якби він був зараз зі мною, то що б сказав? Чи якогось дня якийсь краєвид раптом повертає його — спокійно, без колишньої гіркоти; мабуть, як нагороду за те, що хтось колись багато думав про іншу людину; тож одного чудового ранку така людина повертається посеред Сент-Джеймського парку — візьме і прийде. А Пітер — день міг бути чудовим, і дерева, і трава, і маленька дівчинка в рожевому, — Пітер ніколи цього не помічав. Він було одягне окуляри, якщо йому сказати, і дивиться. Його цікавив стан справ у світі, Вагнер, вірші Поупа^[4], людські натури загалом і недоліки її душі зокрема. Як же він її шпетив! Як вони сварилися! Вона одружиться з прем'єр-міністром і стоятиме вгорі на сходах, зустрічаючи гостей; бездоганна господиня будинку — називав він її (і через це вона потім плакала в спальні), у неї задатки бездоганної домогосподарки, казав він.

І от вона досі знаходить аргументи в Сент-Джеймському парку, досі переконує себе, що правильно зробила — а так воно й було, — не вийшовши за нього заміж. Бо в шлюбі має залишатися якась вільність, має бути якась незалежність одне від одного між людьми, які день у день живуть разом під одним дахом; і Річард дає їй цю свободу, а вона йому. (Де він, наприклад, сьогодні вранці? Якийсь там комітет, а який саме вона й не питає.) А з Пітером треба було всім ділитися, він усюди пхав свого носа. Це було нестерпно, а коли дійшло до тієї сцени в саду біля фонтана, то вона мусила з ним порвати, бо в іншому разі вони б знищили, зруйнували одне одного, анітрохи в цьому не сумнівалася; хоча потім багато років носила той смуток, той біль, як стрілу в серці; а відтак — жах миті, коли хтось сказав їй на концерті, що він одружився з жінкою, яку зустрів на кораблі по дорозі до Індії! Ніколи не забуде того! Холодною, безсердечною ханжею він її називав. Казав, що вона нітрохи його не розуміє. Не те що індійки — дурненькі,

гарненькі, порожні тюті. Не мала до нього жалю. Він цілком щасливий, запевняв, ніби абсолютно щасливий, хоча не зробив геть нічого з того, про що вони говорили; його життя — суцільний провал. Її це досі злить.

Дійшла до воріт парку. Трохи постояла, розглядаючи автобуси на Пікаділлі.

Вона тепер ні про кого на світі не скаже, такий він чи сякий. Почувалася дуже молодою; а водночас невимовно давньою. Проходила крізь усе, як ніж; а водночас залишалася осторонь, споглядала. Постійно мала відчуття, коли спостерігала за таксі, що насправді перебуває самотиною десь далеко на морі; завжди їй здавалося, що навіть один день прожити — це дуже-дуже небезпечно. Не те щоб вважала себе надто розумною чи якоюсь незвичайною. І як їй тільки вдавалося йти по життю з тією жменею знань, отриманих від фройляйн Деніелс. Вона нічогосінько не знала: ні мов, ні історії; заледве читала тепер книжки, крім мемуарів перед сном; але це було так захопливо, усе це; таксі, що проїжджали повз; і вона не скаже про Пітера, не скаже про себе, така я чи сяка.

Єдиний мій дар — майже інстинктивно розпізнавати людей, думала вона, ідучи далі. Якщо залишити її з кимось у кімнаті, то вона здибиться, як кішка, або замуркоче. Девоншир-гаус, Бат-гаус, будинок із порцеляновим какаду, вона колись їх бачила у святкових вогнях; добре пам'ятає Сильвію, Фреда, Саллі Сітон — купу народу, танцювали до ранку; уже фургони торохтіли повз них, ідучи на ринок; додому поверталися парком. Пам'ятає, як кинула шилінг у Серпантин^[5]. Усі щось пам'ятають; але те, що вона любить, — усе перед нею; он якась гладка леді в кебі. І хіба це важливо, питала вона себе, йдучи в напрямку до Бонд-стріт, і хіба це на правду важливо, що колись вона неодмінно перестане існувати, раз і назавжди, а все триватиме без неї; чи її це обурює, чи не заспокійливо думати, що смерть — абсолютний кінець, але якимось чином на вулицях Лондона, у всьому цьому мінливому потоці речей, тут і там вона залишиться, Пітер залишиться, і вони житимуть одне в одному, вона стане часткою, жодного сумніву, он тих дерев біля дому, он того будинку, що огидно розповзся на всі боки й розвалюється; стане часткою людей, яких вона ніколи не зустрічала; ось вона вже туманом стелиться поміж своїх найближчих, що підіймають її на своє віття, немов дерева піднімають

туман, тож далі й далі розтікається її життя, її внутрішнє «я». Але чому це вона так замріялася, дивлячись на вітрину Гетчарда? Що їй так хочеться пригадати? Що за образ білого світанку в селі, коли вона читає у розгорнутій книжці:

Вже не бійся влітку спеки,
Ані взимку хуртовини.^[6]

Останні роки світового досвіду відкрили в усіх — і в чоловіках, і в жінках — криницю сліз. Сліз і смутку; відваги і витримки; бездоганної стійкості і стоїчного терпіння. Тільки подумати, наприклад, про ту жінку, вона нею найбільше захоплювалася, про леді Бексборо, яка відкривала розпродаж.

Тут, у вітрині, були «Веселі прогулянки Джоррока» і «Містер Спондж»^[7], «Мемуари» місіс Есквіт і «Велике полювання в Нігерії», усі лежали розгорнутими. Стільки книжок, а жодної, яку б цілком годилося взяти для Евелін Вітбред у лікарню. Нічогісінько, що б потішило її, зробило б цю невимовно худеньку жінку, коли Клариса увійде, на мить сердечною, перш ніж вони почнуть свою безконечну балачку про жіночі недуги. Як же вона цього хотіла — аби люди тішились її приходом, подумала Клариса, розвернулась і рушила до Бонд-стріт, дратуючись, адже це така дурість — мати додаткові причини для вчинків. Ліпше б їй бути такою людиною, як Річард, він усе робить для себе, коли ж бо я, думала Клариса, чекаючи біля переходу, половину часу роблю щось не просто так, для себе, а щоб створити в людей таке чи сяке враження; цілковитий ідіотизм, на який, вона знала (аж ось поліцейський підійняв руку), ніхто ніколи не поведеться. Ох, якби можна було прожити життя спочатку! — подумала вона, ступаючи на бруківку, — або хоча б мати інший вигляд!

Передовсім вона хотіла б стати смаглявою, як леді Бексборо, із сап'яною шкірою і красивими очима. Вона навіть була б такою ж повільною і статною, як леді Бексборо, досить-таки великою; цікавилася б політикою не менше за чоловіків, мала б замиський будинок, була би поважною і відвертою. Натомість вона худюща, як тріска; сміховинно маленьке обличчя з носиком, як дзьобик у пташки. Правда, тримається вона добре; має гарні руки й ноги; одягається зі смаком, зважаючи на незначні витрати. Але тепер частенько її тіло

(вона зупинилася поглянути на голландську картину), її власне тіло з усіма його можливостями видається їй зовсім нічим, якимсь порожнім місцем. Надзвичайно дивне відчуття охоплює, немов вона невидима, небачена, незнана; ніби хтось інший виходив заміж, народжував дітей, а особисто вона лишень бере участь у цій незвичайній і досить урочистій загальній ході на Бонд-стріт, така собі місіс Деллоуей; навіть уже не Клариса, а місіс Деллоуей, дружина Річарда Деллоуея.

Бонд-стріт її зачаровувала; літня Бонд-стріт рано-вранці: майорять прапори, всюди крамниці, ніякої показової розкоші; тільки один рулон твіду в крамниці, де батько впродовж п'ятдесяти років купував собі костюми; трохи перлів; лосось на шматку льоду.

— Оце і все, — каже вона, заглядаючи у вітрину рибного магазину. — Оце і все, — повторює вона, затримавшись біля крамниці з рукавичками, де перед війною можна було купити майже ідеальну пару.

А її старий дядько Вільям любив говорити, що леді видно по черевичках і рукавичках. Якось уранці посеред війни він повернувся на ліжку і сказав:

— З мене досить.

Рукавички і черевички; вона шаленіє від рукавичок, а от її власна донька, її Елізабет, нітрохи не переймається ні тим, ні тим.

Анітрохи, думала собі, йдучи по Бонд-стріт до крамниці, де купувала квіти, коли влаштовувала прийом. Найбільше переймалася Елізабет своїм песиком. Сьогодні весь будинок пропах дьогтем. Але хай вже ліпше той бідолашний Сірко, ніж міс Кілман; ліпше чумка, дьоготь і все решта, ніж сидіння під замком в душній спальні з молитовником! Та вже, мабуть, ліпше будь-що, думала вона. Але це в неї може бути період, як вважає Річард, через який проходять усі дівчата. Така собі закоханість. Але чому в міс Кілман? Звісно, з нею погано поводитись, на це треба зважати, і Річард каже, що вона дуже здібна, справді має склад розуму історика. Хай там як, але вони нерозлучні. Елізабет, її рідна донька, ходить до причастя; а те, як вдягатися, як поводитися з гостями, їй байдуже, але, зрештою, Клариса добре знає, що релігійний екстаз робить людей черствими (як і його причини), приглушує їхні почуття; ось міс Кілман усе зробить заради росіян, заморить себе голодом заради австріяків, а у звичайному житті вона завдає самих мук, геть нечуйна, завжди вдягнена у свій зелений

макінтош. Роками вже носить той плащ, пітніє; і п'яти хвилин не може пробути в кімнаті, щоб не змусити тебе відчутти її вищість і твою нікчемність; яка вона була бідна, а ти багата; як вона жила у справжніх нетрях без подушки, простирадла, ковдри чи без чогось там іще, уся її душа заіржавіла від тих образ, що носила в собі, як її виключили під час війни зі школи, — бідолашне, злостиве створіння! І не її саму ненавидиш, а ідею про неї, що, без сумніву, містила багато такого, чого не було в міс Кілман; ідея стала одним із привидів, з яким борешся вночі; одним із привидів, що стоїть над тобою і смоче половину твоєї крові, зверхником і тираном; але, поза сумнівом, якби гральні кості впали інакше, догори чорним, а білим донизу, вона б любила міс Кілман! Та не в цьому світі. Ні.

Зашкреблася, все-таки заворушилася в ній гидка потвора! Чуєш, як тріщить гілля, відчуваєш, як вгрузають копита в дрімучий ліс — душу; ніколи не можна бути цілком задоволеною чи захищеною, будь-якої миті знову заворушиться ота тварюка — ненависть, а після хвороби вона дається особливо взнаки й наче шкребе тебе кігтями по хребту, аж віддає фізичним болем, тоді ж бо як радість від краси, від дружби, від того, що тобі хороше, що тебе люблять, що твій дім як чудова фортеця, починає тьмяніти і чахнути, буцімто насправді є чудовисько, яке підгризає коріння, а вся пишнота задоволення — не що інше, як самолюбство! Ох, ця ненависть!

Дурниці, дурниці! — вигукує вона про себе, штовхаючи двері квіткової крамниці Малберрі.

Заходить досередини, легка, висока, дуже пряма, й одразу чує привітання міс Пім із блискучим круглим обличчям, чиї руки завжди червоні, ніби вона їх тримала разом із квітами в холодній воді.

Тут усілякі квіти: дельфіній, запашний горошок, кетяги бузку, гвоздики, безліч гвоздик. Стояли троянди, іриси. О так, — вона вдихала земляний, солодкий запах саду, розмовляючи з міс Пім, яка була їй зобов'язаною і вважала її доброю, вона й була доброю багато років тому, дуже доброю, але цьогоріч виглядала постарілою, коли повертала голову з боку на бік серед ірисів і троянд, нахилилася до кетягів бузку з напівзаплющеними очима, вбирала після вуличного гуркоту ніжний аромат і дивовижну прохолоду. А тоді розплющила очі — як свіжо, немов білизна з воланами щойно з пральні, виглядали троянди в плетених кошиках, і темні строгі червоні гвоздики, що

підвели свої голівки, а запашний горошок, розлігшись у горщиках, мав фіолетовий, білосніжний і блідий відтінок — так, ніби вже вечоріє, і дівчата в муслінових платтячках вийшли зривати той запашний горошок і троянди після закінчення чудового літнього дня з його темно-синім небом, з його дельфінієм, гвоздиками і білими лілеями; ніби настала пора між шостою і сьомою годиною, коли всі квіти — троянди, гвоздики, дельфіній, бузок — зайнялися вогниками: білими, фіолетовими, червоними, густо-оранжевими; кожна квітка, здається, світилася окремим світлом, світилася м'яко, чітко на вкритих імлюю клумбах; а як їй подобалися сіро-білі метелики, що кружляли над геліотропом і вечірнім первоцвітом!

Вона почала ходити за міс Пім від дзбанка до дзбанка, вибираючи; дурниці, дурниці, казала собі дедалі спокійніше, неначе ця краса, цей запах, цей колір, а також любов і довіра до неї міс Пім стали хвилиною, яка змивала ненависть, змивала потвору, геть усе; підносила її все вище й вище, коли — ой! — на вулиці постріл з пістолета!

— Господи, знову ці автомобілі, — сказала міс Пім, підійшла поглянути у вікно й одразу повернулася, вибачливо всміхаючись, із запашним горошком у долонях, ніби ті автомобілі, ті шини автомобілів були цілком її провинною.

Гучний вибух, від якого місіс Деллоуей аж підскочила, а міс Пім кинулася до вікна з вибаченнями, пролунав від автомобіля, що увіткнувся носом у тротуар якраз під вітриною крамниці Малберрі. Перехожі, які, певна річ, зупинилися і приглядалися, встигли мигцем розгледіти дуже поважне лице на тлі сизої оббивки, бо чоловіча рука одразу затягнула шторку, і вже ніхто нічого не бачив, окрім сизого квадрата.

Але тієї ж миті розповсюдились чутки від середини Бонд-стріт до Оксфорд-стріт в один бік, аж до парфумерії Аткинсона в інший бік, і розходились невидимо, нечутно, стрімко, як хмара затінює пагорби, і так само раптово ще хвилику тому цілком розгублені обличчя стали стриманими та спокійними. Тепер таємниця черкнула їх своїм крилом, вони зачули голос влади; усюди витав дух поклоніння із зав'язаними очима й роззявленим ротом. Але ніхто не знав, чиє обличчя майнуло. Принца Валлійського? Королеви? Прем'єр-міністра? Чиє це було обличчя? Ніхто не знав.

Едгар Дж. Воткісс з кільцем намотаного свинцевого дроту на руці сказав досить гучно, звісно, жартуючи;

— То прим'єрска машена.

Септімус Воррен-Сміт, який виявив, що не може пройти, почув його.

Септімус Воррен-Сміт, років тридцяти, блідолиций, носатий, у коричневих туфлях і блаженському пальті, з такою тривогою в карих очах, що вона передавалася навіть геть незнайомим людям. Світ замахнувся батогом — на кого він опуститься?

Усе зайшло в глухий кут. Гуркіт двигунів звучав, мов нерівний пульс в усьому тілі. Сонце стало нестерпно гарячим, бо автомобіль зупинився біля вітрини крамниці Малберрі; літні леді на горішньому поверсі автобусів розкрили свої чорні парасольки; то тут, то там з легким шурхотом зринали зелені та червоні парасольки. Місіс Делловей, підійшовши до вікна з оберемком запашного горошку в руках, визирнула зі своїм маленьким рожевим личком, зморщеним від цікавості. Усі дивилися на автомобіль. Септімус також дивився. Зістрибнули хлопчачи з велосипедів. Вуличний затор робився дедалі більшим. А тут стояв автомобіль із запнутими шторками, а на шторках — дивний малюнок, схожий на дерево, як здалося Септімусові, а те, що загальна увага була прикута до єдиного осердя, наче до якогось страховиська, яке вже, мабуть, піднялося до поверхні й ось-ось вирветься полум'ям, не на жарт його жахало. Світ дрижав, хитався і погрожував спалахнути огненними язиками. Це я загороджую шлях, думав він. Хіба ж не на нього зиркають і показують пальцями; хіба ж не його притисли, прикували для чогось до тротуару? Але для чого?

— Ходімо, Септімусе, — сказала його дружина, маленька жінка з великими очима на блідому, загостреному донизу обличчі, італійка.

Проте Лукреція і сама не могла відірвати погляду від автомобіля і трьох деревець на шторках. Невже це королева? Королева їде на закупа?

Шофер щось відчиняв, повертав, зачиняв, а тоді сів на своє місце.

— Ходімо, — сказала Лукреція.

Але її чоловік, позаяк вони були одружені вже чотири чи п'ять років, аж сіпнувся, аж здригнувся:

— Та добре! — відповів так сердито, ніби вона відірвала його від чогось важливого.

Люди точно помітять, люди обов'язково побачать. Люд, думала вона, дивлячись на юрбу, що вп'ялася поглядами в автомобіль; англійський люд зі своїми дітьми, кіньми й одягом, яким вона по своєму захоплювалась; але тепер вони стали «людом», бо Септімус сказав: «Я вб'ю себе»; жахливі слова. А якби хтось почув? Вона подивилась на юрбу. Допоможіть, допоможіть! — хотілося крикнути хлопчикам з крамниці м'ясника і жінкам. Допоможіть! Лишень минулої осені вони із Септімусом стояли на Ембанкменті під одним плащем, Септімус читав газету, замість того, щоб із нею балакати, тож вона вихопила в нього газету й розсміялася просто в обличчя старому, який їх бачив! Біду не виставляють напоказ. Треба відвести його до парку.

— Зараз ми перейдемо, — сказала вона.

Вона мала право на його руку, хай і без почуттів. Він мусить до неї, такої простої, імпульсивної, двадцятичотирирічної, без друзів в Англії, яка заради нього покинула Італію, ставитися ліпше.

Автомобіль із запнутими шторами в ореолі незбагненої таємничості рушив до Пікаділлі, досі під уважними поглядами, досі торкаючись облич по обидва боки вулиці тим самим темним подихом благоговіння чи то до королеви, чи до принца, а чи до прем'єр-міністра, ніхто не знав. Тільки троє людей і лише на кілька секунд побачили те обличчя. Навіть стать тепер викликала суперечки. Зате не було найменшого сумніву, що там сиділа якась величність, і та величність, захована за шторками, прямувала по Бонд-стріт на відстані витягнутої руки від звичайних людей, яким уперше й востаннє пощастило стояти поруч зі славою Англії, тривким символом держави, який обов'язково впізнають допитливі дослідники старожитностей, пересіваючи руїни часу, коли Лондон поросте травною, коли всі ті, хто сьогодні, в оцю середу, цієї вранішньої пори, так квапляться тротуарами, стануть кістками, іноді з обручками у товщі порошу й золотими коронками на нечисленних зогнилих зубах. Обличчя в автомобілі навіть тоді впізнають.

Мабуть, це королева, думала місіс Делловей, виходячи з крамниці Малберрі з квітами; сама королева. І на мить вона набула надзвичайно гідного вигляду, стоячи на осонні біля квіткового магазину, поки повз неї повільно проїжджав автомобіль із запнутими шторками. Це

королева їде до одного зі шпиталів; це королева їде на відкриття добродійного розпродажу, думала Клариса.

Тиснява для такої вранішньої пори виявилася просто неймовірною. «Лордз», «Аскот», «Герлінгем»^[8], що це було? Вона дивувалася, чому дорогу перекрили. Британці середнього класу, які сиділи до неї боком на другому поверсі автобусів з пакунками і парасолями, так, навіть у хутрі, і це в таку спеку, видавалися Кларисі сміховинними, немислимими; і саму королеву затримували; сама королева не мала змоги проїхати. Клариса застрягла з одного боку Брук-стріт; сер Джон Бакгерст, старий суддя, — з іншого, а той автомобіль опинився між ними (сер Джон уже давно встановлював закон, йому сподобалася гарно одягнена жінка), аж тут шофер, трохи нахилившись, сказав чи показав щось поліцейському, який одразу віддав йому честь, підніс руку, смикнув головою і спрямував автобус убік, давши проїхати автомобілю. Повільно й дуже тихо авто рушило далі.

Клариса здогадалася, Клариса точно знала; у руці водія вона побачила щось біле, чарівне, кругле, якийсь диск з відтисненим іменем — королеви, принца Валлійського, прем'єр-міністра? — що силою власного блиску пропалював собі шлях (Клариса бачила, як автомобіль зменшувався і врешті зник), аби сяяти серед канделябрів, мерехтливих зірок, дубового листа на випнутих грудях Г'ю Вітбрета і всіх його колег, джентльменів Англії, які цього вечора перебуватимуть у Букінгемському палаці. А Клариса також влаштовує прийом. Вона трохи напружилася; і стоятиме вгорі на сходах, зустрічатиме гостей.

Авто поїхало, але залишило по собі легенькі брижі, що пробігли крамницями з рукавичками й капелюшками, кравецькими майстернями обабіч Бонд-стріт. Упродовж тридцяти секунд всі голови дивилися в один бік — у вікно.

Вибираючи пару рукавичок — до ліктів чи вище; лимонні чи блідо-сірі? — усі леді раптом завмерли; а коли прийняли рішення, то щось уже відбулося. Настільки незначне в кожному окремому випадку, що жодний фізичний прилад, навіть здатний відчувати найменші підземні поштовхи в Китаї, не зміг би вловити цих коливань; але загалом вельми значне й емоційне, бо в усіх крамницях капелюшків, у кравецьких майстернях незнайомці подивилися одне одному у вічі й подумали про загиблих, про прапор, про Велику Британію. У півниці в глухому завулку виходець із колонії згадав лихим словом Віндзорів,

виникла суперечка, розбилися пивні кухлі, зчинився галас і полинув через дорогу ген до дівчат, які купували собі на весілля білизну з білою мережкою. Тож поверхневе хвилювання, залишене автомобілем, опісля проникало дуже глибоко.

Проїхавши через Пікаділлі, авто повернуло на Сент-Джеймс-стріт. Високі чоловіки, чоловіки міцної статури, чоловіки у фраках і в білих краватках, чоловіки з гладко зачесаним назад волоссям, які з не відразу зрозумілих причин стояли в еркері «Бруксиз»^[9], тримали руки позаду хвостів своїх фраків і дивилися на вулицю, аж раптом на півсвідомому рівні збагнули: повз них проїжджає шляхетна величність, і блідий відсвіт безсмертя впав на них так само, як і на Кларису Делловей. Одразу стали вони ще ставнішими й стрункішими, опустили руки по швах і, здавалося, були готовими за потреби прислужитися своєму монарху — кинутися на жерла гармат, як це колись робили їхні предки. Білі бюсти й столики вглибині з числами «Тетлера»^[10] і з пляшками содової, здається, одностайно підтримували їхні дії; наче бачили хвилювання хлібів і обшири поміщицьких маєтків Англії, а ще відбивали тихе шерхотіння коліс автомобіля так само, як стіни акустичного склепіння відбивають поодинокий голос, що потім звучить потугою всього собору. Закутана в шаль Моллі Претт із квітами на тротуарі побажала любому хлопчику всього найкращого (це ж бо точно був принц Валлійський) і навіть кинула б на Сент-Джеймс-стріт букет троянд, вартістю з кухоль пива, просто так, знічев'я, а також із презирства до бідності, якби не вираз констебля, що був не в захваті від вірнопідданого пориву старої ірландки. Віддали честь вартові Сент-Джеймського палацу; поліцейський біля палацу королеви Александри поглянув у їхній бік навіть дуже схвально.

Тим часом невелика юрба зібралася біля воріт Букінгемського палацу. Біднота чекала апатично, проте впевнено, геть усі; дивилися на сам палац із прапором, що майорів, на меморіал Вікторії^[11], що величаво здіймався на пагорбі, захоплювалися його уступами й каскадами, його пеларгонією; звертали увагу то на один автомобіль, що проїжджав Меллом, то на інший^[12], але даремно витративши забагато емоцій на простолод за кермом, спохоплювались не марнувати їх більше на перший-ліпший автомобіль; і безперервно накопичували у своїх венах чутки, і викликали трепет у своєму тілі

при думці, що хтось із королівської родини таки кине на них погляд, може, королева, коли киватиме їм головою, або ж принц, коли махатиме рукою; при думці про дароване королям небесне життя, про конюхів і низькі реверанси, про старовинний ляльковий будиночок королеви, про те, що принцеса Мері одружилася з англійцем, а принц, — ах, сам принц! — кажуть, він геть викапаний старий король Едвард, навіть трохи стрункіший. Принц жив у Сент-Джеймському палаці, тому міг запросто вранці приїхати до матері.

Так казала Сара Блечлі з дитям на руках, хитаючи ногою вгору-вниз, наче була коло своєї камінної решітки в Пімліко, але не спускала очей з Мелла, водночас Емілі Коутс полинула за вікна палацу й думала про покоївок, безліч покоївок, про спальні, безліч спалень. До них приєднався вже літній джентльмен із шотландським тер'єром, чоловік без якогось конкретного роду занять, тому натовп побільшав. Маленький містер Боулі, який мав апартаменти в Олбані^[13], справляв враження чоловічка, запечатаного від зовнішнього світу сургучем, але в таких випадках він ураз розпечатувався і ставав сентиментальним, і то дуже недоречно — бідні жінки, гарненькі дітки, сироти, вдовиці, війна, ох-ох, і на очі наверталися йому сльози. Легенький вітерець обдав теплом Мелл, тонкі дерева, бронзові пам'ятники й торкнувся прапора, що майорів у британських грудях містера Боулі, тож він одразу зняв капелюха, щойно автомобіль повернув на Мелл, і тримав його високо, поки автомобіль зближувався; дозволив бідним матерям з Пімліко притулитися до себе і стояв дуже прямо. Автомобіль уже був недалечко.

Раптом місіс Коутс задерла голову. У вуха натовпу зловісно всвердлювалося торохтіння аероплана. Ось він летить понад деревами, залишаючи позад себе білу смугу диму, що звивається і клубиться, ніби збирається щось написати! Літерами в небі! Геть усі позадирали голови.

Аероплан упав донизу, шуганув угору, зробив петлю, ширяв, падав, підіймався, і що б він не робив, куди б він не летів, позаду тріпотів густий хвилястий хвіст білого диму, що кучерявився і поставав у небі вінками літер. Але яких літер? Здається, «І»? Тоді «Р», а тоді «С»? Лише на хвильку вони зависали в повітрі; відтак пливли, розходилися, зникали в небі; аероплан мчав далі і вже на свіжому шматку неба починав писати «К», «Е» і, здається, «И»?

— Глаксо^[14], — сказала місіс Коутс напруженим благоговійним голосом, дивлячись просто в синяву, а її немовля, яке тихенько біліло на руках, також дивилося просто в синяву.

— Крімo, — пробурмотіла місіс Блечлі, немов та сновида.

Тримаючи нерухомо капелюх у витягнутій руці, містер Боулі дивився просто в синяву. По всьому Меллу люди стояли й вдивлялися в небо. Вони витріщилися — і світ неначе завмер, і саме цієї миті небо перетнули чайки, спочатку чайка-ватажок, а тоді ще одна, і серед цієї неймовірної тиші, серед цієї блідості, серед цієї чистоти вдарив одинадцять разів годинник: дзвін полинув у височінь і розтанув ген-ген там, біля чайок.

Аероплан крутився, ширяв, а то й кидався донизу, та робив усе легко й вільно, немов ковзаняр...

— Це ж бо Е, — сказала місіс Блечлі... або танцюрист...

— Це іриска, — проказав стиха містер Боулі (автомобіль заїхав у ворота, і ніхто навіть не поглянув туди)...

Зі шлейфом диму позаду полетів аероплан далеко-далеко, тож дим уже розходився й збирався білою облямівкою навколо розкиданих хмаринок.

Усе, нема, сховався за хмарами. Жодного звуку. Хмари, до яких прилучилися літери «І», «Р» чи «И», вільно пливли собі, наче виконували якесь надзвичайно важливе завдання, переходячи із заходу на схід, але яке саме завдання, ніхто ніколи так і не дізнається, бо воно ж на те й надзвичайно важливе завдання. Відтак раптом, немов потяг вийшов із тунелю, з-над хмар випірнув аероплан, і знову торохтіння просвердлювало вуха на Меллі, у Грін-парку, на Пікаділлі, на Ріджентс-стріт, у Ріджентс-парку — позаду вихорилася смуга диму, літак падав, а тоді злітав догори й писав літеру за літерою — але яке слово він писав?

Лукреція Воррен-Сміт, сидячи біля чоловіка на Широкій алеї, поглянула вгору.

— Дивись, дивись, Септімусе! — вигукнула вона. Бо доктор Голмс казав їй зосереджувати увагу чоловіка (хоча з ним нічого серйозного, лишень легке нездужання) на зовнішніх враженнях.

Отже, думав Септімус, задерши голову, вони дають мені сигнал. Не відверто словами; тобто поки що він не вміє читати тієї мови, але все доволі ясно — це краса, неймовірна краса, і на очі йому навернулися

сльози, він дивився на слова з диму, що розтавали й розходилися в небі, даруючи йому свою невичерпну милість та усміхнену великодушність, образи дивовижної краси, а також повідомляючи сигналами про свій намір забезпечувати його просто так і завжди, аби лиш дивився, красою і ще раз красою! По його щоках збігали сльози.

Так, це іриски; вони рекламували іриски, сказала Реції няня. Разом вони почали вимовляти «І»... «Р»... «И»...

— «К»... «Р»... — сказала няня, і Септімус почув, як вона вимовила «Ка» «Ер» біля самого його вуха глибокими, м'якими, немов соковитими, органічними нотами, але зі схожою на скрекіт коника хрипотою в голосі, що ніжно шкрябала йому хребет і посидала до мозку виразні звукові хвилі, які щоразу здригалися й розбивалися. Дивовижне відкриття: людський голос за певних атмосферних умов (треба розмірковувати по-науковому, передусім по-науковому) спроможний пробуджувати до життя дерева! На щастя, Реція поклала свою важезну руку на його коліно, тож він був притиснутий, заціпенілий, бо крони в'язів так гарно підіймалися і схилялися, так гарно підіймалися і схилялися, усім своїм віттям і листям, яке в порожнистій хвилі палахкотіло різнобарв'ям — від блакитного аж до зеленого, як плюмаж на кінських головах, як пір'їни на головах леді; настільки вони пишно, настільки велично вони підіймалися і схилялися, що можна й збожеволіти. Та він не збожеволіє. Він заплющить очі; він більше нічого не бачитиме.

Але вони манили: листки були живими, дерева були живими. А листя, сполучене мільйонами волокон з його тілом, отут, на лавці, обдмухувало його згори донизу; гілка розпрямилась, і він теж. Пурхали горобці, підіймалися й падали нерівними фонтанами — невід'ємна частина цього малюнка, біло-блакитного, змережаного чорним гіллям. Звуки вишиковувалися продуманою гармонією; і паузи між ними мали таке ж значення, як і самі звуки. Заплакала дитина. Десь віддалік загудів ріжок. А все разом узяте означало народження нової релігії...

— Септімусе! — сказала Реція. Він аж здригнувся. Таж люди побачать. — Я пройду до фонтана і назад, — сказала вона.

Більше вона не витерпить. Докторові Голмсу добре казати, що з ним нічого серйозного. Та ліпше б він уже помер! Вона не може сидіти біля нього, коли він отак втупиться й не бачить, і робить усе навколо себе просто жахливим: небо й дерева, дітей, які граються, тягнуть

візочки, свистять у свистки, падають — усе це через нього стає просто жахливим. А він не накладає на себе руки; і нікому не скажеш: «Септімус дуже багато працював», — хіба що своїй матері. «Коли любиш, стаєш дуже самотньою», — думала вона. Вона не може нікому про це розповісти, тепер навіть Септімусу, і, озирнувшись, побачила, як він сидить у своєму блаженському пальті, зіщулився і кудись собі дивиться. Це ж величезне боягузтво для чоловіка — казати, що він накладе на себе руки, але ж Септімус воював, він хоробрий; та тепер він уже не Септімус. Якось вона одягла свій мереживний комірець, а він навіть не помітив; йому і без неї добре. А їй без нього світ немилий! Геть немилий! Егоїст він. Така вже чоловіча натура. А він не дуже хворий. Доктор Голмс каже, що нічого серйозного. Вона простягнула перед собою руку. Дивися-но! Із пальця спадає обручка, ось як вона схудла. Це вона мучиться, але кому поскаржишся?

Італія — далеко, і ті білі будинки, і кімната, де її сестри роблять капелюшки, а вулиці щовечора сповнюються людьми, які прогулюються й гучно сміються — не так, як тутешні напівтрупи, що втискаються у свої крісла в Баті й милуються кількома миршавенькими квіточками в горщиках.

— Бачили б вони сади в Мілані, — сказала вона вголос. Але кому?

Поряд нікогісінько. Її слова погасли. Так гасне ракета. Її іскри, проклавши собі шлях у ніч, уже не чинять опору темряві, що спадає, плететься на обриси будинків і веж; тьмяніють бліді схили, поринають і вони в темряву. От їх уже й не видно, але ніч таки ними сповнена; без барв, без вікон, вони існують якось іще масивніше, ще гучніше розповідають про те, чого не зрозуміти відвертості дня, — про тривогу і неспокій речей, що накопичилися в пільмі, що разом припишкли в мороці, позбавлені спокою, який приносить світанок, що білить стіни й означає кожну віконну раму, підіймає туман із полів, виставляє напоказ бурих корів, які мирно пасуться, — усе знову постає перед очима, знову існує. Я — сама; я — сама! — вигукнула вона біля фонтана в Ріджентс-парку (втупивши погляд в індійця та його хрест), немов у тій опівнічній пільмі, коли стираються межі й довкілля повертає собі прадавній вигляд, у якому воно постало перед римлянами, що висадилися посеред туману між безіменними пагорбами й річками, що не знати звідки течуть, — ось якою була її пільма; аж тут вона, ніби раптом стала на виступ, який підстрибнув

угору, і їй захотілося сказати, що вона його дружина, вже давно взяла з ним шлюб у Мілані, тому ніколи нікому не казатиме, що він божевільний! Аж тут вона обернулася, а виступу вже нема; униз полетіла Реція. Ага, його нема, подумала вона, він пішов, як і погрожував, наклав на себе руки — кинувся під коні! Але ж ні, ось він, далі сидить собі самотньо на лавці у своєму блаженському пальті зі схрещеними ногами, дивлячись у нікуди і говорячи вголос.

Людам не можна рубати дерев. Бог є. (Він записав свої одкровення на звороті конверта.) Змінюй світ. Ніхто не вбиває з ненависті. Нехай знають усі (і це записав). Чекав. Слухав. На огорожу навпроти сів горобець, прощобетав «Септімус, Септімус» чотири чи п'ять разів і далі цвірінкав протяжними нотами, свіжо й пронизливо, так щобетав по-грецькому про відсутність злочину, а тоді до нього приєднався ще один горобець, і вони вже разом пронизливо співали довгими грецькими словами з дерев на лузі життя, за рікою, де ходять мертві, про те, що смерті нема.

Ось його рука, а ось — мертві. За огорожею навпроти щось біліло. Але він не наважився туди поглянути. За огорожею — Еванс!

— Що ти кажеш? — запитала зненацька Реція, сідаючи біля нього.

Знову перебила! Завжди мусить усе перебити.

— Подалі від людей, треба негайно піти подалі від людей, — сказав він, підстрибнувши. Он туди, де стільці під деревом, де довгий схил парку лягає зеленого смугою під полотняним куполом блакитно-рожевої імлі у височині, де видніється вал оповитих серпанком далеких нерівних будинків, над яким кружляє гомін вулиці, де праворуч дзявкають і завивають сірувато-бурі тварини, що повитягували довгі шиї понад зоопаркову загорожу. Там вони й сіли під деревом.

— Дивись, — благала вона, показуючи на гурт хлопчаків із крикетними битами; один із них усе човгав, крутився на підборі й знову човгав, ніби вдавав блазня з мюзик-холу.

— Дивись, — благала вона, бо доктор Голмс казав звертати його увагу на реальні речі, ходити з ним до мюзик-холу, грати в крикет — адже саме про крикет доктор Голмс казав як про чудову гру на свіжому повітрі, саме ту, що найбільше підходить її чоловікові.

— Дивись, — повторила вона.

Дивись, казало йому невидиме, голосом зверталось до нього, до найбільшого із людей, до Септімуса, щойно перенесеного з життя в смерть, зверталось до Господа, який прийшов оновити світ і простелився покривалом, немов сніговою ковдрою, підвладною тільки сонцю; зверталось до того, чиї страждання триватимуть безконечно, до цапа-відбувайла, до вічного страсотерпця, але ж ні, ні, йому такого не хочеться, він застогнав, відтрутивши від себе помахом руки те вічне страждання, ту вічну самотність.

— Дивись, — повторила вона, бо ж не годиться, аби він сам до себе говорив на людях.

— Ну, дивись, — благала вона. Але на що там дивитися? Кілька овечок. І все.

— А де станція метро «Ріджентс-парк»? Чи не підкажете, як дістатися до станції метро «Ріджентс-парк»? — питала Мейзі Джонсон. Тільки позавчора приїхала з Единбурга.

— Не сюди, он — туди! — пояснила Реція, відтиснувши її набік, аби не побачила Септімуса.

Обоє якісь дивні, подумала Мейзі Джонсон. Та й усе тут дивне. Уперше в Лондоні; приїхала стати на службу до дядька на Ліденголл-стріт, ішла вранці через Ріджентс-парк, аж тут ці двоє таки добряче її налякали: молода жінка, мабуть, іноземка, а чоловік — геть ніякий; тож навіть на схилі віку в її пам'яті раптом зрине, як одного погожого літнього ранку п'ятдесят років тому вона йшла Ріджентс-парком. Мала тільки дев'ятнадцять років, нарешті вирвалася до Лондона, але ж здивували її ці двоє, у яких запитала дорогу, як ця дівчина аж підскочила і як відтрутила її рукою, а чоловік — був геть сам не свій; мабуть, посварилися, мабуть, надумали розлучитися; щось з ними було не теє, це вже напевно; і тепер (вона повернула на Широку алею) усі ці камінні чаші, охайні квіти, дідусі й бабусі, каліки переважно в кріслах на колесах після Единбурга видавалися дуже дивними. І Мейзі Джонсон, приєднавшись до виголубленого вітром товариства, що повільно походжало й неясно поглядало — чистилися на гіллі білочки, фонтанами пурхали горобці в пошуках крихт хліба, переймалися загрожею й одне одним собаки, а м'яке тепле повітря овівало їх і надавало уважному, нездивованому погляду, яким вони дивилися на світ, чогось ексцентричного й заспокійливого, — тому Мейзі Джонсон,

певна річ, мало не крикнула «ой!» (бо той молодий чоловік на стільці таки її добре налякав, там точно у них було щось не так).

Жах! Жах! — хотілося їй закричати. (Вона поїхала від батьків, а вони про таке застерігали.)

І нащо вона поїхала? Плакала, вхопившись за прутик залізної огорожі.

Ця дівчина, думала місіс Демпстер (збирала скоринки хліба для білочок і часто обідала в Ріджентс-парку), видно, ще нічого нічого не знає про життя, справді, ліпше бути трохи відважнішою, трохи повільнішою, та й загалом бути трохи поміркованішою у своїх життєвих очікуваннях. Персі пив. Усе ж ліпше мати сина, думала місіс Демпстер. Нелегко в неї склалося життя, тож мимохіть підсміювалась із таких дівчат. Ти вийдеш заміж, бо досить гарна з виду, думала місіс Демпстер. От, вийдеш заміж, думала собі, тоді й дізнаєшся. Варитимеш їсти, ну, і таке інше. А в кожного чоловіка своя натура. Якби знала, що таке мене чекає, то чи й погодилася б вийти за нього, думала місіс Демпстер, і їй дуже хотілося шепнути якесь слово Мейзі Джонсон на вухо, відчуті на своєму поморщеному старечому обличчі її поцілунок; хотіла, аби її пошкодували. Бо мала я несолодке життя, думала місіс Демпстер. Чого тільки воно не відняло? І гарне личко, і тонкий стан, і ноги також. (Підбрала під спідницю гулясті недомірки.)

Гарне личко, думала вона гірко. Усе це пусте, дорогенька. Насправді, найголовніше мати що їсти й пити, жити в шлюбі; погані дні, хороші дні, тут уже не до гарного личка; а скажу тобі ще й таке; Керрі Демпстер не помінялася б своєю долею із жодною жінкою у всьому Кенті! Але благала, аби її пошкодували. Пошкодували за втрачене біле личко. Аби її пошкодувала Мейзі Джонсон, яка стояла біля клумб із гіацинтами.

Ага, аероплан! Хіба ж місіс Демпстер не хотілося побачити далекі краї? Мала племінника, місіонера. Аероплан ширяв і зникав. У Маргіті^[15] вона завжди запливала далеко, ну, не так, аби зовсім не було видно берега, проте вона не терпіла жінок, які боялися води. А він, знай собі, здіймався й падав. У ній усе аж переверталось. Знову вгору. На його борту — хороший хлопець, місіс Демпстер уже готова була битися об заклад, далі й далі відлітав він, ще далі — і ось він тане, ще далі — й аероплана вже не видно; ширяв над Гринвічем, над усіма тамтешніми щоглами; над невеличким островом сірих церков — собором святого Павла й іншими, де з обох боків Лондона розкинулися поля і розляглися темно-бурі ліси, де меткі дрозди стрибають зухвало й поглядають швидко, хап слимака — й об камінь: раз, другий, третій.

Усе далі й далі поривався аероплан, аж поки не став яскравою іскоркою, прагненням, згустком, символом (як здавалося містеру Бентлі, що енергійно підстригав газон у Гринвічі) людської душі, її рішучості, думав містер Бентлі, обходячи кедр, вийти поза межі тіла, поза межі свого будинку за допомогою думки — Айнштайн, гіпотези, математика, теорія Менделя, — далі летів аероплан.

І поки жалюгідний, непоказного виду чоловік зі шкіряною валізою стояв на сходинках собору святого Павла й вагався, бо всередині його чекали пахощі, теплий прийом, гробниці та стяги, що звисали над ними, — знаки перемог не над арміями, розмірковував він, але над прикрим духом правдивості, пошуки якого спричинилися до його теперішнього плачевного стану, і навіть більше, собор пропонував товариство, запрошував стати членом суспільства, до якого належали великі люди, заради нього помирили мученики; чому б не увійти, думав він, чому б не покласти цю набиту книжечками шкіряну валізку біля віттаря, біля хреста — символу того, що здійнялося поза межі пошуків, поза межі запитань і збивання до купи слів, того, що стало духом, безтілесним, примарним — чому б не увійти? — думав він, і поки він вагався, аероплан пролетів над Ладгейт-серкес.

Дивно — довкола тиша. Ніякого звуку понад гулом вуличного руху. Здавалося, якийсь некерований аероплан летить навмання. І ось він уже підіймався вище й вище, прямовисно вгору, ніби в якомусь самовідданому пориві, у захваті, а ззаду йшов густий дим і петлями виводив «I», «P», «И».

— А на що це вони там усі дивляться? — запитала Клариса Деллоуей у покоївки, яка відчинила двері.

У залі повіяло холодом склепу. Місіс Деллоуей піднесла до очей руку, а щойно Люсі зачинила двері й пошелестіла спідницями, відчула себе монахиною, яка зреклася світу, у звичній рясі і з потребою ревного служіння. На кухні насвистувала кухарка. Доносився стукіт друкарської машинки. Це було її життям, і, схиливши голову над столиком у залі, вона підкорилася його впливові, відчула вдовolenня й очищення, кажучи собі, коли брала записник із телефонними повідомленнями, що ось такі миті і є бруньками на дереві життя або ж квітами темряви (неначе чудова троянда тільки для її очей розцвіла); ні, жодної миті вона не вірила в Бога, а втім, думала вона, беручи записник, кожен мусить платити вдячністю слугам, аякже, і собакам, і канаркам, а найбільше Річарду, її чоловікові — підмурівку всього: веселих звуків, зелених відблисків, навіть кухарчиного насвистування (місіс Вокер була ірландкою і, бувало, насвистувала цілісінькими днями); кожен мусить платити зі свого таємного сховку чудових миттєвостей, думала вона, беручи записник, коли ж Люсі, стоячи біля неї, спробувала пояснити:

— Містер Деллоуей, прошу пані...

Клариса прочитала в телефонному записнику: «Леді Брутн хоче знати, чи містер Деллоуей зможе прийти до неї на ланч».

— Містер Деллоуей, прошу пані, сказав мені передати вам, що не обідатиме вдома.

— Ой леле! — мовила Клариса, і Люсі, здається, розділила її розчарування (але не муку), відчула ту згоду між ними, зрозуміла натяк, подумала, яка то панська любов, і підсолодила власне майбутнє спокоєм, а тоді, взявши парасольку місіс Деллоуей, немов священний меч, зронений Богинею після славної звитяги на полі битви, поклала її на підставку.

— Вже не бійся, — сказала Клариса. Вже не бійся влітку спеки; бо потрясіння від того, що леді Брутн запросила Річарда на ланч без неї, змусило її в ту ж мить затремтіти, як тремтить рослина на дні річки, відчувши плюскіт весла, так вона здригнулась, так затремтіла.

Мілісент Брутн, про чії ланчі ходили легенди, не схотіла її запросити. Жодні вульгарні ревності не розлучать їх із Річардом. Вона боялася самого часу і читала на обличчі леді Брутн, ніби на

циферблаті, витесаному з безжального каменю, що життя спливає, щороку від нього відсікається по скибці, а його залишок втрачає здатність розтягуватись і вбирати барви, смаки й звуки буття, як це бувало замолоду, коли вона, увійшовши, наповнювала собою кімнату, і часто почувалась так, наче стоїть, якусь мить завагавшись, на порозі своєї вітальні в неймовірній напрузі, ніби нирець перед тим, як пірнути у воду, коли море під ним темніє і світліє, а хвилі погрожують бурєю, та наразі ніжно котяться баранцями, тануть і обсіпають водорості перлами бризок.

Поклала записник на стіл у залі. Повільно пішла нагору, погладжуючи рукою поручень, немовби покидала прийом, на якому тепер була подруга з її виразом обличчя, її голосом; зачинила двері, пішла і стояла наодинці — самотня постать проти страхітливої ночі, точніше проти погляду цього прозаїчного червневого ранку, ніжного для когось іншого, з палахкотінням трояндових пелюсток; вона знала це, вона це відчувала, коли завмерла на сходах біля відчиненого вікна, яке пропускало звук лопотіння фіранок, гавкіт собак, пропускало, думала вона, раптом відчувши себе всохлою, старою, безгрудю, скрегіт, подув вітру, цвітіння дня крізь двері, крізь вікно, крізь її тіло і розум, який тепер зазнав поразки, адже Леді Брутн, про чії неймовірно цікаві ланчі ходили легенди, її не запросила.

Ніби монахиня, що зреклася світу, ніби дитя, що досліджує вежу, пішла вона нагору, зупинилася біля вікна, зайшла до ванної. Там зелений лінолеум і вода крапає з крана. Там порожнеча в осерді життя — кімната на горищі. Жінки, мабуть, уже познімали свої багаті убори, опівдні вони вже роздягнуться. Проткнула шпилькою подушечку для голок, поклала свій жовтий капелюшок на ліжко. Простирадла були чистими, білою напнутою смугою лягали від краю до краю. Усе вужчим і вужчим ставало її ліжко. Наполовину згоріла свічка, вона вже майже дочитувала «Мемуари» барона Марбо^[16]. Напередодні допізна гортала сторінки про відступ із Москви. Адже парламент засідає дуже довго, тому Річард вмовив її після хвороби спати тут, аби не тривожилася. А їй насправду сподобалося читати про відступ із Москви. Він це зрозумів. Тому й кімната на горищі, вузьке ліжко; вчора не спалося, читала лежачи, але так і не спромоглася розсіяти цноту, яку не втратила попри пологи і яка тепер прилипла до неї, як те простирадло. У дівочтві була чарівною, але раптом настає мить —

наприклад, на річці під лісом у Клівдені — коли через вияв оцього холодного духу вона бере й підводить Річарда. А відтак у Константинополі, а тоді ще раз і ще раз. Вона розуміла, чого саме їй бракує. Не краси, не розуму. Чогось головного, суттєвого; чогось теплого, що пробиває поверхню і пожвавлює холодні стосунки між чоловіком і жінкою або між жінкою і жінкою. Бо *таке вона смутно відчувала*. Але цього вона не хотіла, не знати звідки приходять до неї докори сумління або, як вона каже, це про неї піклується матінка-природа (а вона завжди має слухність); але іноді вона все ж таки не втримується і піддається чарівності жінки, не дівчини, але саме жінки, що виливає перед нею свою душу, як це часто буває з жінками, розповідає про всякі негаразди, про якісь прикрощі. Через жалість, а може, через їхню красу, або ж через те, що сама вже старша, а може, просто з огляду на збіг обставин — легкий далекий запах, скрипка за стіною (аж дивно, який вплив іноді можуть мати звуки), вона чітко усвідомлювала, що відчуває чоловік. Лише на якусь мить, але цього досить. Це було раптове одкровення, відтінок рум'янцю, який хочеш опанувати, але поступаєшся його поширенню і впадаєш в іншу крайність — тремтиш і відчуваєш, що світ наближається, набухає дивовижним сенсом, стисненим захватом, який розірвав свою тонку шкіру й хлинув, неймовірним полегшенням вилився на тріщини і рани! Потім на мить бачиш сяйво сірника у квітці крокуса, внутрішній сенс майже виражено. Але близьке віддаляється, тверде зм'якшується. І мить закінчується. Із такими миттєвостями (з жінками теж) надзвичайно контрастувало (коли вона кладе свій капелюшок) оце ліжко, барон Марбо і наполовину згоріла свічка. Вона лежала без сну, підлога скрипіла; освітлений будинок раптом потемнів, і, підвівши голову, вона могла почути, як клацає дверна ручка, відпущена Річардом якомога обережніше; він прослизнув нагору в шкарпетках, а тоді, як уже не раз бувало, не втримав грілки з гарячою водою і вилаявся! Як вона тоді сміялась!

Але це питання любові (думала вона, відкладаючи набік свій плащ), оце закохування в жінок. Взяти хоч Саллі Сітон, її стосунки за старих часів із Саллі Сітон. Хіба це, зрештою, не було коханням?

Вона сиділа на підлозі — це було її перше враження від Саллі — вона сиділа на підлозі, обхопивши коліна руками, і курила. Де ж це могло бути? У Меннінгів? У Кінлох-Джонсів? У когось на вечірці (у

кого саме, вже й не пригадує), але вона чітко пам'ятала, що сказала чоловікові, з яким там була: «Хто це?». Він відповів і сказав, що батьки Саллі не живуть у злагоді (як це її вразило, що батьки і раптом сваряться!). Цілий вечір вона не зводила очей із Саллі, дивовижної красуні, однієї з тих, якими найбільше захоплювалася: темноволоса, великоока, мала те, чого не було в Клариси і чому вона дуже заздрила, — якусь невимушеність, начебто вона може сказати все, що захочеться, і робити все, що заманеться, — якість, більше притаманна іноземкам, ніж англійкам. Саллі завжди казала, що в її жилах тече також і французька кров, а один із її прапрадідів був при дворі Марії-Антуанетти, йому відрубали голову, і він залишив по собі рубіновий перстень. Того літа вона приїхала до Бортоні геть неочікувано, прибула без гроша за душею, з'явилася вже під вечір і настільки розтривожила тітоньку Гелен, що вона їй того опісля так і не пробачила. У неї вдома всі пересварилися. В буквальному сенсі слова не мала й гроша в кишені, коли прийшла ввечері до них, аби доїхати, мусила закласти брошку. Дременула спересердя. Вони проговорили аж до ночі. Саме Саллі вперше дала їй відчути, наскільки захищене життя в Бортоні. Вона нічогосінько не знала про дискримінацію жінок, про соціальні проблеми. Правда, бачила, як один дідусь впав-таки на полі та й умер, бачила корів після отелення. Але тітонька Гелен ніколи не любила нічого обговорювати (коли Саллі дала їй Вільяма Морріса^[17], то мусила обгорнути його коричневим папером). Вони ж годинами сиділи, розмовляючи в спальні, у мансарді, говорили про життя, про те, як змінили би світ. Мали намір створити товариство зі скасування приватної власності і навіть написали якогось листа, хоча й не надіслали. Ідеї належали Саллі, певна річ, але невдовзі вона й собі захопилася — читала в ліжку перед сніданком Платона, читала Морріса, читала Шеллі годинами.

Саллі вражала своєї силою, обдарованістю, особистістю. Що вона, до прикладу, виробляла з квітами. У Бортоні в них на столі завжди були штивні вазочки. Саллі ж виходила надвір, рвала мальви, жоржини — геть усілякі квіти, яких ніхто ніколи не бачив разом, — відрізала їм голівки і пускала плавати поверх води у чашах. Ефект був неймовірний, коли вони приходили на вечерю в призахідному сонці. (Авжеж, тітонька Гелен не схвалювала такого поводження з квітами.) А якось вона забула губку й голяком побігла по коридору. Насуплена

стара покоївка Еллен Еткінс ще довго бурчала: «А якби хто з джентльменів побачив?». Аякже, вона шокувала людей. Неохайна, казав про неї тато.

Дивно, якщо озирнутися назад, наскільки чистими й чесними були її почуття до Саллі. Це не ті почуття, що маєш до чоловіка. Цілком безкорисні, але водночас із якістю, що може існувати тільки між жінками, між жінками, які щойно подорослішали. Вона, зі свого боку, намагалась захистити; це виникло з усвідомлення, що вони спільниці, з передчуття, ніби щось обов'язково їх розлучить (про заміжжя вони завжди говорили як про катастрофу), а звідси й оте лицарство, бажання захистити, яке в неї було значно більшим, ніж у Саллі. У ті часи вона була геть безрозсудною, коїла бозна-які безглузді штуки з бравати: каталася на велосипеді по парапету тераси, курила сигари. Абсурдна, вона була дуже абсурдною. Але приголомшливо чарівна, принаймні для Клариси, тому вона добре пам'ятала, як одного разу в себе в спальні, в мансарді, тримала грілку в руках і вголос проказувала: «Вона тут, під цим дахом... Вона тут, під цим дахом!».

Ні, ті слова тепер для неї нічогісінько не значили. Вона навіть не чула відлуння колишніх почуттів. Але добре пам'ятала, як тоді аж холонула від хвилювання і в якому пориві розчісувала волосся (ось уже й повертається давнє почуття, поки вона виймає шпильки, поки викладає їх на туалетному столику й починає розчісувати волосся), коли граки то падали донизу, то злітали вгору в рожевому призахідному світлі, відтак вона вбиралася, збігала сходами донизу, а коли проходила залом, то подумала: «Я зараз міг умерти! Я ж боюсь, що щастя більшого мені в майбутнім ніколи вже не подарує доля!»^[18] Ось які вона мала почуття — почуття Отелло, і відчувала їх, була в цьому переконана, настільки сильно, наскільки Шекспір вважав, їх відчуває Отелло, бо спускалася вечеряти в білому платті, щоб зустріти Саллі Сітон!

Вона ж була в рожевому, прозорому — могло таке бути? Хай там як, але вона світилася, сяjala, немов якась птаха чи повітряна кулька, що залетіла в кімнату і на хвилю зачепилася за шипи ожини. Але найдивніше в закоханості (а що це було, як не закоханість?) — цілковита байдужість до інших людей. Після вечері кудись ішла собі тітонька Гелен, тато читав газету. Ну, міг бути Пітер Волш, а також стара міс Каммінгс, а ще Джозеф Брайткопф був обов'язково, бо він

приїжджав щоліта, той бідолашний старенький, гостював тижнями, вдавав, що читає з нею німецькою, але насправді грав на піаніно і геть без голосу співав Брамса.

Усе це було тільки тлом для Саллі. Вона стояла біля каміна й говорила своїм чудовим голосом, ніби гладила всіх кожним вимовленим словом, і тато проти своєї волі починав відчувати до неї приязнь (він не міг пробачити їй книжки, яку знайшов промоклою на терасі після того, як дав їй почитати), коли ж раптом вона сказала: «Як прикро сидіти в чотирьох стінах!» — і всі вийшли на терасу, походжали туди-сюди. Пітер Волш і Джозеф Брайткопф завелися про Вагнера. Вони із Саллі трохи відстали. Відтак біля кам'яної урни з квітами настала найчудовіша мить у її житті. Саллі зупинилася, вирвала квітку і поцілувала її в губи. Увесь світ немов перевернувся! Інші зникли; вона була наодинці з Саллі. І вона відчула, наче їй вручили подарунок, загорнули й наказали берегти, не зазирати всередину — діамант, щось безмежно безцінне, загорнуте, і поки вони гуляли (туди-сюди, туди-сюди), вона розкрила той пакунок чи світло само пропало обгортку, одкровення, релігійне почуття! — аж тут надійшов старий Джозеф із Пітером:

— Зірками милуємося? — сказав Пітер.

Ніби в темряві в'їхати з розбігу обличчям в гранітну стіну! Це шокувало! Це було жахливо!

І річ не тільки в ній самій. Вона вже давно відчувала, як він дошкуляє і кпить із Саллі, відчувала його ворожість, ревності, бажання перешкодити їхній дружбі. Усе це вона бачила, як бачиш довкілля під час спалаху блискавки, а Саллі (ніколи вона нею так не захоплювалася!) галантно продовжила йти далі, була незворушною. Сміялася. Підбила старого Джозефа на розповідь про назви зірок, а він це завжди робив із великим задоволенням і дуже серйозно. Вона стояла поруч і слухала. Чула назви зірок.

— Який жах! — казала собі, ніби знала заздалегідь: щось їй завадить, зіпсує мить щастя.

Усе ж, вона потім багато чим перед ним завинила. Тільки подумає про нього, як пригадує чомусь сварки — мабуть, надто прагнула його схвалення. Мала на нього зуб через слова «сентиментальна», «цивілізована», вони завжди її переслідували, ніби він ходив назирці. Книжка — сентиментальна, ставлення до життя — сентиментальне.

Можливо, «сентиментально» також думати про минуле. А що він скаже, коли повернеться? Що вона постаріла? Чи скаже він це, чи ж вона сама побачить, що він думає, повернувшись, як вона постаріла. Це правда. Після хвороби вона майже зовсім посивіла.

Коли клала брошку на стіл, їй перехопило подих, наче, поки розмірковувала, чиїсь крижані кігті змогли вп'ястись у неї. Вона ще не стара. Їй іде лишень п'ятдесят другий рік. Ще цілих кілька місяців попереду. Червень, липень, серпень! Майже всі з них цілісінькі, і наче бажаючи спіймати краплину, що падає, Клариса (перейшовши до туалетного столика) занурилась в саме серце миттєвості, зафіксувала її — ось мить червневого ранку, на який тисли всі інші ранки, вона бачить дзеркало, туалетний столик і всі флакончики, а тоді збирає всю себе до купи (коли дивиться в дзеркало) й бачить витончене рожеве обличчя жінки, яка цього вечора влаштовує прийом, обличчя Клариси Делловей, своє власне обличчя.

Скільки мільйонів разів вона бачила своє обличчя, і завжди з невловимим силуваним виразом! Дивлячись у дзеркало, вона стискала губи. Аби надати обличчю завершеності. Такою вона була — закінчена, гостра, означена. Такою вона була, коли робила якесь зусилля над собою, змушувала зібратись до купи всі частини себе, і тільки їй одній відомо, які вони розрізнені, які вони несумісні — лишень для світу зібрані в один центр, в один діамант, в одну жінку, яка сидить у своїй вітальні, що є для когось місцем зустрічі, поза сумнівом, світлою плямою в чиемусь безрадiсному житті, можливо, навіть притулком для самотніх; вона любила допомагати молодим людям, і вони їй за це були вдячні; намагалася завжди такою залишатися, ніколи не показувати інших своїх рис — якихось вад, ревнощів, марнославства, підозр, наприклад, з приводу того, чому леді Брути не запросила її на ланч, що само собою, думала вона (нарешті причісуючи волосся), є нечуваною ницістю! Так, а де сукня?

Вечірні сукні висіли в шафі. Клариса, зануривши руку в їхню м'якість, обережно зняла зелену сукню й понесла до вікна. Вона колись її порвала. Хтось наступив на поділ. На прийомі в посольстві відчула, як сукня тріснула вгорі, там, де складки. Зелене сяє під штучним світлом, зате на сонці втрачає колір. Вона підшиє. Покоївки і так мають купу роботи. Сьогодні саме її одягне. Візьме свої нитки,

ножиці — і ще що? — наперсток, аякже, внизу, у вітальні, бо їй ще писати й дивитися, щоб усе йшло більш-менш за порядком.

Дивно, думала вона, спинившись на сходах і збираючись у форму діаманта, в цілісну особистість, дивно, як господиня відчуває настрій свого будинку! Спіраллю здіймалися сходами легкі звуки, шурхання швабри, постукування, цокання, грюкіт, коли відчинялися парадні двері, голос, що переповідав слова знизу, дзенькіт срібла на таці, начищене срібло для прийому. Усе для прийому.

(А Люсі, зайшовши у вітальню з тацею перед собою, ставила на камін величезні підсвічники, срібну скриньку — посередині, повертала кришталевого дельфіна до годинника. Вони прийдуть, стоятимуть, розмовлятимуть манірними голосами, вона також так навчилася, пані й панове. Її господиня найкрасивіша з усіх — господиня срібла, полотна й порцеляни, бо сонце, срібло, зняті з петель двері і хлопці від Румпльмаєра давали їй відчуття якогось досягнення, поки на інкрустований стіл вона клала ніж для розрізання паперу. Дивіться! Дивіться! — казала вона, розмовляючи зі своїми давніми подружками з пекарні, де вона вперше побачила службу в Катергемі, зиркаючи в дзеркало. Вона була леді Анжелою при дворі принцеси Мері, коли ж увійшла місіс Деллоуей.)

— О, Люсі! — сказала вона, — срібло вже має добрий вигляд!

— А як, — сказала вона, повертаючи кришталевого дельфіна, аби він стояв прямо, — як тобі сподобалась вистава вчора ввечері?

— О, їм довелося піти раніше! — сказала вона.

— Мали повернутися вже на десяту! — сказала вона.

— Так і не дізналися, чим усе скінчилося, — сказала вона.

— Оце невдача, — сказала вона (адже її слугам було б дозволено затриматися, якщо б вони відпросилися).

— Оце прикрість, — сказала вона і, взявши стару безбарвну подушку з середини канапи, втиснула її в руки Люсі, а тоді, злегка підштовхнувши покоївку, вигукнула:

— Геть забери! Віддай місіс Вокер, скажи, що то від мене подарунок! Забери геть!

А Люсі, зупинившись у дверях вітальні, тримаючи подушку, промовила досить соромливо, трохи зашарівшись, чи не допомогти їй із тією сукнею.

Місіс Деллоуей відповіла, що й так усе на ній, і без сукенки має досить роботи.

— Але дякую, Люсі, дякую, — казала місіс Деллоуей, і все примовляла те дякую, дякую (сидячи на канапі зі своєю сукнею на колінах, своїми ножицями і нитками), дякую, дякую, повторювала вона, дякуючи всім своїм слугам за те, що допомагають їй бути ось такою — такою, якою вона хоче бути, — шляхетною, великодушною. Слуги її люблять. Ага, сукня — де ж вона розірвалася? Тепер треба нитку всилити. Улюблена сукня, від Саллі Паркер, чи не остання нею пошита, на жаль, бо вона більше не кравцює, живе в Ілінгу, і якби я мала вільну хвилину, думала Клариса (але звідки, звідки в неї та вільна хвилинка), я б поїхала до Ілінга її провідати. Бо вона — особистість, думала Клариса, справжня мисткиня. Завжди вигадувала щось таке незвичайне, але її сукні не були дивакуватими. Їх можна було вдягти, куди хочеш: хоч у Гатфілд, хоч у Букінгемський палац. Вона одягала в Гатфілд і в Букінгемський палац.

Її огорнув спокій, тиша і вдоволення, допоки легенько тягнула вона голкою до самого кінця, збираючи до купи зелені складки, й обережно прикріплювала їх до пояса. Ось так накочуються літнього дня хвилі, перевалюють через край — і спадають; накопичуються — і спадають; і ніби весь світ каже: «От і все», дедалі потужніше, аж поки навіть серце в тілі, що лежить на піску під сонцем, також каже: «От і все». Вже не бійся, каже серце. Вже не бійся, каже серце, перекладаючи свою ношу на море, що зітхає за всі разом узяті печалі, і відновлює, починає, накопичує, дає впасти. І саме тіло слухає, як пролітає бджола, розбивається хвиля, гавкає собака, десь далеко гавкає та гавкає.

— Господи, у двері дзвонять! — вигукує Клариса, затримавши голку. Збуджено прислуховується.

— Місіс Деллоуей мене прийме, — сказав немолодий чоловік у залі.

— О так, вона *мене* прийме, — повторив він, відсторонив Люсі дуже ввічливо і швидко побіг по сходах.

— Так, так, так — бурмотів він, підіймаючись нагору. — Вона мене прийме. По п'ятьох роках в Індії Клариса мене прийме.

— Хто це, що це? — питалася місіс Деллоуей (думаючи, як обурливо вриватися об одинадцятій годині ранку, коли вона готується до прийому), почувши кроки на сходах. Уже хтось торкнувся дверей.

Вона сховала сукню, як та діва, що береже цноту й таємниці усамітнення. Уже повернулася мідна ручка. Ось уже й двері відчинилися, і ввійшов... на секунду навіть забула його ім'я! Настільки здивувалася, настільки втішилася і зняковіла, коли неждано-негадано до неї зайшов Пітер — Волш! (Вона не читала його листів.)

— Як поживаємо? — запитав Пітер Волш, і було видно, що він тремтів, брав її за обидві руки, цілував її обидві руки.

Вона постаріла, думав він, сідаючи. Нічого їй не скажу, думав він, бо вона таки постаріла. Вона дивиться на мене, подумав собі і раптом йому стало ніяково за цілування рук. Він запхав руку в кишеню і вийняв великий складаний ніжик, наполовину відкрив лезо.

Точнісінько такий, як був, подумала Клариса, той самий дивакуватий погляд, той самий картатий костюм, щось із обличчям трішки не те, якесь худіше чи, може, сухіше. Але чудовий вигляд, геть такий самісінький, майже не змінився.

— Як чудово знову вас бачити! — вигукнула вона.

Витяг свого ножа. Це так на нього схоже, подумала собі.

Він сказав, що тільки вчора ввечері прибув до міста, одразу й на село збирається поїхати. А як ви поживаєте, як Річард? Елізабет?

— А що це? — запитав він, показуючи складаним ніжиком на зелену сукню.

Зі смаком вбраний, подумала Клариса; хоча *мене* постійно критикує.

Лагодить сукню, як завжди, лагодить сукню, подумав він, увесь час, поки я був в Індії, так і сиділа собі, лагодила сукню, суцільні розваги, суцільні прийоми, походеньки до парламенту і таке інше, думав він і ставав дедалі дратівливішим, дедалі схвильованішим, бо для деяких жінок нема нічого гіршого на світі, як заміжжя, думав він, а ще політика і чоловік-консерватор, як оцей її чудовий Річард. Так і є, так і є, думав він і, клацнувши, склав ніжик.

— Річард дуже добре. Річард у комітеті, — сказала Клариса.

Розкрила ножиці й запитала, чи він не заперечує, якщо вона закінчить із сукнею, бо сьогодні має прийом.

— На який я не смію вас запрошувати, — сказала вона. — Мій любий Пітере!

Але як чарівно вона сказала «мій любий Пітере!». Направду все було таке чарівне — срібло, стільці, все таке чарівне!

Чому ж не запросить його на прийом, запитав.

Певна річ, думала Клариса, він тепер феєричний! Бездоганно феєричний! Пригадую, як складно було вирішити — і чому я так вирішила, дивувалася вона, — не вийти за нього заміж того жахливого літа?

— Ніколи б не подумала, що ви прийдете саме сьогодні вранці! — вигукнула вона, склавши руки поверх своєї сукні.

— А пам'ятаєте, — запитала вона, — як лопотіли штори в Бортоні?

— Авжеж, лопотіли, — сказав він і згадав, як вони на самотині снідали разом із її батьком, старий уже помер, він навіть не листувався з Кларисою. Правда, й особисто він не вельми ладнав зі старим Перрі, із тим сварливим, легкодухим старим Кларисиним батьком, Джастіном Перрі.

— Часто шкодую, що не ладнав з вашим батьком, — сказав він.

— Але він нікого не любив... з наших друзів, — сказала Клариса і вже була готова проковтнути язик, аби лише не нагадувати Пітерові про те, що він колись хотів з нею одружитися.

Авжеж, хотів, думав Пітер, це мало не розбило мені серця, думав він; і його здолав смуток, зійшов, як той місяць, коли дивишся з тераси, смертельно блідий і чудовий в останньому світлі дня. Ніколи не був я таким нещасним, думав він. І наче насправді сидів на терасі, трішки посунувся ближче до Клариси, але простягнув руку, підійняв її й одразу обронив. Он там, над ними, він завис, той місяць. Здавалося, вона також сиділа біля нього на терасі в місячному світлі.

— Тепер це Гербертове, — сказала вона.

— Тепер я ніколи туди не їжджу, — сказала вона.

Опісля, як на терасі в місячному світлі, коли хтось ніяковіє, бо йому вже нудно, а інший далі сидить мовчки, дуже тихо, сумно дивлячись на місяць, то й він мовчить, човгає ногою, прокашлюється, роздивляється залізний завиток на ніжці стола, рухає листком, але нічого не каже — отак і Пітер Волш тепер робив. Навіщо згадувати давнє, дивувався він. Навіщо змушувати його про це думати? Навіщо змушувати його страждати, коли він і так зазнав від неї пекельних мук? Навіщо?

— А пам'ятаєте озеро? — запитала вона нерівним голосом під тиском емоцій, від яких тьохнуло серце, стиснулося горло і губи задерев'яніли, коли вона промовила слово «озеро». Вона була дитиною і кидала качкам хліб, стоячи поміж мамою і татом, а водночас і дорослою жінкою, яка йшла до батьків, що стояли біля озера, тримала власне життя у своїх руках, і поки наближалася до них, воно більшало й більшало в її руках, аж стало цілим життям, цілковитим життям, і вона поклала його їм до ніг і сказала: «Ось що я з ним зробила! Ось!». А що вона з ним зробила? Ну, насправді, що? Сидить сьогодні вранці й шиє біля Пітера.

Вона поглянула на Пітера Волша; її погляд, пронизавши весь той час і ті емоції, досяг Пітера досить-таки непевно, ліг на нього, затьмарений сльозою, спурхнув і полетів геть, як пташка торкається гілки, спурхує і летить собі ген далеко. Вельми просто витерла сльози.

— Так, — сказав Пітер. — Так, так, так, — сказав він, буцімто вона витягнула щось з глибини назовні, і воно завдало йому відчутного болю, коли підійнялося. Досить! Досить! — хотілося йому закричати. Позаяк він ще був нестарий, його життя ще не закінчилося, аж ніяк. Йому тільки за п'ятдесят. Сказати їй, думав він, чи ні? Ліпше про все відверто розповісти. Але вона надто холодна, думав він, шиє, бавиться з тими ножицями; Дейзі поряд з Кларисою здалася би простачкою. А вона вважає мене невдахою, яким я і є в їхньому розумінні, думав він, у розумінні Делловеїв. Аякже, жодних сумнівів, він — невдаха, порівняно з усіма цими інкрустованими столами, ножами для розрізання паперу і кришталевими дельфінами, підсвічниками, оббивкою на стільцях і старовинними англійськими гравюрами — так, він був невдахою! Мені остогиділо отаке самовдоволення, подумав він, це все Річард, не Клариса; за винятком того, що вийшла за нього заміж. (Зайшла Люсі до кімнати, вносячи срібло, ще більше срібла, а вона навіть дуже нічогенька, струнка, тендітна, думав він, коли та почала розставляти срібло.) І так увесь час! Тиждень за тижнем, ось таке Кларисине життя, а я... подумав він і, здається, аж засвітився: подорожі, їзда верхи, сварки, пригоди, гра в бридж, любовні романи, робота, робота, робота! І він доволі відкрито вийняв із кишені ніжик, свій давній з роговою колодкою ніжик, який, Клариса могла б заприсягтися, носив останні тридцять років, і міцно стиснув його в кулаку.

Що за дурна звичка, подумала Клариса, отак бавитися ножем. Завжди почуваєшся з ним якоюсь недалекою, пустоголовою торохтійкою. Але я також, подумала вона, вийнявши голку, до себе викликаю — неначе яка королева, чия охорона заснула й залишила свою монархиню беззахисною (аякже, її дуже збентежив його прихід, просто вивів із душевної рівноваги), так, що будь-хто може прийти й побачити, під якою гілкою ожини вона лежить, — кличу на допомогу все, що вмю, усе, що маю і люблю, — чоловіка, Елізабет, словом, себе теперішню, невідому Пітерові, аби завдати ворогові нищівного удару.

— Ну, а що у вас новенького? — запитала вона. Отак перед початком бою коні б'ють копитом, трясуть гривами, блискають крупами, вигинають шиями. Отак Пітер Волш і Клариса, сидячи пліч-о-пліч на блакитній канапі, задирали одне одного. У Пітерові все аж рвалося в бій. Він змобілізував для цього геть усі сили: похвалу з боку інших людей, свою кар'єру в Оксфорді, одруження, про яке вона майже нічого не знала, своє кохання і загалом виконану ним роботу.

— Та мільйони всього! — вигукнув він, бо на нього напірали зібрані ним сили, вони тиснули з одного боку, а потім з іншого і з відчуттям страху та незвичайної бадьорості понесли його на плечах людей, чиїх облич йому вже не було видно, і він підніс руки до скронь.

Клариса сиділа дуже пряма, затамувавши подих.

— Я закоханий, — сказав він, однак не їй, а комусь, хто постав у темряві, до кого не міг доторкнутися, але мусив покласти вінок на її честь у траву серед темряви.

— Закоханий, — повторив він, говорячи тепер досить-таки сухо з Кларисою Делловей, — у дівчину в Індії.

Покладання вінка відбулося. І Клариса, що хоче, хай і робить із цим вінком.

— Закоханий! — сказала вона. І це в його віці той монстр схопив його за краватку-метелик і засмоктав! Його ж бо шия геть схудла, руки червоні, та він на шість місяців старший за мене! Блиснули її очі, але глибоко в душі вона все ж таки відчувала, що він закоханий. Так, саме так, відчувала: він закоханий.

Невтримний егоїзм, який пригнічує все, налаштоване проти нього, така собі річка, що пливе далі й далі, навіть якщо й нема конкретної мети, все одно пливе собі далі; оцей невтримний егоїзм залив її щоки рум'янцем, від чого вона помолоділа, порожевіла, її очі заіскрилися, а

вона сиділа із сукнею на коліні, з голкою, із зеленою ниткою, ледь помітно тремтіла. Він закоханий! Не в неї. В якусь молодшу жінку, це вже напевно.

— І хто вона? — запитала.

Тепер цю статую треба зняти з п'єдесталу і поставити між ними.

— На жаль, заміжня, — сказав він, — дружина одного майора в індійській армії.

І з дивною іронічною погідністю він усміхнувся, виставивши перед Кларисою статую в сміховинному світлі.

(Усе ж він закоханий, подумала Клариса.)

— Вона має, — продовжував він розважливо, — двох дітей: хлопчика і дівчинку, а я приїхав до адвокатів порадитися щодо розлучення.

Прошу дуже, думав він. Роби, Кларисо, з ними, що хочеш! Прошу дуже! І з кожною секундою йому здавалося, що дружина майора в індійській армії (його Дейзі) і її двійко діток ставали дедалі привабливішими під Кларисиним поглядом, буцімто він підпалив сіру кульку на тарілці і на тому місці вирросло гарне деревце у свіжому, просяклому солоним морем повітрі їхньої близькості (у дечому ніхто його так не розумів і не відчував, як Клариса) — їхньої чудової близькості.

Підлестилась до нього, підманула його, думала Клариса, формуючи ту жінку, дружину майора індійської армії, трьома змахами ножа. Яка втрата! Яка маячня! Отак Пітера все життя обдурювали, спочатку випровадили з Оксфорду, потім одруження з дівчиною на кораблі, що йшов до Індії, тепер дружина майора індійської армії, але, дякувати Всевишньому, хоча б вона відмовилася вийти за нього заміж! Усе ж він закоханий, її давній друг, її любий Пітер закоханий.

— І що ви збираєтеся робити? — запитала вона.

— Та що? За справу беруться адвокати й повірені — пани Гупер і Грейтлі з «Лінкольнз Інн», — сказав він. Натурально колупав своїм складаним ножиком нігті.

Заради Бога, залиш ти свій ніж у спокої! — вигукнула вона про себе з невгамовним роздратуванням, безглузда нешанобливість, його невихованість, його небажання мати хоча б найменше уявлення про те, що відчуває хтось інший, і це її страшенно дратувало, завжди страшенно дратувало, а тепер у його віці, що за дурниця!

Та знаю я все, подумав Пітер. Знаю, проти кого пру, думав він і провів пальцем по лезу ножа, проти Клариси, Делловея і всієї їхньої раті, але я ще покажу Кларисі, а тоді, на свій превеликий подив, будучи піднесеним тими нестримними силами, піднесеним високо в повітря, він раптом розплакався, плакав, плакав без найменшого сорому, сидячи на канапі; сльози горохом котилися по його щоках.

Тож Клариса нахилилася вперед, взяла його за руку, пригорнула до себе, поцілувала — відчула його щоку біля своєї, ще до того як змогла вгамувати похитування срібних спалахів пір'їн, що ворушилося в її грудях, немов трава пампасів у тропічну бурю, а втишившись, відпустила руку, поплескала Пітера по коліні, відхилившись на спинку канапи, відчула незвичайну полегкість, їй було з ним дуже добре, і раптом спало на думку: якби я вийшла за нього, то радість ця була б зі мною завжди!

Для неї все скінчено. Простирадло розгладжене, ліжко вузьке. Вона піднялася на вежу, залишивши їх на осонні збирати ожину. Двері зачинилися, і звідти з-поміж пилюки, обсипаної штукатурки і сміття з-під пташиних гнізд її погляд сягав далеко, а знадвору долинали незрозумілі й нечіткі звуки (як колись на Лейт-Гіллі, пригадала вона), і Річард, Річард! — вигукнула вона, немов зі сну простягла руку в темряву по допомогу. Снідає з леді Брутен, опам'яталася вона. Пішов від мене, я на віки вічні залишилася сама, думала вона, складаючи руки на коліні.

Підвівся Пітер Волш, підійшов до вікна і став до неї спиною, водячи туди-сюди великою носовою хустинкою. Мав віртуозний вигляд, сухорлявий, покинутий, його тонкі лопатки трохи випиналися з-під піджака, несамовито сякався. Візьми мене з собою, подумала Клариса імпульсивно, буцімто він лагодився у якусь далеку морську подорож, а наступної миті здалося, ніби п'ять дій п'єси, дуже захопливих і зворушливих, вже завершилися, і вона прожила в них ціле своє життя, та втекла, прожила з Пітером, але тепер це скінчилося.

Тепер настав час рухатися, і немов глядачка, яка збирає свої речі, свою накидку, рукавички й театральний бінокль, яка встає і виходить з театру, так і вона підвелася з канапи й підійшла до Пітера.

Просто дивина та й годі, думав він, звідки в ній береться ота сила, коли вона, дзенькаючи й шурхочучи, вставала з канапи, звідки в ній

береться ота сила — вона вже переходила кімнату — аби змушувати той нелюбий йому місяць уже вкотре сходити в Бортоні над терасою в літньому небі.

— Скажіть мені, — промовив він, схопивши її за плечі. — Ви щаслива, Кларисо? Чи Річард...

Відчинилися двері.

— А ось, до речі, і моя Елізабет, — сказала Клариса емоційно, дещо, мабуть, награно.

— Доброго дня, — сказала Елізабет, підходячи.

Біг-Бен відбив пів години, увірвався між них з незвичайною силою, ніби якийсь юнак, міцний, безсторонній, байдужий, і почав туди-сюди розмахувати гантелями.

— Привіт, Елізабет! — вигукнув Пітер, запихаючи хустинку в кишеню, швидко пішов і сказав: «До побачення, Кларисо» — навіть не глянувши на неї, швидко вийшов з кімнати, збіг униз по сходах, відчинив двері зали.

— Пітере! Пітере! — гукала Клариса, виходячи за ним на сходи. — Увечері прийом! Не забувайте, увечері прийом! — вигукувала вона, мусячи перекрикувати гамір вулиці, тому її голос: «Не забувайте, увечері прийом», уже приглушений дорожнім рухом і боєм усіх годинників, видавався якимсь слабким і тоненьким, якимсь дуже далеким, коли Пітер Волш зачинив за собою двері.

Не забувайте про прийом, не забувайте про прийом, повторював Пітер Волш, виходячи на вулицю, ритмічно бубонячи сам до себе в такт потоку звуку — прямовисного звуку Біг-Бена, що бив пів години. (У повітрі розходилися свинцеві кола.) Ох, ці вже мені прийоми, думав він, Кларисині прийоми. І чому це вона так кохається в прийомах, думав він. Не те, аби він осуджував її чи оту подобу чоловіка у фраку з гвоздикою в петлиці, що йшла на нього. Це ж бо надзвичайна рідкість — бути аж настільки закоханим. І от він, цей щасливчик, власною персоною віддзеркалювався у вітрині автомобільного магазину на Вікторія-стріт. За плечима в нього — вся Індія: рівнини, гори, епідемії холери, округ, удвічі більший за Ірландію; і всі рішення ухвалював він, Пітер Волш, уперше в житті почувався по-справжньому закоханим. А Клариса стала ще жорсткішою, подумав собі, і до того ж трохи сентиментальною, підозрював він, розглядаючи величезні автомобілі, здатні витискати — скільки ж це миль і на скількох галонах? Бо він

трохи тямив у техніці, навіть винайшов для округу спеціальний плуг, виписав тачки з Англії, тільки чорнороби не захотіли їх використовувати, про що Клариса не має найменшого поняття.

А як вона сказала: «А ось, до речі, моя Елізабет!» — його аж пересмикнуло. Чому б не сказати просто: «А ось Елізабет». Дуже нещиро вийшло. Це й Елізабет помітила. (Останній гуркіт гучного звуку все ще струшував повітря навколо нього, пів години, ще рано, тільки пів на дванадцяту.) А він добре розуміє молодь, вона йому подобається. У Кларисі завжди було щось холодне, подумав він. У ній завжди, навіть замолоду, була якась боязкість, що з роками перетворюється на консерватизм, а тоді — все, тоді — кінець, думав він, досить сумно заглядаючи в дзеркальні глибини й розмірковуючи чи, бува, не надто її потурбував, увірвавшись в таку рань, зненацька його охопив сором, адже він пошився в такі дурні, розрюмсався, розчулився, усе їй доповів, як завжди, як завжди.

Немов хмаринка заступає сонце, так тиша спадає на Лондон, спадає на душу. Усе заспокоюється. Час лопоче на щоглі. Ось тут і зупиняємося, тут ми стоїмо. На жорсткому скелеті звички й тримається вся людина. А всередині нічого нема, сказав собі Пітер Волш, відчуваючи пустоту, цілковиту порожнечу. Клариса мені відмовила, подумав він. Стояв і думав: Клариса мені відмовила.

Ах, сказала церква святої Маргарити, як, бува, господиня каже, заходячи до вітальні саме з боєм годинника і бачить, що гості вже зібралися. Я не спізналася. Ні, якраз пів на дванадцяту, каже вона. І хоча вона цілковито права, її голос, як голос господині, не бажає виставляти це напоказ. Він приглушений смутком за минулим, турботою за теперішнім. Пів на дванадцяту, каже вона, і звук церкви святої Маргарити пливе углиб серця, ховається там із кожним відголоском, немов щось живе, що прагне довіритися, розчинитися, заспокоїтися в трепетному захваті — як і сама Клариса, думає Пітер Волш, що в білому спускається сходами під бій годинника. Як і сама Клариса, думає він з розбудженим глибоким почуттям, із надзвичайно чітким, але загадковим спогадом про неї, так, ніби ще багато років тому цей передзвін увійшов до кімнати в час неймовірної їхньої близькості, торкнувся обох по черзі і полинув собі з вантажем миті, наче бджілка з медом. Але в яку кімнату? У який час? І чого це йому зробилося так хороше, коли бив годинник? Щойно передзвін святої

Маргарити послабшав, йому спало на думку: вона — хвора, а в дзвоні вчувається слабкість і мука. Щось у неї із серцем, пригадалося йому; і раптова гучність останнього удару, немовби вдарила на смерть, що чатує посеред життя, і Клариса вже падає на місці, у вітальні. Ні! Ні! — вигукнув він. — Вона не померла! Я не старий! — вигукнув він і покрокував по Вайтгоглу, ніби назустріч вулицею накочувалося могутнє й безкінечне його майбутнє.

Він і не старий, і не млявий, і не всохлий, анітрохи. А щодо того, як про нього скажуть ці Делловеї, Вітбреди і вся їхня братія, йому начхати, йому начхати (правда, треба буде таки навідатися до Річарда й попросити допомогти з роботою). Йдучи швидким кроком, він кинув лютий погляд на статую герцога Кембриджського. Так, його випровадили з Оксфорду. Так, він був соціалістом і певного мірою невдахою. Та все ж таки майбутнє цивілізації, думалося йому, в руках саме таких молодих людей, таких, яким він був тридцять років тому, із їхньою відданістю абстрактним засадам, які поштою отримують книжки, де б вони не опинилися — у Лондоні чи на вершині Гімалаїв; наукові книжки, філософські книжки. Майбутнє в руках саме таких молодих людей, подумалося йому.

Шурхіт, немов шурхіт листя в лісі, долинув ззаду, а з ним шелестливий рівномірний глухий звук, який наздогнав і тепер уже без його волі підганяв його думки під свій барабанний ритм кроків по Вайтгоглу. Хлопці в одностроях, із гвинтівками, марширували, дивлячись у далечінь, марширували, не згинаючи рук, а на обличчях несли вираз, немов напис на цоколі статуї, що вихваляв обов'язок, вдячність, вірність і любов до Англії.

Дуже добрий вишкіл, подумав Пітер Волш, намагаючись іти з ними в ногу. Хоча вони не були дужими. Здебільшого досить-таки худорляві, десь так за шістнадцять років, які могли б завтра стояти за прилавком з рисом чи милом. Зараз несли на собі не змішану з чуттєвим задоволенням чи щоденною буденністю врочистість вінка до пам'ятника невідомому солдатові аж із Фінсбері-пейвмент. Вони склали присягу. Вулиця поважала їх, фургони зупинялися.

Мені за ними не встигнути, подумав Пітер Волш, а вони далі йшли строем по Вайтгоглу, і певно що, завдяки своєму непохитному крокові вже обігнали його, та й інших перехожих, бо немов одна воля рухала одностайністю їхніх ніг і рук, коли життя зі своїм розмаїттям і

нестримністю було заховане під пам'ятники з вінками й дисципліною загнане в застиглий, хоча і з розплющеними очима, труп. Не можна їх не поважати, навіть попри їхню певною мірою сміховинність, хай там як, але їх не можна не поважати, думав він. А вони також крокують, думав Пітер Волш, забарившись на краю тротуару; он всі ті величні статуї — Нельсона, Гордона, Гевлока, чорні разючі образи великих воїнів — стояли й дивилися в далечінь, наче вони також ішли на самозречення (до того ж Пітерові Волшу здавалося, що й він ішов на таке саме велике самозречення), піддавшись схожим спокусам і, зрештою, набувши незворушного мармурового погляду. Проте Пітеру Волшу аж ніяк не хотілося мати мармуровий погляд, хоча в інших він його поважав. Поважав у хлопцях. Вони ще не знають мук плоті, думав він, коли однострої зникли в напрямку Стренда, а він аж занадто з тими муками запізнався, подумав собі, перейшов дорогу і зупинився біля пам'ятника Гордону, якого хлопцем він просто обожнював; Гордон стояв самотньо з виставленою ногою і схрещеними руками. Бідний Гордон, подумав він.

Оскільки ніхто ще не знав, що він у Лондоні, за винятком Клариси, а земля після довгого морського переходу здавалася островом, то його, самотнього, живого, ніким не знаного, на Трафальгарській площі о пів на дванадцятю охопили дивні відчуття. Що це таке? Де я? І навіщо, зрештою, усе це мені? — думав він, а розлучення за мить видавалося якоюсь суцільною дурницею. Думки хляпнули болотом, і його охопили три великі почуття: розуміння, всеосяжна любов і, нарешті, ніби результат двох попередніх, невгамовне задоволення; буцімто в його мозку хтось смикнув за ниточки, фіранки розсунулися, і йому не залишалося нічого іншого, як постати на розі безкінечних вулиць — йди, якою душа забажає. Уже роками він не почувався настільки молодим.

Усе, врятувався! Вільний — так буває під час переміни у звичці, коли настрій, неначе неприборканий вогонь вихиляється, вигинається — ось-ось візьме й зірветься з настоящего місця. Уже роками не почувався настільки молодим, думав Пітер, утікаючи (певна річ, тільки на якусь годинку) від того, чим він був насправді, почувався, немов хлопчак, що вирвався з дому і, біжучи, дивиться, як стара няня намагається побачити його зовсім не з того вікна. А вона просто надзвичайно гарна, подумав Пітер, коли в напрямку Геймаркету

перетнула Трафальгарську площу молода жінка, яка, минаючи пам'ятник Гордону, як здалося (дуже залюблिवому) Пітерові Волшу, немовби скидала із себе вуаль за вуаллю, аж поки не стала жінкою його давніх мрій — юною, але ставною, веселою, але стриманою, темноволосою, але чарівною.

Випроставшись і крадькома мацаючи свій складаний ніжик у кишені, він пустився за жінкою, за тим збудженням, яке навіть спиною до нього обдавало світлом і незримо їх поєднувало, а також виокремлювало його з-поміж інших перехожих, і здавалося, ніби сам випадковий рев вулиці, склавши руки трубою, шепотів його ім'я, але не Пітер, а його пестливе ім'я, яким він називав себе подумки. «Ти», казала йому жінка, тільки «ти», казали її білі рукавички й плечі. Відтак біля крамниці «Дент»^[19] на Кокспер-стріт затріпотів на вітрі її тонкий довгий плащ, обгортав її з великою ніжністю й сумовитою лагідністю, ніби руки, що зараз розпросторяться і обіймуть натомлене...

А вона незаміжня, молода, дуже молода, думав Пітер, і червона гвоздика, яку він побачив ще на Трафальгарській площі, світилася в її очах і позначала ще яскравішою барвою її вуста. Чекала біля краю тротуару. У ній вгадувалася гідність. Не була такою світською, як Клариса, чи заможною, як Клариса. Чи вона порядна, подумав він, коли жінка рушила далі. Дотепна, з гострим, як у ящірки, язичком, думав він (треба ж пофантазувати, адже можна дозволити собі трохи вільності), вона стримано дотепна, влучно дотепна, не галаслива.

Ішла далі, перейшла вулицю, він за нею. Тепер найменше йому хотілося, аби вона зникла. Але якби зупинилася, то він би міг сказати: «Ходімо на морозиво», так, він саме так і сказав би, а вона відповіла б також дуже просто: «А що ж, ходімо».

Але поряд із ними на вулиці інші люди, заважають йому, затуляють її від нього. Він не відстає, вона звертає. Щоки зайнялися рум'янцем, насмішка в очах; він — шукач пригод, відважний, швидкий, безстрашний (тільки вчора прибув з Індії), романтичний пірат, і байдуже йому до всіх цих клятих пристойностей, жовтих халатів, люльок і вудочок у вітринах крамниць, байдуже до респектабельності й вечірніх прийомів, до цих чепурних дідусів, що одягають під жилетки білі галстуки. Він — пірат. А вона все йшла і йшла, Пікаділлі, а тоді Ріджент-стріт, попереду нього, її плащ, її рукавички, її плечі доповнювалися облямівкою, мереживом і боа з пір'їн у вітринах, що довершували той дух розкоші й примхливості, спадаючи з вітрин крамниць на тротуар, немов хитке світло ліхтаря спадає вночі на живопліт у темряві.

Хихотючи, вона, прекрасна, перетнула Оксфорд-стріт і Грейт-Портленд-стріт, а тоді звернула вниз на якусь вузьку вуличку, а

тепер, а тепер наставав найважливіший момент, бо вона уповільнила ходу, відкрила свою сумочку і — кинувши у його бік, але аж ніяк не на нього, прощальний погляд, що з тріумфом раз і назавжди підсумовував усю ситуацію — виїняла ключ, відчинила двері і все! Кларисин голос промовляв: «Не забувайте, увечері прийом, не забувайте, увечері прийом», — виспівував у його вухах. Будинок, червоний і плаский, з висячими горщиками з квітами, був сумнівної пристойності. От і все.

Ну, зате розважився, таки ж бо розважився, думав він, дивлячись на звислі горщики з блідою пеларгонією. Але вмить усе це розлетілося на друзки атомів — його розвага, бо вона напіввигадана, і він це добре знав, уся ця витівка з дівчиною — лишень вигадка, дівчина — вигадана, як і більша частина нашого життя, думав він, бо ми вигадуємо себе, її вигадуємо, придумуємо якісь чудові забави й навіть багато чого серйознішого. Але що дуже дивно і дуже правильно: ніхто і ні з ким не може всього цього розділити — усе розбивається вщент.

Повернувся, ішов вулицею і шукав, де можна було б посидіти, поки мав час перед відвідинами «Лінкольнз Інн» і панів Гупер та Грейтлі. Куди ж йому податися? Та все одно. По вулиці, а тоді до Ріджентс-парку. Його черевики на тротуарі вибивали «все одно»; мав іще багато часу, дуже багато часу.

До того ж був чудовий день. На вулиці пульсом здорового серця билося життя. Без жодних вагань і перебоїв. Плавно, упевнено, точно, пунктуально, безшумно, саме в потрібну мить автомобіль зупинився біля самісіньких дверей. Дівчина в шовкових панчохах, із пір'ям на капелюшку, ефемерна, але не зовсім у його смаку (він уже віддав данину захопленням юності) випурхнула з автомобіля. Поважні дворецькі, рудувато-коричневі чау-чау, зали, викладені чорно-білими ромбами з білими напнутими шторами — усе це крізь розчинені двері Пітер окинув схвальним поглядом. Загалом Лондон — дивовижне досягнення; у цю пору року таки просто цивілізація. Походячи з поважної англо-індійської сім'ї, яка впродовж трьох поколінь займалася справами континенту (дивно, думав він, що я маю до цього якісь сентименти, адже не люблю ні Індії, ні імперії, ні армії), відчував миті, коли цивілізація, навіть ось у таких виявах, була дуже близькою його серцю, немов особиста власність, миті гордості за Англію, за дворецьких, чау-чау, дівчат під охороною. Сміх та й годі, але так воно і є, думав він. Адже лікарі, підприємці і здібні жінки — усі вони

квапилися у своїх справах, пунктуальні, пильні, здорові — видавалися йому з усіх поглядів чарівними любимими друзями, яким можна довірити своє життя, такими собі своїми людьми, що підкажуть, як жити, і не залишать тебе в біді. Так чи так, доволі непогане видовище, тож він посидить трохи в затінку й покурить.

Ось і Ріджентс-парк. Авжеж. Дитиною я часто гуляв у Ріджентс-парку, пригадував він, але чому це безперестанку повертається до мене дитинство, мабуть, тому, що побачив Кларису, жінки більше живуть минулим, ніж ми, чоловіки, подумав він. Прив'язуються до місць і своїх татусів — жінка завжди пишається своїм батьком. А Бортон був гарним місцем, дуже гарним місцем, але чомусь не міг я ніяк зійтися зі старим, думав він. Одного вечора вони таки посварилися — про щось посперечалися, але про що, вже й не пам'ятав. Здається, про політику.

Так, він пам'ятав Ріджентс-парк, ту довгу пряму алею, невеличкий будиночок, де ліворуч можна було купити надувні кульки, безглузду скульптуру з якимось написом. Шукав вільного місця. Але не хотів (щось хилило на сон), аби надокучали запитаннями про годину. Он старенька сива няня з дитям, яке спить у візку, — найкращий вибір; залишилося тільки сісти на край лавки подалі від няні.

А вона дивна дівчина, подумав він, пригадавши раптом Елізабет, як вона ввійшла до кімнати й стояла біля мами. Так виросла, геть доросла, ну, не красуня, але гарненька; їй не більше вісімнадцяти. Видно, не слухається Клариси. «А ось, до речі, і моя Елізабет» — на, маєш (а чому б не сказати простіше: «Елізабет прийшла»), видно, як і більшість матерів, намагається видати бажане за дійсне. Надто вона вже якась добренька, думав він. Переборщує.

Густий м'який сигарний дим клубився холодком униз горлом, він видихнув його кільцями, які хвилю-другу безстрашно плавали в повітрі, блакитні, круглі — спробую поговорити сьогодні наодинці з Елізабет, подумав він, — потім витягувалися вісімкою, а тоді розтавали в повітрі, яких тільки дивних форм вони не набувають, подумав він. Раптом заплющив очі, зробив зусилля над неслухняною рукою і викинув важкий недопалок сигари. Гладко мела мітла його думки і, метучи, зачіпалась за гілки дерев, дитячі голоси, човгання ніг, перехожих, вуличний гамір, що дужчав і стихав. Усе глибше й глибше поринав він у м'яку перину сну — і ось він вже окутаний нею з усіх боків.

Сива няня знову заходилася плести, коли Пітер Волш захропів біля неї на гарячій лавці. У своєму сірому платті, перебираючи спицями невтомно, але дуже тихо, вона скидалася на борця за права соньків, на ту примару, що в сутінках з'являється в небі й у вітті пралісу. Самотній подорожній, завсідник стежин, порушник спокою затіненої папороті й розоритель отруйного болиголова раптом підводить погляд і бачить велетенську постать у кінці просіки.

За переконаннями він радше атеїст і почувається геть заскоченим ось такими незвичайними хвилинами. Усе навколо нас — це творіння нашого розуму, думав він, усі ці прагнення втішитися й заспокоїтися, відокремитися від жалюгідних пігмеїв — кволих, огидних, малодушних чоловіків і жінок. Але якщо він може її придумати, то вона якимось чином таки існує, думав собі і йшов стежкою, уп'явшись поглядом у небо й гілля, яке швидко наділив жіночістю; побачив з подивом, як воно обважніло, як велично під подихом легенького вітру розсипається воно в сутінковому світлі тріпотливими листочками добродієвства, розуміння, прощення, а тоді, несподівано поринувши ввись, руйнує своє благочестя в несамовито п'яному розгулі.

Такими є видіння, що дарують самотньому мандрівникові ріг достатку, наповнений фруктами, чи нашіптування сирен, які зринають серед зелених морських хвиль; оберемками троянд мчать такі видіння просто йому в обличчя, підіймаються на поверхню тьмяними лицями, за якими в бурхливій воді кидаються рибалки, лиш би їх обійняти.

Ось такі видіння невпинно спливають, крокують поруч, зазирають йому в обличчя і затуляють реальні речі, часто здолавши самотнього подорожнього й забравши в нього пам'ять про рідну землю, бажання повернутись додому, подарувавши йому натомість найбажаніший спокій, буцімто (він так думає, йдучи лісовою просікою) вся ця лихоманка життя — це суцільна наївність і обман, адже безліч речей уже поєдналося в одній; а ця велетенська постать, по суті, небо з віттям, постала з бурхливого моря (він уже немолодий, йому вже за п'ятдесят), немов примара постала з хвиль, аби зі своїх чудових рук розсипати співчуття, розуміння, прощення. Отже, думає він, нехай уже я більше ніколи не повернуся до світла лампи, до своєї вітальні, ніколи не дочитаю залишеної книжки, ніколи не виб'ю люльки, ніколи не зателефоную місіс Тернер, аби прибрала, лишень би дійти навпрошки

до цієї велетенської постаті, яка потрясе головою, посадить мене на свої стримери й відправить разом із іншими в небуття.

Ось такі ці видіння. Самотній подорожній вже вибрався з лісу, а там уже тупцює до дверей старенька із затіненими очима, можливо, виглядаючи його з дороги, із піднятими руками, із розвіяною білою запаскою, і ця старенька (настільки потужною є немічність), здається, намагається в пустелі знайти втраченого сина, віднайти полеглого вершника; їй хочеться стати постаттю матері, чиї сини загинули на війнах світу. Тож самотній подорожній іде сільською вулицею, де жінки стоять і плетуть, а чоловіки копають у садках; уже й вечір настає лиховісний; постаті завмерли, немов якийсь величний фатум, тільки їм відомий, якого всі очікують без страху, з хвилини на хвилину змете їх до цілковитого зникнення.

Усередині серед звичайних речей — буфета, стола, підвіконня з пеларгонією — раптом обриси господині, що нахилилася, аби зняти обрус, злегка оповиваються світлом — гідний обожнювання символ, який не дають побачити хіба що спогади про холод людських стосунків. Вона бере варення, кладе його в буфет.

— А сьогодні більше нічого не хочете, пане?

Але ж кому відповідає самотній подорожній?

Отже, плела старенька няня біля сплячої дитини в Ріджентс-парку. А Пітер Волш хропів.

Він прокинувся, зненацька здригнувся, сказавши: «Загибель душі».

— О Боже! О Боже! — сказав уголос, потягнувся й розплющив очі. — Загибель душі.

Слова пов'язувалися з якоюсь сценою, місциною і минулим, які йому наснилися. Уже чіткіші: сцена, місцина, минуле, які йому наснилися.

Це сталося в Бортоні того літа на початку дев'яностих, коли він був до безтями закоханий у Кларису. Зібралось дуже багато люду, сміялися, розмовляли, сиділи за столом після чаю, а сама кімната потопала в жовтому світлі і в сигаретному диму. Вони говорили про чоловіка, що одружився зі своєю покоївкою, про когось із сусідів-сквайрів, уже й імені не пам'ятав. Отже, той чоловік одружився зі своєю покоївкою і привіз її до Бортонна, але візит не вдався. Новоспечена дружина понадеялася на себе, «як на ялинку», усе, що мала, казала Клариса, зображаючи її, і далі вела своє, ні на мить не змовкала. Говорила й

говорила вона, говорила й говорила. Зображала її. А тоді хтось сказав, так, Саллі Сітон сказала:

— Ну, і яке це має для когось значення, навіть якщо вона народила дитину ще до заміжжя?

(У ті часи в змішаному товаристві не кожен наважився б таке випалити.) Клариса — ось у нього перед очима — зашарілася, як майська рожа, якимось аж зіщулилася й промовила:

— Тепер я не зможу навіть словом із нею перекинутися!

Після чого все товариство за столом ніби підмінили. Усім стало дуже ніяково.

Він не звинувачував її в тому, як вона сприйняла сам факт, оскільки в ті часи дівчина, вихована в її дусі, геть нічого не знала про життя, але його драгувало те, як вона сказала: боязко, різко, дещо зарозуміло, флегматично, соромливо.

— Погибель душі, — сказав він якимось інтуїтивно, навішавши, як завше, на ту мить ярлик, — погибель її душі.

Усі сколихнулися; усі, здається, опустили голову, коли вона говорила, і були вже іншими. Саллі Сітон — у нього перед очима, дитя, що провинилося, нахилилася вперед, запаленілася, хотіла якимось розрядити ситуацію і боялася, а Клариси всі трохи побоювалися. (Вона — найліпша Кларисина подружка, завжди в неї в домі, цілковита її протилежність, таке собі привабливе створіння, миловидне, темноволосе, зі славою, як на ті часи, дівчини-відчайдухи, адже він сам давав їй сигари; вона їх курила в себе в кімнаті. Через якісь її заручини, а може, через її негаразди із сім'єю, але старий Перрі не любив їх обох однаково, що їх і зближувало з Саллі.) Відтак Клариса з виглядом, ніби образилася геть на всіх, підвелася й під якимсь приводом пішла, сама. Щойно відчинила двері, забіг той величезний кудлатий пес, який бігав у них за вівцями. Вона ледь не обіймала його, показувала, що просто в захваті від собаки. Ніби казала Пітерові — все було спрямоване на нього, він добре це бачив: «Я знаю, що ви засуджуєте мене за те, що так недоладно ляпнула про ту жінку, але дивіться, яка я мила, бачите, як люблю свого Роба!».

Вони завжди мали цю дивну здатність спілкування без слів. Вона відразу бачила, коли він її осуджував. І тоді робила що-небудь геть очевидне, грала на публіку, лишень би змінити про себе думку, ну, скажімо, вовтузилася з отим псом, але його на таке не купиш, він

одразу розкушував Кларису. Не те, аби він їй щось казав, лише сидів із надміру зморщеним чолом. Ось так у них і починалися сварки.

Вона зачинила двері. Він ніби осунувся. Усе, нема жодного сенсу далі любити, далі сваритися, далі миритися, і він самотньо нипав поміж надвірними будівлями, поміж стайнями, дивлячись на коней. (А маєток був доволі скромний; Перрі не відзначалися великою заможністю, але там завжди були конюхи і їхні малі помічники — Клариса любила їздити верхи, — і той старий кучер — як же його було звати? — і та стара няня, бабця Муді чи бабця Гудді, якимось так вони її називали, котру годилося провідати в її маленькій кімнаті з багатьма фотографіями та пташиними клітками.)

То був жахливий вечір! Йому робилося щомиті тоскніше на душі, не тільки через отой випадок, а взагалі. Він не міг зустрітися з нею, не міг їй пояснити, не міг усе залагодити. Всюди тлумилися люди, а вона поводитися так, ніби нічого й не сталося. Ох, і прикру вдачу вона мала — та її холодність, її заклятість — і все те десь глибоко в ній сиділо, в чому він укотре переконався сьогодні вранці, ота непроникливість. Але, Бог свідок тому, він її кохав. Якимсь дивним чином вміла вона грати людям на нервах, візьме й зробить із людських нервів звичайні скрипкові струни, так, саме так.

На вечерю він спізнився, а захотівши з якихось ідіотських міркувань ще більше привернути до себе увагу, сів біля старої міс Перрі — тітоньки Гелен — сестри містера Перрі, яка, так би мовити, головувала за столом. Вона сиділа в білій кашеміровій шалі потилицею до вікна — грізна стара дама, але досить прихильна до нього, бо він одного разу знайшов їй рідкісну квітку, а вона була великим ботаніком, манджала в грубих черевиках із чорною ботанізиркою, закинутаю за плечі, по всіх усядах. Тож він сидів біля неї і не міг навіть слова із себе витиснути. Здавалося, все пролітало повз нього; сидів і їв. А тоді посеред обіду вперше змусив себе поглянути через стіл на Кларису. Вона розмовляла з якимось хлопцем праворуч від себе. І мав раптове одкровення. «Вона вийде за нього заміж», — сказав він собі подумки. Навіть імені його не знав.

Аякже, саме того вечора, якраз того самісінького вечора і з'явився Делловей, а Клариса ще й назвала його «Вікемом»^[20], — і з того все почалося. Хтось же його привіз, і Клариса переплутала їхні прізвища. Усім відрекомендовувала його як Вікема. Нарешті він сказав: «Я —

Делловей!» — це вперше він побачив Річарда — світловолосого, досить-таки незграбного; він сидів у шезлонгу і бовкнув: «Я — Делловей!». Умить до цього причепилася Саллі й опісля завжди називала його «Яделловей!».

Тоді, у ті дні, його просто терзали всілякі одкровення. А оте — що вона вийде заміж за Делловея — було просто приголомшливе, від якого в нього аж в очах потемніло. Там було щось таке — як би то сказати? — якась легкість у її тоні; було щось материнське, ніжне. Вони говорили про політику. Цілу вечерю намагався почути, про що вони там шепечуться.

Потім, пам'ятає, стояв біля крісла старої міс Перрі у вітальні. Підійшла Клариса зі своїми просто досконалими манерами господині дому й хотіла комусь його відрекомендувати — говорила так, нібито вони й не дуже знаються, і це його страшенно розлютило. Але навіть тоді він захоплювався. Захоплювався її відвагою, наснагою до спілкування; захоплювався її вмінням брати ініціативу у свої руки. «Досконала господиня дому», — сказав він їй, вона ж бо вся наче відсахнулася. А йому цього тільки й треба. Він би зробив невідь-що, лишень би її чимось зачепити після того, як побачив її з Делловеєм. І вона пішла. Його не покидало відчуття загальної змови проти себе: усі сміялися, розмовляли за його плечима. Ось так він і стояв біля крісла міс Перрі, ніби витесаний із каменю, і говорив про дикорослі квіти. Ще ніколи не зазнавав він настільки пекельних мук! Він, мабуть, уже й перестав удавати, що слухає, нарешті прокинувся й побачив доволі стурбований вираз обличчя міс Перрі, навіть обурений, із її витрішкуватими очиськами. Він мало не вигукнув, що не в силі щось почути, бо тут справжнє пекло! Усі почали виходити. Чув, як говорили щось про плащі; про те, що на воді буде холодно, ну, і таке інше. Збиралися кататися на човні в місячному світлі — божевільна витівка Саллі. Чув навіть, як вона описувала місяць. Усі вийшли. Він залишився сам.

— А вам не хочеться з ними? — запитала тітонька Гелен — стара міс Перрі! — вона про все здогадалася. Він обернувся, і тут знову була Клариса. Вона повернулася за ним. Її шляхетність буквально пройняла його наскрізь, її доброта.

— Ходімо ж, — сказала вона. — Всі чекають.

Щасливішим ніколи не почувався! Вони помирилися без жодного сказаного слова. Йшли до озера. Двадцять хвилин абсолютного щастя. Її голос, її сміх, її сукня (щось колихалося, біле, малинове), її настрої, її жага пригод; вона наполягала, щоб усі висадилися на березі й поглянули на острів; злякала курку, розсміялася, співала. І весь час він достеменно знав, що Делловей закохується в неї, вона закохувалася в Делловея, але все це якось не мало значення. Ніщо не мало значення. Вони сиділи на землі й говорили — він із Кларисою. Вони проникали в думки одне одного без найменших зусиль. За хвилю все скінчилося. Він сказав собі, коли сідали до човна: «Вона вийде за нього заміж», — просто так сказав, без якогось почуття образи, але це очевидно. Делловей одружиться з Кларисою.

На весла сів Делловей. Мовчав. Якимось незрозумілим чином, коли він скочив на велосипед, аби проїхати двадцять миль лісом по звивистій доріжці, і перед тим, як зникнути за поворотом, помахав їм рукою, стало очевидним: він усе це відчуває інтуїтивно, сильно, глибоко: ніч, романтику, Кларису. Він її заслужив.

А сам він був просто до смішного наївним. Його вимоги до Клариси (він тепер усе добре розумів) були сміховинними. Хотів неможливого. Влаштував жахливі сцени. Вона, мабуть, усе одно прийняла б його пропозицію, якби він не був настільки недоладним. Так і Саллі вважала. Ціле літо писала йому довгі листи, вони про нього говорили, вона його похвалила, а Клариса розплакалася! Шалене літо — листи, сцени, телеграми, прибуття до Бортонна рано-вранці, вештання під будинком, допоки встануть слуги, жахливі розмови *tête-à-tête* зі старим містером Перрі за сніданком, грізна та добра тітонька Гелен; Саллі весь час його витягувала на слово до саду; Клариса в ліжку з головним болем.

Заключна сцена, моторошна сцена, що, на його думку, означала найбільше в його житті (може, це й перебільшення — але саме так воно виглядало тепер), сталася о третій годині пополудні дуже спекотного дня.

Усе почалося з дурнички — Саллі за обідом сказала щось про Делловея, назвавши його «Яделловей», після чого Клариса найжачилася, почервоніла, як це з нею буває, і виплеснула: «Уже наслухалися твого дурного жарту». І більше нічого, але для нього це все одно, якби вона сказала: «Я тільки забавляюся з тобою, а з

Річардом Делловеєм у мене все серйозно». Так він її зрозумів. Ночами не спав. «Треба якось із цим покінчити, так чи інак», — сказав він собі. Через Саллі надіслав їй записку, просячи зустрітися біля фонтана о третій. «Маю щось важливе запитати», — приписав укінці.

Фонтан був посеред невисоких кущів, далеко від будинку, довкола гущавінь, дерева. Туди вона й прийшла, навіть трохи зарано, і вони стояли обабіч фонтана, із випускного отвору якого (забився) безперестанку сочилася вода. Як тільки побачене тоді відклалося в пам'яті! Наприклад, той яскраво-зелений мох.

Вона стояла нерухомо.

— Скажіть мені правду, скажіть мені правду, — промовляв він раз за разом. Здавалося, чоло його розтріскається, вибухне. Вона зіщулилася, закаменіла. Стояла нерухомо.

— Скажіть мені правду, скажіть мені правду, — повторював він, коли ж раптом вигулькнула голова старого Брейткопфа з газетою «Таймс», витріщився, роззявив рота й пішов собі геть. Обоє стояли нерухомо.

— Скажіть мені правду, — повторив він. Відчував, що наразився на щось фізично дуже тверде, неподатливе. Була як залізо, як кремій, із непохитною волею. А коли вона сказала: — Годі вам. Годі. Це кінець (і то тільки тоді, коли він зі сльозами на щоках говорив, може, й годинами поспіль, як йому тоді здавалося), то вона ніби ляснула його по обличчю. Повернулася, залишила його самого, пішла геть.

— Кларисо! — вигукнув він. — Кларисо! — Але вона не озирнулася. От і все. Він поїхав тієї ж ночі. Більше її не бачив.

То було жахливо, кричав, жахливо, жахливо.

А тим часом сонце припікало. Потроху все забулося. Життя не стояло на місці і додавало собі днів. Все ж таки, думав він, позіхаючи й приходячи до тями, Ріджентс-парк не дуже змінився з часу мого дитинства, хіба що білки, — але ж, мабуть, з'явилося щось інше — аж тут мала Еліс Мітчел, що збирала камінці для колекції, яку вони з братиком тримали на каміні в дитячій кімнаті, кинула жменю гравію няні в поділ і, щодуху тікаючи назад, налетіла на ноги якоїсь пані. Пітер Волш засміявся.

Але Лукреція Воррен-Сміт казала собі: от лишенько, чому я маю мучитися? — питала вона себе, ідучи по широкій доріжці. Ні, я більше не витримаю, казала вона, покинувши Септімуса, який уже й

Септімусом не був, виголошуючи ці безглузді, жорстокі, злосливі речі, говорячи сам із собою, он там, на лавці, з покійником говорить; аж тут дитя щодуху набігло на неї, ляпнуло на землю й розплакалося.

Аж легше стало. Поставила дівчинку на ніжки, обтрусилася її сукеночку й поцілувала.

Вона нічого поганого не робила, любила Септімуса, була щасливою, мала чудовий дім, де її сестри досі живуть, роблять капелюшки. Чому *вона* має так мучитися?

Дитя побігло назад до няні, і Реція бачила, як няня сварила дівчинку, втішала її, а потім узяла на руки, відклавши плетіння, і добросердий на вигляд дядечко дав їй свій годинник, аби вона подула, і кришка відчинилася — але до чого *вона* тут? Чому було не залишитися в Мілані? Навіщо оці муки? Навіщо?

Похитувалася від сліз широка доріжка, няня, дядечко в сірому, дитячий візочок, підіймалися й падали перед її очима. Ось так хитатися через злого мучителя і є її доля. Але чому? Вона як та пташка, що заховалася під тоненьким листочком, поворухнеться листок — і пташка погляне на сонечко; хрусне десь гілка — вона й злякається. Геть беззахисна, оточена височезними деревами, великими хмарами байдужості світу, зовсім беззахисна, терпить муки; і чому вона так страждає? Чому?

Насупила брови, тупнула ногою. Мусить вертатися до Септімуса, бо вже майже пора йти їм до сера Вільяма Бредшоу. Треба вернутися і сказати йому, треба вернутися до нього, бо він сидить на зеленому стільчику під деревом і говорить сам із собою або з тим небіжчиком Евансом, якого вона бачила тільки одного разу в крамниці. Був тихий хороший чоловік, найліпший друг Септімуса, загинув на війні. Але на війні таке стається. Усі мають друзів, що загинули на війні. Усі від чогось відмовляються, коли одружуються. Вона покинула дім. Приїхала сюди, у це страхітливе місто. А Септімус узявся думати про жахливі речі, і вона б так змогла, якби схотіла. А їй із ним уже непереливки. Каже, що за стіною в спальні чути якісь людські голоси. Місіс Філмер вважає його дивакуватим. Уже всяка всячина йому привиджується: недавно бачив голову старої жінки в листі папороті. Але ж може бути щасливим, коли хоче. Їхали в Гемптон-Корт на другому поверсі автобуса й були щасливі. У траві висипали червоні й жовті квітки, як плавучі лампочки, сказав він, і всю дорогу балакав,

щебетав і сміявся, вигадуючи всілякі історії. І раптом каже: «А тепер ми покінчимо з життям», вони стояли на березі ріки, і він подивився на воду таким поглядом, який вона бачила в нього, коли повз них проходив потяг чи проїжджав автобус, ніби щось його заворожує; відчула, що він хоче піти від неї, і вхопила його за руку. Але по дорозі додому був цілком спокійний, цілком розсудливий. Наводив докази, чому їм потрібно покінчити з життям; пояснював, наскільки злими є люди, як він наскрізь бачить їхнє брехливе єство, коли вони йдуть вулицею. Він знає геть усі їхні думки, казав він, він знає геть усе. Навіть про сенс буття, казав він.

А потім, коли вони прийшли додому, то він уже й на ногах не міг встояти. Ліг на канапу й благав тримати за руку, щоб не впасти донизу, бо він падає, падає, кричав, що падає в полум'я! Бачив обличчя людей на стінах, які з нього сміялися і всілякими паскудними словами його обзивали, а ще руки, що показували на нього пальцем з-за ширми. Але ж нікого не було. Почав гучно говорити, наче комусь відповідати, сперечався, сміявся, плакав, зробився дуже збудженим і казав їй записувати всілякі дурниці. Суцільну маячню, про смерть, про міс Ізабел Поул. Вона з ним більше не витримає. Але треба вертатися.

Ось вона вже недалечко від нього, бачить, як він видивляється на небо, щось белькоче, потискує собі руки. Але доктор Голмс каже, що нічого серйозного. А що це тоді? Чому він, коли вона сіла біля нього, аж кинувся, подивився скося на неї, відсунувся, відсахнувся, показав на її руку, схопив руку і так моторошно дивився на ту руку?

Мабуть, тому, що зняла обручку? «Рука дуже схудла», — сказала вона. «Поклала обручку в сумочку», — сказала вона йому.

Він відпустив руку. Усе, нема їхнього шлюбу, подумав він, із болем, із полегшенням. Мотузка перерізана, він підносився, вільний, як і було сказано: він, Септімус, повелитель людей, має бути вільним; єдиного (аякже, дружина викинула обручку, пішла геть від нього), єдиного його, Септімуса, покликано значно раніше за масу інших людей з метою осягнення істини, для розуміння сенсу буття, яке нарешті після всіх трудів цивілізації — греків, римлян, Шекспіра, Дарвіна, а тепер, власне, його — має відкритися... «Кому?» — запитав він уголос. «Прем'єр-міністрові», — відповіли голоси, шерхотячи над його головою. Про верховну таємницю слід повідомити кабінетові міністрів; по-перше, дерева живі; наступне, злочину нема; наступне,

любов, всеосяжна любов, мимрив він, хапав ротом повітря, тремтів, із великими потугами видобував слова для надзвичайно глибоких і складних засадничих істин, які для свого висловлення потребували неймовірних зусиль, зате змінювали світ цілковито й повік.

Злочину нема, любов, повторив він, намацуючи картку й олівець, аж тут надбіг скай-тер'єр і почав нюхати його штани, і він страшенно здригнувся. Пес перетворювався на людину! На його очах. Він не міг на це дивитися! Жахливо, просто жахливо бачити, як собака стає людиною! Собака за мить подріботів собі геть.

Божественно милостиве небо, безконечно благе. Воно пожаліло його, пробачило його слабкість. Але яке наукове пояснення (позаяк пояснення обов'язково мають бути науковими)? Чому він здатний бачити крізь тіла, зазирати в майбутнє, знати, що собаки перетворяться на людей? Очевидно, теплова хвиля впливає на мозок, який завдяки еонам еволюції і став аж настільки чутливим. Якщо висловлюватися науковою мовою, то, імовірно, плоть розчиняється у світі. Отже, його тіло настільки піддано мацерації, що залишилися самі нервові волокна. Воно вуаллю лежить на скелі.

Він відкинувся на спинку стільчика, виснажений, але вдоволений. Відпочивав, чекаючи, коли знову почне з великим зусиллям, із великим болем тлумачити для людства істини. Тепер лежав він дуже високо, аж на крижах світу. Під ним тремтіла земля. Крізь його плоть проростали червоні квіти, їхнє шорстке листя шелестіло біля його голови. Вдарилася об скелі, задзвеніла музика. Автомобільний ріжок на вулиці, промимрив він, але тут, на висоті, гудок відбивався від скелі до скелі, розщеплювався, а відтак звукові удари збиралися до купи й підіймалися гладкими стовпами (музика — видима, велике відкриття), перетворювалися на гімн, на гімн, що обвивав сопілку пастушка (дідок свистить на металевій дудці в пабі, промимрив він); і коли хлопчик стояв нерухомо, то із сопілки мелодія линула бульбашками, а коли пастушок підіймався вище, то вона ставала ніжним плачем над гамором вулиці. Хлопчик грає свою елегію просто на дорозі серед вуличного руху, думав Септімус. Тепер хлопчик підіймається в сніги, і навколо нього схиляються троянди — товсті червоні троянди, що ростуть на стіні в мене в спальні, пригадав він. Музика затихла. Ага, старому дали кілька пенні, здогадувався він, і той пішов до іншого пабу.

Але сам він залишався високо на своїй скелі, немов той моряк-потопельник, викинутий на берег. Ага, я нахилився через облявок човна і впав у воду, подумав він. Пішов на дно моря. Був мертвий, а тепер ожив, не чіпайте мене, благав він (знову говорив сам із собою — просто жах!); і перед пробудженням, коли пташині голоси, вуличний передзвін і людський гомін у дивній гармонії стають дедалі гучнішими, кожен сплячий відчуває, як його прибиває до берега життя, тож і він відчував, як його прибивало до берега життя, сонце припікало сильніше, крики ставали різкішими — от-от мало статися щось геть жахливе.

Йому треба тільки розплющити очі, але на повіки щось тиснуло — страх. Він натужився, він смикав, розплющив очі, побачив перед собою Ріджентс-парк. Довгі струмені світла ластилися біля його ніг. Дереву хвилювалися, похитувалися. Ласкаво просимо до нас, здавалося, казав світ, ми приймаємо, ми створюємо. Ось яка краса, здавалося, казав світ. І наче на підтвердження цього (все по-науковому), хоч би куди поглянув: на будинки, загорожу, на антилоп, що витягували шиї з-за частоколу, йому одразу в очі впадала краса. Було неймовірно радісно споглядати за тріпотінням листка в лагідному леготі. А в небі ластівки пірнали, вивертали набік, шугали то вгору, то вниз, коло за колом, але завжди дуже впевнено, ніби прив'язані до еластичної нитки; мухи сідали й підіймалися; а сонячне проміння падало то на один листок, то на інший, ніби в хорошому настрої передражнявало, осліплювало блиском м'якого золота; час від часу по трав'яних стеблах ішов божественний передзвін (можливо, перегукувалися клаксони) — і все це, спокійне й урівноважене, складалося зі звичайних речей і ставало істиною; краса — ось що тепер істина. Краса була всюди.

— Уже час, — сказала Реція.

Слово «час» скинуло свою шкаралупу, вилило на нього свої багатства; і з його губ, як шкірка, як стружки з рубанка, здійнялися невимушені, тверді, білі, невмирущі слова і щодуху полетіли, аби зайняти свої місця в оді Часу, у безсмертній оді Часу. Він співав. Еванс відповідав десь із-за дерева. Мертві у Фессалії, співав Еванс, серед орхідей. Там вони перечікували війну, а тепер там небіжчики, тепер і сам Еванс там...

— Зради Господа Святого, не підходьте! — вигукнув Септімус. Бо він не міг дивитися на небіжчиків.

Але галузки дерев розсунулися. Чоловік у сірому таки до них ішов. Це ж бо Еванс! Але грязюки щось на ньому не видно, нема ран; він геть не змінився. Треба сповістити всьому світові, вигукнув Септімус, піднісши руку (коли небіжчик у сірому підійшов ближче), піднісши руку, немов би який колос, що оплакував долю людей у пустелі на самотині з приставленими до чола руками, із борознами відчаю на щоках, і тепер побачив світло на краю пустелі; воно ширшало і вдарило в темну, як залізо, постать колоса (і Септімус трохи підвівся зі стільця), і з легіонами людей, простертими позаду нього, він, велетенський плакальник, однієї чудової миті раптом отримує по обличчю...

— Але я така нещаслива, Септімусе, — сказала Реція, намагаючись його посадити.

Мільйони заридали, віками вони горювали. Він зараз повернеться, він їм зараз усе розповість, зараз їм усе скаже, зараз, зараз, розповість про цю полегкість, про цю радість, про це дивовижне відкриття...

— Година, Септімусе, — повторила Реція. — Котра година?

Він говорив сам до себе, він здригався, той чоловік, видно, все побачив. Він на них дивився.

— Я тобі зараз скажу котра година, — сказав Септімус, дуже повільно, дуже сонно, загадково усміхаючись. Коли він підводився, усміхаючись чоловікові у сірому костюмі, саме пробило чверть години — за п'ятнадцять дванадцята.

І це називається бути молодим, подумав Пітер Волш, проходячи повз них. Влаштувати отакі жахливі сцени — бідна дівчина, здається, доведена до розпачу, а ще й полудня нема. Але чого це вони зчепилися, хотів угадати він, що такого міг їй сказати молодий чоловік у плащі, аби ввергнути у такий розпач; що це в них сталося, що обоє настільки сумні і це такого чудового дня? Найцікавіше, коли повертаєшся до Англії по п'ятьох роках відсутності, то принаймні в перші дні все видається дуже дивним, ніби ти цього ніколи не бачив: закохані сваряться через дрібниці під деревом, незвичне домашнє сімейне життя у парках. Ніколи не бачив Лондона настільки чарівним — м'яка далечінь, розкіш, зелень; після Індії справжня цивілізація, думав він, ідучи по траві.

Ця сприйнятливість і вразливість, поза сумнівом, — його загибель. Навіть у своєму віці він, як той хлопець чи скоріш дівчина, мав юнацькі перепади настрою; хороший день, поганий день, без жодних на те причин, був украй пригнічений, коли бачив якусь нечупару, і ставав вельми щасливим від гарненького обличчя. Аякже, після Індії закохуєшся в перше-ліпше обличчя. Якось так посвіжішали, почепурнішали жінки; навіть найбідніша — одягнена вишукано, не так, як п'ять років тому, аякже; і мода тішила його око: довгі чорні плащі, стрункість, елегантність, а відтак цей приємний і, вочевидь, загальний звичай фарбуватися. У кожної, навіть найбільш респектабельної жінки, на щоках ніжні троянди; уста наче вирізьблені; кучері темні, як туш; усюди відчувається смак, мистецтво; але, певна річ, відбулися зміни. І про що ж тепер думають молоді голови? — запитав себе Пітер Волш.

Ті п'ять років — з 1918 по 1923 — відіграли, на його думку, особливу роль. Люди тепер мали інший вигляд. Газети стали іншими. Ось один писака, наприклад, узяв і надрукував у поважному тижневику цілком відверту статтю про вбиральні. Десять років тому ніхто б не наважився відверто писати про вбиральні в поважному тижневику. Або жінки беруть виймають помаду з пудрою і фарбуються на людях. Коли повертався додому, то на кораблі було багато молодих хлопців і дівчат — Бетті і Берті особливо запам'яталися, — фліртували безсоромно, нітрохи не ховаючись; стара мати сиділа, дивилася на все те з плетивом на колінах, спокійна як удав. Дівиця могла стати собі і пудрити носа у всіх на очах. А вони навіть не були заручені, так собі, пустували; і ніхто не ображав нічийх почуттів. Міцним горішком була вона — ота ціла Бетті — і непогана на вроду. Десь так під тридцять стане чудовою дружиною — вийде заміж, коли прийде час; одружиться з якимось багатієм і житиме у великому будинку під Манчестером.

А хто ж це саме так і вчинив? — запитав себе Пітер Волш, звернувши на Широку алею. Хто вийшов за багатія і живе у великому будинку під Манчестером? Хто писав йому нещодавно довгого, сентиментального листа про «блакитні гортензії»? Побачила блакитні гортензії і згадала про нього, про колишні часи — Саллі Сітон, от хто! Саме Саллі Сітон, від якої ніколи в світі не чекали, що вийде за багатія

й житиме у великому будинку під Манчестером, ота несамовита, відчайдушна, романтична Саллі!

Але з усього тодішнього товариства, з усіх Кларисиних давніх друзів — отих Вітбрєдів, Кіндерлів, Каннінгемів, Кінлох-Джонсів — Саллі, мабуть, була наймудрішою. Вона хоча б намагалася розібратися в чомусь. Вона й розкусила Г'ю Вітбрєда — цього пречудового Г'ю — коли ж Клариса і всі решта перед ним падали ниць.

— Вітбрєди? — чув він голос Саллі. — А хто такі Вітбрєди? Торговці вугіллям. Гендлярі середньої руки.

Вона з якихось причин не терпіла того Г'ю. Казала, що йому в голові тільки його зовнішність. Йому треба було народитися щонайменше герцогом. Але він ще жениться на одній із принцес. Певна річ, Г'ю мав неймовірне, найбільш непідробне, якесь божественне замилювання у британській аристократії, чого Пітерові не доводилося бачити більше ні в кому. Навіть Клариса мусила це визнати. Ох, він же був таким милим, таким безкорисливим, навіть не йшов на полювання, лишень би догодити старій матінці, і завжди пам'ятав про дні народження тітоньок, ну, і все таке інше.

Треба віддати Саллі належне, вона бачила його наскрізь. Добре пам'ятає, як одного недільного ранку в Бортоні зчинилася суперечка щодо прав жінок (допотопна тема), коли Саллі раптом втратила самовладання, спалахнула й сказала Г'ю, що він втілення всього найогиднішого в житті середнього британського класу. Сказала, що вважає його винним у долі «тих бідолашних дівчат на Пікаділлі» — отой Г'ю, бездоганний джентльмен, бідолаха Г'ю! — варто було побачити його розгублене обличчя! А зробила вона це навмисно, розповіла йому потім (вони мали звичку виходити на город і обмінюватися враженнями). «Він нічого не читає, нічого не думає, нічого не відчуває», — казала своїм надривним голосом, який трохи перебільшував усе те, що вона хотіла сказати. Хлопці в конюшнях і то людяніші, ніж Г'ю, казала вона. Типовий представник закритої привілейованої школи, казала вона. Ніде у світі, тільки в Британії міг такий виплодитися. Вона чогось була дуже уїдлива; тримала на нього якусь образу. Щось сталося — вже й забув що — ага, так, у курильній кімнаті. Він насміявся з неї — поцілував її? Неймовірно! Ніхто не повірив жодному слову. Аякже! Поцілував Саллі в курильній кімнаті! Якби це була яка, може, високоповажна Едіт чи леді Віолетта; але не

ота обірванка Саллі без гроша за душею, у якої чи то батько, чи то мати мали звичку за картами в Монте-Карло тринькати гроші. Г'ю був найбільшим снобом з усіх людей, яких він коли-небудь бачив — найуслесливіший — ні, він не те щоб стелився. Для такого він був надто самовдоволений. Висококласний камердинер — перше, що спадало на думку, той, хто йде позаду з валізами в руках, якому цілковито довіряють у справі надсилання телеграм, — тобто людина, незамінна на господарстві. Тож він і знайшов роботу під стать собі — одружився з високоповажною Евелін; отримав незначну посаду при дворі, завідував королівськими пивницями, чистив на туфлях монарші пряжки, ходив у бриджах і мереживних гофрованих манжетах. І все ж таки наскільки безжалісне життя! Служба при дворі!

Отже, одружився він із цією леді, із цією високоповажною Евелін, і вони собі десь тут живуть-поживають, думав він (дивлячись на помпезні будинки з вікнами в парк), він навіть одного разу в них обідав, у будинку, який, як і всі його надбаня, мав щось таке, чого не мали інші будинки — здається, шафу для білизни. Тож він мусив стояти й милуватися нею — мусив довго захоплюватися хай би чим там — шафою для білизни, наволочками, старими дубовими меблями, картинами, які Г'ю вдалося купити дуже дешево. Але місіс Г'ю іноді псувала йому ту показуху. Вона була однією з тих непомітних жінок-мишок, яким подобалися високі чоловіки. Довший час її навіть не чути. І тут раптом вона загне щось геть неждане — і щось досить-таки хльостке. Видно, залишки аристократизму. Бачиш, як на неї, то вугілля для розпалювання парового котла було дещо теє, аж занадто — повітря спирає. От і жили вони тут зі своєю шафою для білизни, старими майстрами й наволочками зі справжнім мереживом десь так за п'ять, а може, й десять тисяч на рік, тоді ж бо як йому, а він на два роки старший за Г'ю, таки доведеться тепер у нього канючити хоча б якусь роботу.

У свої п'ятдесят три роки він змушений просити в них допомоги з роботою: знайти місце вчителя латини для малих хлопчиків чи якусь секретарську посаду, де він був би на побігеньках у якогось мандарина в офісі заради п'яти сотень на рік; бо після одруження з Дейзі вони не проживуть на меншу суму навіть з огляду на його пенсію. А Вітбред, імовірно, зміг би таке втнути, або Делловей. А чому б не звернутися до Делловея? Він непоганий хлопець, трохи обмежений, трохи тугодум,

так, але досить непоганий. За що би не взявся, завжди робив це однаково нудно, без натяку на фантазію, без іскорки захоплення, але по-своєму мило. Йому б поміщиком у селі бути, а він пропадав у політиці. Найліпше проявлявся він на лоні природи біля коней і псів; як уміло він усе залагодив, наприклад, коли Кларисин великий волохатий пес потрапив у капкан і йому мало не відірвало лапу, тож Клариса ледь не зомліла, а він зробив усе, як слід: перев'язав псові лапу, наклав шини, сказав Кларисі не робити дурниць. Саме за це вона його, мабуть, і любила — саме це їй і потрібно. «Люба, не роби дурниць. Тримай ось тут, принеси теє», — і весь час говорив із псом, ніби з людиною.

Але як тільки могла вона ковтати всі ті небилиці про поезію? Як вона могла вислуховувати його патякання про Шекспіра? Цілком серйозно й урочисто Річард Деллоуей напирився і сказав, що жодна порядна людина не повинна читати сонетів Шекспіра, бо це все одно, що підслуховувати під замковою щілиною (до того ж він і стосунків тих не схвалював). Жодна порядна людина не пошле свою жінку відвідати сестру покійної дружини. Просто неймовірно! Хотілося вцілити в нього зацукрованим мигдалем — саме вечеряли. Проте Клариса буквально на льоту хапала його слова, оту дуже незалежну думку; тільки одному Богу відомо, чи вона, бува, не вважала його найоригінальнішим розумом, який коли-небудь бачила!

Це також сприяло його зближенню із Саллі. Там був такий городець, де вони любили гуляти, обнесений парканом, із кущами троянд і велетенською цвітною капустою; пригадує, Саллі зірвала троянду, зупинилася й вигукнула в захваті від листя капусти в місячному сяйві (аж дивно, як чітко він усе те пригадує, про що вже роками не думав), і почала благодати його — напівжартома, зрозуміло, — викрасти Кларису, врятувати її від усіляких там Г'ю, Деллоуей і їм подібних «бездоганних джентльменів», які «загублять її душу» (в той час Саллі списувала віршами цілі стоси паперу), зроблять із неї винятково господиню свого дому, розвинуть її суєтність. Але треба віддати Кларисі належне. Хай там як, вона не збиралася заміж за Г'ю. Вона мала чітке уявлення про те, чого хотіла. На поверхні тримала свою чуттєвість. Усередині була дуже практичною — значно ліпшим знавцем людей, ніж, наприклад, Саллі, а до того ж дуже жіночною — з тим незвичайним жіночим даром створювати свій власний світ, хоч би

де вона опинялася. Зайде в кімнату, стане, як не раз він бачив, у дверях, а навколо купа народу. Але тобі запам'ятається саме Клариса. Не те щоб відзначалася яскравістю і впадала в око; можна навіть сказати, що не була красунею, не мала в собі чогось вже надто колоритного, ніколи не казала чогось надто розумного, але ось — я, власного персоною; ось я, тут, перед вами.

Ні, ні, ні! Він більше в неї не закоханий! Просто побачив її вранці з тими ножицями й нитками, коли вона готувалася до прийому, і вже не може відігнати від неї своїх думок; вона настирливо повертається до нього, як той пасажир, що спить і щоразу хилиться до тебе у вагоні потяга; а це зовсім не кохання, це думання про неї, критикування її, після тридцяти років він знову намагається її збагнути. Можна з певністю казати про її суєтність; надто вже вона переймається рангами, становищем, успіхом серед свого оточення, що певного мірою є доконаним фактом; вона навіть йому в цьому зізналася. (Якщо добре постаратися, завжди вам зізнається у своїх вадах, вона чесна.) Казала, що не любить задріпаних, зачуханих, ледачих людей, мабуть, таких, як він; вважала, що люди не мають права тинятися без діла, запхавши руки в кишені, мусять щось робити, мусять кимось бути; а щодо всіх отих великих цяць, отих герцогинь і прадавніх сивих графинь, яких він частенько бачив у її вітальні, отих людей, невимовно далеких, на його погляд, від усього того, що хоч трохи важило в житті, то вона відгукувалася з великим пієтетом. Леді Бексборо, якимось сказала вона, тримається дуже прямо, вона просто незгинна (так само і Клариса, вона ніколи не гнеться ні в прямому, ні в переносному значенні цього слова, пряма, як металевий спис, навіть аж трохи занадто пружна). Вона каже, що в них є відвага, яку вона щорік більше поважає. В усьому цьому дуже часто вгадується Деллоуей, аякже; дуже багато тут від громадянсько-духовного, британсько-імперського, протекціоністсько-урядового духу, який у її особі знайшов благодатний ґрунт. Удвічі розумніша від чоловіка, вона змушена дивитися на речі його очима — також одна із трагедій заміжнього життя. Маючи власний розум, мусить вічно цитувати Річарда — так, ніби комусь складно здогадатися, про що думає Річард, читаючи вранішню «Морнінг пост»!^[21] А всі ці прийоми влаштовуються саме заради нього або заради нею ж створеного його образу (насправді, Річард, варто віддати йому належне, був би щасливішим, якби зайнявся рільництвом у Норфолку). Вона перетворила його вітальню на місце зустрічі потрібних йому людей, вона просто геній у цій справі. Не раз і не два був свідком того, як вона брала якогось молокососа, викручувала, націлювала, пробуджувала його й пускала в життя. Навколо неї перетворюється в загальну масу безліч нудних людей. Але раптом — раз, і з'явиться незвичайна людина: іноді митець, іноді

письменник, хоча дивний вигляд мали вони в тій атмосфері. А за всім стояв взаємопов'язаний ланцюжок усіляких зусиль, візитівок і вміння бути до людей доброю, біганина з букетами квітів і невеличкими презентами; такий-то їде до Франції — йому потрібна надувна подушка; скільки клопоту завдають такі завдання, ота безкінечна метушня, яку постійно підтримують жінки її кола; але робила вона все щиро, від внутрішньої природної потреби.

Як не дивно, але вона була одним із найзапекліших скептиків, яких він коли-небудь бачив, і можливо (це теорія, яку він придумав, аби пояснити собі Кларису, іноді дуже прозору, а в інших випадках геть незбагненну), можливо, вона казала собі: оскільки ми — приречена раса, прикована до корабля, що тоне (колись дівчиною зачитувалася Гакслі і Тиндалем^[22], що полюбляли отакі морські метафори), і навколо нас усім кінець, то принаймні виконуймо свою роль і полегшуймо страждання своїм побратимам-в'язням (знову Гакслі), прикрашаймо темницю квітами й надувними подушками, будьмо, наскільки це можливо, пристойними. Не вийде в тих негідників, у тих богів так, як їм хочеться, — у її розумінні боги не пропускають жодної нагоди завдати людині болю, не цураються нічого, лиш би хоч чимось зашкодити людині, лиш би хоч трохи зіпсувати її життя, але дуже вже вибиваються з колії, коли хтось поводить як леді. Почалося це в Клариси після смерті Сильвії — одразу після тієї сумної історії. Так, побачити, як падає дерево і на твоїх очах убиває рідну сестру (цілковита провина Джастіна Перрі — усе через його недбальство), оту ще зовсім малу дівчинку, найобдарованішу серед них, як завжди казала Клариса, виявилось достатньо великим враженням для появи озлоблення. Опісля вона, може, і зм'якла, але тоді вважала, що нема ніяких богів, а значить, нема кого винити; звідси й бере початок її атеїстична релігія вчинення добра заради самого добра.

Звісно, вона дуже любила життя. Життєлюбність була закладена вже в самій її вдачі (хоча ніхто нічого не знав достеменно, вона всього не виказувала; це ж бо тільки її ескіз, як часто любив казати він, адже навіть йому після стількох років не вдавалося до кінця збагнути Кларису). Хай там як, але злоби в ній не було; не було також тієї моральної цноти, яка надзвичайно відразлива в хороших жінках. Вона тішилася, по суті, усім. Якщо піти з нею на прогулянку до Гайд-парку, то це могла бути клумба тюльпанів чи дитя у візочку, або візьме вона

отак, без роздумів, і щось придумає геть незвичайне. (Мабуть, почала б розмову з тими закоханими, що сварилися, якби побачила, що їм погано.) Мала прекрасне чуття до комедії, але потребувала довкола себе людей, їй завжди були потрібні глядачі, аби продемонструвати свій дар, і, як наслідок, вона розтрачувала час за обідами, вечерями, влаштовувала нескінченні прийоми, городячи дурниці, кажучи багато чого бездумно, затупляючи гостроту свого розуму, утрачаючи здатність розрізняти. Вона, бувало, сидить на чолі стола й докладає величезних зусиль, аби догодити якомусь йолопу, що може бути корисним для Делловея — вони знають найжахливіших зануд на світі — а ввійде Елізабет — і все розступається перед коханою *донею*. Коли минулого разу він заходив до них, то вона вчилася в школі в якомусь там класі, така круглоока, блідолиця дівчина, геть не схожа на маму, мовчазне, флегматичне створіння, сприймала все довкруг себе як належне, дозволяла матері трохи поцяцькатися з собою, а тоді казала: «Можна я вже піду?» — немов чотирирічне дитя; іде, пояснювала Клариса з тією сумішшю втіхи й гордості, до якої її спонукав, здається, сам Делловей, іде грати в хокей. А тепер Елізабет уже, мабуть, «виходить у світ», вважає його старим задрипанцем, насміхається з материних друзів. Ну, і нехай. Що хорошого в старості, думав Пітер Волш, виходячи з Ріджентс-парку, тримаючи капелюх у руці, так це те, що пристрасті залишаються тими ж пристрастями, але ти — нарешті! — відчуваєш у собі певну силу, яка додає тобі великого натхнення у житті, — силу скористатися досвідом і все повільно розглядати, обертаючи на світлі.

Аж страшно про це казати (він знову надів капелюх), але тепер, у віці п'ятдесяти трьох років, люди не вельми потрібні. Вистачає самого життя, кожної його секунди, кожної його краплини — ось тут, у цю мить, тепер, на сонці у Ріджентс-парку, цього йому досить. Аж забагато. Тепер, коли маєш отаку силу, то й усього життя забракне, аби сповна насолодитися цим натхненням, аби отримати кожну унцію задоволення, зрозуміти кожен відтінок значення, бо те й те стало набагато ґрунтовнішим, ніж раніше, і набагато менш особистим. Тепер просто неможливо, аби він знову зазнав страждань, схожих на ті, яких він зазнав колись через Кларису. Упродовж годин поспіль (Господи, як добре, що можна сказати і ніхто не почує!), упродовж годин, навіть днів поспіль він тепер не думає про Дейзі.

А чи, може, він далі закоханий у Кларису, коли так ясно пам'ятає ті страждання, ту муку й незвичну тугу тих днів? Але тепер усе перемінилося, все стало значно приємнішим — річ у тім, що тепер вона закохана в нього. Тому ж то, мабуть, коли корабель відчалив, він і відчув неймовірну полегкість, нічогісінько не хотілося, лишень побути на самоті; тільки дратувався, коли знаходив у своїй каюті її знаки уваги — сигари, записки, плед. Кожен чесний чоловік вам у цьому зізнається: після п'ятдесяти вже не потрібно людей, після п'ятдесяти вже не хочеться казати жінкам, які вони гарні, і це підтвердить більшість чоловіків, яким за п'ятдесят, думав Пітер Волш, якщо вони, звичайно, чесні перед собою.

А ще ті дивовижні напади емоцій — вранішні сльози, що це таке? Що подумає про нього Клариса? Та подумає, що він дурень, і вже не вперше подумає. Справжньою причиною були ревності. Ревності переживуть усі інші людські почуття, думав Пітер Волш, тримаючи складаний ніжик на витягнутій руці. Бачиш, зустріла вона майора Орда, пише Дейзі йому в останньому листі; каже це навмисно, він добре знає; каже це, аби викликати в ньому ревності; він собі уявив, як вона морщить чоло, думаючи, що б йому такого написати, аби ще більше його дійняти, але все ж таки він страшенно розлютився! Усю цю метушню з приїздом до Англії й відвідинами адвокатів він зчинив не заради одруження з нею, а заради того, щоб не дати їй одружитися з кимось іншим. Ось що його терзало, ось що спало йому на думку, коли він побачив Кларису, настільки спокійну, холодну, настільки зосереджену на своїй сукні чи на чому там; пригадав, як він, старий осел, схлипував і шморгав носом, але ж могла б пожаліти, могла б не доводити його до такого стану. Та жінкам, подумав він і закрив свій складаний ніжик, не відомо, що таке кохання. Вони не розуміють, що воно значить для чоловіків. Клариса холодна, як бурулька. Сиділа на канапі поряд, дозволила взяти себе за руку, навіть цмокнула у щоку... Ага, уже перехід.

Якийсь звук привернув його увагу — нестійкий, тремтливий звук, голос, що здіймався без жодного напрямку чи моці, без початку чи кінця, плив кволо і пронизливо, позбавлений будь-якого змісту:

і ум фа ум со

фу сві ту ім о^[23]

Голос без віку чи статі, голос прадавнього джерела, що б'є з-під землі; і долинав він з місця навпроти станції метро «Ріджентс-парк», від високої тремтливої фігури, немов із димоходу, із заржавілої помпи, із пошарпаного назавжди безлистого дерева, коли вітер гуляє його віттям і співає:

і ум фа ум со

фу сві ту ім о

і хитається воно, і скрипить, і стогне у вічному пориві.

Крізь усі віки — коли на місці тротуару росла трава й хлюпало болото, крізь віки бивнів і мамонтів, крізь віки тихих світанків пошарпана жінка — бо вона була в спідниці — з правою простягнутою, а лівою притиснутою до себе рукою, стояла й співала про кохання — про кохання, що тривало мільйон років, співала вона, про кохання, що торжествує, і про те, як її милий, що вже століттями лежить у могилі, ішов, наспівувала вона тихо, із нею у травні, але вже віки, довгі як літні дні, що палали, вона добре пам'ятала, саме червоними айстрами, його немає; жахливим серпом зжала смерть ті величезні гори, і тепер, коли вона нарешті припаде до землі, до цієї заледенілої золи своєю сизою і страшенно старою головою, вона благатиме Богів покласти біля неї пучок фіолетового вересу, он там, на високому поховальному місці, яке голублять останні промені останнього сонця; і тоді пишна вистава всесвіту завершиться.

Поки здійснювалася старовинна пісня навпроти станції метро «Ріджентс-парк», земля залишалася зеленою і квітучою, хоча пісня лунала з моторошного рота, немов з діри у тій землі, дуже брудної, задернілої корінням і травою; тож пробивалася стародавня буркотлива пісня крізь вузлувате коріння безконечних віків, крізь скелети й скарби, пливла струмком по тротуару вздовж Мерілебон-роуд униз до Юстона, удобрюючи ґрунт і залишаючи вологі плями.

Вона пам'ятала, як в доісторичному травні гуляла зі своїм милим, ця заржавіла помпа, ця пошарпана стара жінка з однією рукою, простягнутою за мідяками, а з другою — притиснутою до себе, яка співатиме і через десять мільйонів років, пам'ятала, як одного разу гуляла в травні там, де тепер хвилюється море, а з ким, уже й не має значення — ага, із чоловіком, так, із чоловіком, що її кохав. Але з плином віків ясність правічного травневого дня затуманилася, яскраві пелюстки квітів укрилися інеєм, мороз їх посріблів; і вона більше

нікого не бачила, коли благала (це вона робила зараз дуже чітко): «Поглянь мені у вічі ніжним поглядом», — не бачила ані карих очей, ані темних бакенбардів чи засмаглого обличчя, а тільки якусь навислу примару, до якої вона щебетала зі старечою пташиною жвавистію: «Подай мені руку й дозволь м'яко стиснути» (Пітер Волш не втримався і, коли сідав у таксі, подав бідолашній монетку). «А якби хто побачив, хіба нам не байдуже?» — запитувала вона; а кулак притисла до себе і всміхнулася, ховаючи шилінг, і всі допитливі погляди, здавалося, стиралися, а покоління, що проходило повз, — тротуаром товклося безліч люду середніх статків — зникало, як листя, що потім його притлумлюють, і воно, просякнувши вологою, перетворюється на перегній тієї вічної весни...

і ум фа ум со

фу сві ту ім о

— Бідолашна старенька, — сказала Реція Воррен-Сміт, чекаючи на переході.

Нещасна старенька!

А якби вночі пішов дощ? А якби батько чи хтось інший, що знав її за ліпших часів, проходив повз неї і побачив, до чого вона дожилася? І де вона тільки спить?

Бадьоро, майже весело тягнулася невидима нитка звуку вгору, немов дим із комина заміського будинку, обвивала вона чисті верхівки буків і викидала струминку блакитного диму серед найвищих листків. «А якби хто побачив, хіба нам не байдуже?».

Відколи стала нещасною, вже впродовж кількох тижнів Реція надзвичайно вразливо реагувала на все довкола себе, іноді їй хотілося просто підійти до хороших, лагідних людей і сказати: «Добродії ласкаві, я така нещасна»; коли ж побачила стару, що співала: «А якби хто побачив, хіба нам не байдуже?» — то в ній з'явилася впевненість: усе буде добре. Вони йшли до сера Вільяма Бредшоу, навіть його ім'я милозвучне, він одразу вилікує Септімуса. Ось стоїть пивоварів віз, у хвостах сірих коней стирчить солома; он — стенд з газетами. Їй тільки наснився дурний сон, що вона нещаслива.

Тож вони перетнули перехід, містер і місіс Септімус Воррен-Сміт, і чи могла б ця пара привернути до себе увагу, чи міг би хтось із перехожих запідозрити, що цей молодий чоловік, який несе в собі найбільше послання людству, є найщасливішим у світі, і

найнещаснішим теж? Хіба що йшли вони повільніше за інших, і в кроках молодого чоловіка відчувалася непевність і тягучість, але якою має бути природна хода конторського службовця, який упродовж років не бував у Вест-Енді о цій порі буднього дня, і як йому не заглядати на небо, не кидати поглядом туди-сюди, не оглядатися по боках, буцімто Портлед-Плейс — це кімната, куди він увійшов, а нікого нема вдома, люстри зачохлені, доглядачка, підійнявши кінець довгої штори, впускає довгий промінь світла на самотнє, дивакувате крісло й пояснює візитерам, як тут гарно, як гарно, але водночас, думає він, коли дивиться на крісла й столи, якось трохи моторошно.

Він скидався на конторського службовця, але найліпшого гатунку: ішов у жовтих черевиках, мав інтелігентні руки, також його профіль — кутастий, носатий, розумний і вразливий профіль, але профіль загалом, не беручи до уваги губ, що були розслабленими; його очі (такими бувають іноді очі) — просто очі, горіхового кольору, великі; ось таким він був, не вгадаєш, ні те ні се, може купити будинок на Перлі ще й авто на додачу, а може все життя винаймати квартири по завулках, такий собі недоук, самоук, який знання свої черпає з книжок, узятих у публічних бібліотеках і прочитаних увечері після роботи за порадою, отриманою поштою від відомих авторів.

Щодо інших вражень, себто переживань, які охоплюють людей наодинці в їхніх спальнях, конторах, у полях, на вулицях Лондона, то він їх мав, пішов з дому ще підлітком, через маму; вона казала неправду; тому що вже сотий раз пив чай, не вимивши рук; тому що не бачив себе як поета в рідному Страуді; тож, довірившись своїй малій сестрі, втік до Лондона, залишивши недоладну записку, ну, таку, яку пишуть великі люди і яку світ із захопленням читає згодом, коли історія про їхню життєву боротьбу набуває широкого розголосу. Лондон проковтнув багато мільйонів молодих людей на прізвище Сміт, не зважав також і на майже неймовірні християнські імена, на кшталт Септімус, за допомогою яких батьки намагалися виокремити своїх чад з-поміж інших. Якщо ви мешкаєте на Юстон-роуд, то маєте досить переживань, знову ж таки переживань для того, аби ваше обличчя, рожевий невинний овал, за два роки перетворилося на видовжену, худу, непривітну фізіономію. Але що сказав би найспостережливіший друг, так це те, що каже садівник, коли вранці відчиняє двері оранжереї та бачить новий цвіт на своїй рослині: «Розцвів»; розцвів від суєти,

честолюбства, ідеалізму, пристрасі, самотності, відваги й лінощів звичайної насінини, усе перемішалось (у кімнаті на Юстон-роуд), і він зніяковів, почав затинатися, того ж бо йому дуже схотілося виправити такий стан справ, і він закохався у міс Ізабел Поул, яка читала лекції про Шекспіра на Ватерло-роуд.

Хіба не схожий він на Кітса? — запитувала вона себе й розмірковувала, як прищепити йому любов до «Антонія і Клеопатри» та й до всього іншого, давала читати книжки, писала всілякі записочки і запалила в ньому багаття, що палає тільки раз у житті, без жару, палахкотить червоно-золотавим полум'ям, безкінечно неземним і нереальним, понад міс Поул, «Антонієм і Клеопатрою», а також понад Ватерло-роуд. Він вважав її красунею і непогрішимою жінкою; вона снилася йому, він присвячував їй вірші, які вона, ігноруючи тему, правила червоним чорнилом; одного літнього ранку він побачив її в зеленій сукні на площі. «Розцвів», — сказав би садівник, якби відчинив двері, якби він зайшов, так би мовити, якось увечері в цю пору й застав його за писанням, а точніше за тим, як він рве написане, як він закінчує шедевр о третій ночі і йде гуляти вулицями, як він учащає до церков, один день постить, а наступний п'є, як він буквально пожирає Шекспіра, Дарвіна, «Історію цивілізації» і Бернарда Шоу.

Щось тут не так, одразу запримітив містер Бруер, містер Бруер, секретар-управитель у «Сібліс і Ерроусмітс» — у конторі аукціоністів, оцінників, агентів із продажу землі й маєтків, — щось тут не так, подумав він, хоча, ставлячись по-батьківськи до своїх хлопців, був високої думки про Смітові здібності, пророчив йому за років десять-п'ятнадцять шкіряне крісло у внутрішній кімнаті з верхнім світлом і скриньками для документів навколо за умови, що «здоров'я не підведе», як любив казати містер Бруер, але саме в цьому і крилася найбільша небезпека, бо він мав кволий вигляд, радив йому побігати у футбол, запросив на вечерю і розглядав можливість подати клопотання про підвищення платні, коли ж вибухнуло таке, що сплутало всі розрахунки містера Бруера, забрало його найздібніших хлопців і згодом, настільки настирливо допитливими й підступними були пальці тієї європейської війни, розбило гіпсову статую Церери, зорало клумби з геранню й геть розладнало нерви кухарці містера Бруера в будинку на Максвелл-Гілл.

Септімус одним із перших пішов на війну добровольцем. Поїхав до Франції рятувати Англію, яка майже цілковито складалася з п'єс Шекспіра та міс Ізабел Поул у зеленій сукні на площі. Там, в окопах, умить відбулася зміна, якої бажав містер Бруер, коли радив зайнятися футболем, — він змужнів, його підвищили у званні, він привертав до себе увагу, навіть став другом офіцера на ім'я Еванс. Це була дружба двох псів, що бавилися на камінному килимку: один терзає паперовий пакет, повискує, клацає зубами і час від часу ущипне за вухо старого пса, інший лежить сонно, лупає очима на вогонь, підіймає лапу й гарчить добродушно. Їм доводилося часто бувати разом, ділилися один з одним геть усім, билися вони й сварилися один з одним. Але коли Еванса (Реція бачила його тільки один раз і казала на нього «тихий чоловік», був кремезним, рудоволосим, небалакучим у товаристві з жінками), вбили в Італії саме напередодні перемир'я, Септімус, не виявляючи жодних емоцій чи усвідомлення того, що прийшов кінець дружбі, привітав себе з тим, що майже не відчуває ніякого смутку і сприймає цей факт дуже розсудливо. На війні всього навчишся. Це було велично. Він зазнав усіляких випробувань, пройшов крізь дружбу, війну, смерть, домогся підвищення на службі, ще не мав тридцяти і мусив вижити. Так і сталося. У нього не поцілили останні снаряди. Він байдуже дивився на вибухи. Мир застав його в Мілані, на постої в господині готелю, в будинку з внутрішнім двориком, із квітами в коритцях, із невеличкими столиками просто неба, а ще з доньками, що займалися виготовленням капелюшків, і з Лукрецією, молодшою донькою, до якої він посватався одного вечора, охоплений панікою через те, що нічого не відчував.

На той час усе скінчилося, підписали перемир'я, поховали мертвих, але його дуже діймали, особливо ввечері, ці напади страху. Він нічогосінько не відчував. Коли відчиняв двері кімнати, де сиділи дівчата-італійки й робили капелюшки, то бачив їх, чув їх; вони нанизували бісеринки з блюдечок, крутили на всі боки клеєним полотном; був стіл, устелений пір'ям, блискітками, нитками, стрічками; на столі дзенькали ножиці, але чогось бракувало; він нічого не відчував. Втім, дзенькали далі ножиці, сміялися дівчата, оберталися капелюшки, і йому ставало спокійніше, він почувався в безпеці, він мав прихисток. Та не міг він там сидіти цілу ніч. А ще прокидався удосвіта. Ліжко провалювалося, він провалювався. Треба отого

дзенькання ножиць, світла лампи й клеєного полотна! Запропонував Лукреції вийти за нього заміж, молодшій, веселій, легковажній, із тими невеличкими пальчиками майстрині, які вона, бувало, показує йому й каже: «Це все вони». Нитки, пір'я — усе в них оживало.

— Найголовніше — це капелюшок, — казала, коли вони виходили на прогулянку. Вона звертала увагу на кожен капелюшок, що їх минав, і на плащ, і на сукню, і на те, як трималася жінка. Недбало одягнутих і виряджених вона ганьбила, не грубо, а так, недбалим помахом руки, як той художник відмахується від кричущого кітчу, а тоді дуже щедро, але завжди критично вітала яку-небудь продавчиню, що маленькою дрібничкою ошатно підкреслювала решту одягу, чи з професійним захопленням знавця хвалила француженку, яка в шиншиловому хутрі, перлах і в шовках сходила зі східців екіпажа.

— Чудово! — казала вона пошепки, легко штовхаючи Септімуса під бік, щоб він подивився. Але краса для нього була мовби під склом. Навіть смаки (Реція любила морозиво, шоколад, інші солодощі) не тішили його. Він ставив філіжанку на маленький мармуровий столик. І дивився на людей за вікном: вони здавалися йому щасливими, вони гуртувалися на вулиці, щось вигукували, сміялися, сварилися через дрібниці. Але він не мав смаку, не мав відчуттів. У кав'ярні серед столів і балаканини офіціантів його охоплював моторошний страх — він нічого не відчував. Він міг розмірковувати, міг читати Данте, наприклад, і то досить легко («Септімусе, відклади свою книжку», — казала Реція, лагідно згортаючи «Пекло»), він міг звірити свій рахунок, його мозок працював, але, видно, не все гаразд у світі, коли він нічого не відчуває.

— Англійці — такі мовчуни, — казала Реція. А їй це навіть тішило. Вона поважала цих англійців і хотіла побачити Лондон, англійських коней і костюми, пошиті в англійських кравецьких майстернях, а ще ті чудові крамниці, про які розповідала їй тітка, що вийшла заміж і жила в Сого^[24].

Дуже навіть може бути, думав Септімус, дивлячись на Англію з вікна потяга, коли вони виїхали з Ньюгейвена, дуже навіть може бути, що світ узагалі не має сенсу.

У конторі його відразу призначили на досить-таки поважну посаду. Вони пишалися ним, був нагороджений хрестами.

— Ви виконали свій обов'язок, тепер наша черга... — було почав містер Бруер, але не зміг закінчити, настільки розхвилювався. Молода пара поселилася недалеко від Тоттенгем-Корт-роуд.

Тут він знову розгорнув Шекспіра. Юнацьке оп'яніння мовою «Антонія і Клеопатри» минулося. І як тільки Шекспір відчував відразу до людськості — до отого вдягання одіань, народження дітей, надмірностей і пожадливості в споживанні їжі! Ось що тепер збагнув Септімус — послання, приховане за красою слів. Таємний сигнал, який одне покоління завуальовано передавало наступному, — це огида, ненависть, розпач. Так само Данте. Так само (в перекладі) Есхіл. А Реція сиділа за столом і прикрашала капелюшки для подружок місіс Філмер, вона прикрашала їх годинами. Мала блідий, загадковий вигляд, неначе лілія під водою, думав він.

— Англійці такі серйозні, — казала вона, обіймаючи Септімуса, тулячи до нього свою щоку.

Кохання між чоловіком і жінкою було відворотним і гидким для Шекспіра. Під кінець злягання для нього стало розпусною непристойністю. А Реція казала, що хоче дітей. Вони були одруженими вже п'ять років.

Вони разом ходили в Тавер, у Музей Вікторії та Альберта, чекали в натовпі на короля, який мав відкрити парламентську сесію. А ще були крамниці — із капелюшками, із сукнями, із сумочками у вітринах, біля яких вона так любила постояти. Їй хотілося хлопчика.

Їй хочеться такого сина, як Септімус, казала вона. Але ніхто не може бути як Септімус: настільки ніжним, настільки серйозним, настільки розумним. А їй також можна почитати Шекспіра? Що, Шекспір складний автор? — питала вона.

У такий світ не можна приводити дітей. Не можна увіковічувати страждання чи збільшувати кількість цих хтивих тварин, які не мають тривких почуттів, лише примхи і суєтність, та й крутяться у їхньому вирі туди-сюди.

Він дивився, як вона дзенькає ножицями, обертає тканиною, немовби стежив за пташкою, яка стрибає в траві, і навіть не наважувався поворухнути пальцем. Бо правда полягає в тому (хай вона про це не знає), що люди не мають в собі ні доброти, ні віри, ні милосердя понад те, що слугує для збільшення задоволення від моменту. Вони лишень полюють зграями. Їхні зграї нищпорять

безлюдними місцинами і з завиванням зникають у пустелі. Вони покидають своїх загиблих. Вони надягають облудні маски. Он у конторі Бруер зі своїми навощеними вусами, кораловою шпилькою, білою сорочкою та приємними емоціями, а всередині — холодність і липкість, через війну пропала його герань, а в куховарки нервовий розлад; чи он та Амелія, як же її прізвище, подає в горнятках чай рівно о п'ятій, глузлива, єхидна, безсоромна маленька гарпія; або всі ті Томи й Берти у своїх накрохмалених комірцях, із яких уже сочиться порок. Побачили б вони, як він їх малює голими у своєму блокноті, спіймавши на гарячому. На вулиці повз нього торохкотіли фургони, з плакатів волала брутальність: чоловіки наступали на міни, жінки згорали заживо; а нещодавно водили шеренгою скалічених божевільних чи то на прогулянку, чи то напоказ, аби розважити народ (а народ таки вголос сміявся), ішли неквапом і кивали головами, скалили зуби зовсім поряд, на Тоттенгем-Корт-роуд, кожен трохи вибачливо, проте з тріумфом ніс свій безнадійний смуток. Як би *само*му не збожеволіти.

За чаєм Реція сказала, що донька місіс Філмер матиме дитину. Переживала, що постаріє і вже не зможе мати дітей! Вона дуже самотня, дуже нещаслива! Вперше заплакала, відколи вони одружилися. Звідкись здалека долинало до нього її схлипування; він чітко все чув, він ясно все бачив, він порівнював її схлипування з роботою поршня. Але нічого не відчував.

Його дружина плакала, а він нічого не відчував; щоразу, коли вона схлипувала, дуже проникливо, тихо і безнадійно, він опускався на ще одну сходинку нижче в пекельну прірву.

Нарешті з мелодраматичним жестом, який він зробив геть механічно, цілком усвідомлюючи його нещирість, Септімус схилив голову на руки. Він оступився, тепер нехай люди йому допомагають. Хай за кимось посилають. Він здався.

Ніщо не могло його підняти. Вона поклала його в ліжку. Послала за лікарем — за лікарем місіс Філмер доктором Голмсом. Доктор Голмс оглянув його. Нічого серйозного, сказав доктор Голмс. Яке полегшення! Що за добра людина, що за хороша людина! — думала Реція. Коли він отак почувасться, то йде до мюзик-холу, казав про себе доктор Голмс. Він бере вихідний, і вони разом з дружиною грають у гольф. Чому б не спробувати перед сном дві таблетки брому,

розчинених у склянці води? Ці старі будинки в Блумсбері, казав доктор Голмс, постукуючи по стіні, часто обшиті чудовими панелями, а господарі беруть і клять на них шпалери. Он тільки днями, провідуючи пацієнта, сера такого й такого на Бедфорд-сквер...

Отже, ніякого виправдання, абсолютно нічого серйозного, тільки гріх, за який людська природа приречла його на смерть, і він нічого не відчуває. Він не сумував за вбитим Евансом — і це найгірше, але попіднімали голови всі інші злочини, погрозово махали пальцями, і кпили, і насміхалися з-над билець ліжка рано-вранці, вдосвіта над простертим тілом, що лежало, терзаючись своїм виродженням; як же він міг одружитися зі своєю дружиною без жодного почуття, обманув її, спокусив, поглумився з міс Ізабел Поул, і настільки вкрився віспинами пороку, що жінки сахаються від нього на вулиці. Вирок людської природи щодо таких мерзотників — смерть.

Знову прийшов доктор Голмс. Великий, зі свіжим кольором обличчя, видний, цокав, дивлячись у дзеркало, він усе відмів — головний біль, безсоння, страхи, кошмари — нервовий розлад і більше нічого, сказав він. Досить докторові Голмсу навіть на пів фунта схуднути при його звичайній вазі одинадцять стоунів шість фунтів^[25], як він на сніданок уже просить у дружини додаткову тарілку вівсяної каші. (Реції також варто навчитися варити вівсяну кашу.) І далі торочив своє — здоров'я значною мірою залежить від нас самих. Треба чимось захопитися. Якоюсь улюбленою справою. Він розгорнув Шекспіра — «Антонія і Клеопатру», таке не підходить. Якимось хобі, сказав доктор Голмс, бо він сам має чудове здоров'я (працює не менше за інших у Лондоні) тільки завдяки тому, що завжди може переключитися з пацієнтів на старовинні меблі. І який же гарненький гребінчик, він таки дозволив собі сказати, у волоссі місіс Воррен-Сміт!

Коли той дурень прийшов наступного разу, Септімус відмовився його бачити. Що, справді? — запитав доктор Голмс, усміхаючись люб'язно. І мусив по-дружньому торкнутися плеча тієї чарівної маленької місіс Сміт перед тим, як увійти повз неї до спальні її чоловіка.

— Отже, хандра, світом нудимо, — сказав він люб'язно, сідаючи біля пацієнта. Невже щось казав про самогубство дружині, ще зовсім юній дівчині, вона ж іноземка, правда? І що тепер вона подумає про англійських чоловіків? Хіба чоловік не має обов'язків перед

дружиною? Хіба не ліпше зайнятися якоюсь справою і не вилежуватися на ліжку? У нього за плечима сорокарічний досвід, і Септімусу треба повірити докторові Голмсу на слово: з ним нічого серйозного, хай буде певен. Дуже сподівався, що коли прийде наступного разу, то Сміт уже не лежатиме і не завдаватиме прикрощів своїй чарівній маленькій леді.

Словом, людська природа накинулася на нього — оця відразлива тварюка з криваво-червоними ніздрями. На нього накинувся Доктор Голмс. Він приходив доволі часто, мало не щодня. Досить тобі спіткнутися, — написав Септімус на поштовій листівці, — як одразу напосідається на тебе людська природа. Тебе змагає Голмс. Єдиний вихід — втеча, тільки б Голмс не довідався, в Італію — будь-куди, будь-куди, подалі від доктора Голмса.

Але Реція його не розуміла. Доктор Голмс такий добрий. Він такий уважний до Септімуса. Каже, що хоче їм тільки добра. Він має четверо малих дітей і навіть запросив її на чай, сказала вона Септімусові.

Тож він покинутий. Увесь світ волає: убий себе, убий себе заради нас. Але чому він має вбивати себе заради них? Їжа смачна, сонце гаряче, і це вбивання себе, як його вчиняти, столовим ножом — огидно, ріки крові, смоктати газову трубу? Він надто слабкий, він і рукою не поворухне. До того ж тепер, коли він сам, приречений, покинутий, цілком на самотині, як усі ті, що мають померти, то в цьому є певна розкіш, є усамітнення, сповнене величавості, є свобода, якої не пізнати інакше. Так, Голмс переміг, певна річ, та тварюка з червоними ніздрями перемогла. Але навіть сам Голмс не зможе торкнутися цього самітника, що заблукав на краю світу, цього вигнанця, який озирається на заселені місця й лежить, немов моряк-потопельник, винесений на берег світу.

Саме в цю мить (Реція пішла на закупи) і сталося те велике одкровення. З-за ширми голос промовив. Говорив Еванс. З'явилися мертві.

— Евансе! Евансе! — вигукнув він.

— Містер Сміт щось кричить сам до себе, — вигукнула служниця Агнес до місіс Філмер на кухні.

— Евансе, Евансе, — казав, коли вона принесла тацю. Вона аж підскочила, на правду злякалася. Умить збігла сходами донизу.

А Реція повернулася з квітами, пройшлася по кімнаті, поставила троянди у вазу, куди саме падав сніп сонячного проміння, яке засміялося, застрибало по кімнаті.

— Довелося купити троянди, — сказала Реція, — у якогось бідного чоловіка на вулиці. Але вони дуже зав'яли, — сказала вона, розправляючи троянди.

Отже, надворі був чоловік, імовірно, Еванс; і троянди, які майже зів'яли, він зірвав на полях Греції. «Спілкування — це здоров'я, спілкування — це щастя, спілкування...» — бурмотів він.

— Що ти кажеш, Септімусе? — запитала Реція, захоловши від страху, бо він говорив сам із собою.

Послала Агнес за доктором Голмсом. Чоловік збожеволів, сказала вона. Навіть її не впізнає.

— Тварюка! Тварюка! — кричав Септімус, побачивши людину, себто доктора Голмса, що зайшов до кімнати.

— Ну, і чого це ми розійшлися? — сказав доктор Голмс найлюб'язнішим голосом на світі. — Говоримо дурниці, щоб налякати дружину?

Він, мабуть, дасть йому сподійного, нехай поспить. А якщо вони багаті люди, сказав доктор Голмс, обвівши кімнату іронічним поглядом, то можуть звернутися на Гарлі-стріт, ну, якщо вони йому не довіряють, сказав доктор Голмс уже не з таким добрим обличчям.

Була рівно дванадцята година, дванадцята за Біг-Беном, чий передзвін плив над північною частиною Лондона, зливався з передзвоном інших годинників, змішувався ніжно, невловимо з хмарами та димом і гинув там серед чайок — пробило дванадцяту, коли Клариса Делловей вже поклала на ліжко зелену сукню, а Воррен-Сміти саме крокували по Гарлі-стріт. Мали прийти на дванадцяту. Ото, мабуть, подумала Реція, і є будинок сера Вільяма Бредшоу, он той, де спереду сірий автомобіль. Свинцеві кола розчинилися в повітрі.

І справді, це був автомобіль сера Вільяма Бредшоу, низький, потужний, сірий, з простим плетенням вензеля на панелі, так, ніби геральдична пишність була недоречна для його власника — духовного цілителя, жерця науки, а оскільки автомобіль був сірого кольору, то і під стать цій стриманій чемності всередині нього лежали сірі хутра, срібні, сірі пледи для зігрівання її світлості, поки вона чекала. Адже серові Вільяму іноді доводилося виїжджати з Лондона навіть за

шістдесят або й більше миль, провідуючи заможних хворих, що могли собі дозволити заплатити навіть дуже поважні гонорари, які належним чином установлював сер Вільям. Тому її світлість із пледями на колінах чекала годину, а може, й більше, відкинувшись на спинку сидіння, думаючи іноді про пацієнта, а іноді, вже даруйте, про стіну золота, яка росла щохвилини, поки вона чекала на чоловіка; стіна золота, що росла між ними й усілякими змінами і тривогами (зносила їх відважно, вони також свого натерпілися), аж поки не відчула, що її винесло на тихі води, де віють тільки духмяні вітри; мала все: повагу, захоплення, заздрість, чого ще хотіти, хоча дуже комплексувала через свою огрядність; щочетверга — прийом для колег чоловіка, інколи відкриття благодійних ярмарків, привітання членів королівської родини; і так мало часу, на жаль, проводила разом із чоловіком, чия практика розширювалася і розширювалася; а хлопець добре вчився в Ітоні; вона хотіла б також іще донечку; багато чим вона цікавилася: охороною здоров'я дітей, доглядом за епілептиками, фотографією, тож коли натрапляла на церкву, що будувалася, або на церкву, що руйнувалася, то підкуповувала сторожа, брала ключ і фотографувала, так що її роботи просто так і не відрізниш від робіт професіоналів, — поки чекала на чоловіка.

Сер Вільям уже немолодий. Багато працював, домігся свого становища тільки завдяки своїм здібностям (був сином крамаря), дуже любив свій фах, вельми вправно, хоча й номінально, головував на церемоніях, добре говорив — тому з огляду на все це вже напередодні отримання дворянського титулу він мав важкий погляд, втомлений погляд (потік пацієнтів — просто нескінченний, обов'язки і привілеї — досить-таки обтяжливі), і ця втомленість разом із сивим волоссям тільки збільшували незвичайну шанобливість до його присутності та створювали йому репутацію лікаря (особливо в лікуванні нервових захворювань) не тільки з блискучими вміннями і зі здатністю майже безпомилково встановити діагноз, але також і співчутливої людини, тактовної людини, яка розуміла людську душу. Він усе побачив, щойно вони зайшли до кабінету (їхнє прізвище Воррен-Сміт), він одразу був певний, як тільки їх побачив, що це дуже важкий випадок. Це випадок цілковитого розладу — цілковитого фізичного й нервового розладу з усіма симптомами занедбаності, стверджував він через дві чи три

хвилини (поки записував на рожеву картку відповіді на запитання, стримано бурмочучи собі під ніс).

Як довго доктор Голмс його лікував?

Шість тижнів.

Прописував бром? Казав, що нічого серйозного? Зрозуміло (ці терапевти, думав сер Вільям. Половина часу йде на виправлення їхніх помилок. А деякі вже й не підлягають виправленню).

— Ви відзначилися на війні?

Пацієнт повторив слово «війна» запитально.

Він надає значення символічним словам. Важливий симптом, треба записати в картку.

— На війні? — запитав пацієнт. На світовій війні — на тих хлопчачих ігрищах із використанням пороху. Чи він відзначився на війні? Він, справді, чомусь не пам'ятає. Із нього бездарний вояка.

— Так, він навіть дуже відзначився на війні, — запевнила лікаря Реція, — його підвищили на службі.

— На роботі вони про вас найвищої думки? — пробурмотів сер Вільям, зиркаючи на лист містера Бруера, щедро всипаний словами. — Отже, вам нема чого хвилюватися, ніяких фінансових страхів, нічого такого?

Він учинив страхотливий злочин, і людська природа засудила його на смерть.

— Я... я... — почав він, — учинив злочин...

— Та нічого злого він не заподіяв, — запевняла Реція лікаря.

Якщо містер Сміт тут сам посидить, то він переговорить з місіс Сміт у сусідній кімнаті. Її чоловік дуже хворий, сказав сер Вільям.

— Він погрожував себе вбити?

— Так! — вигукнула вона. — Але це нічого не означає, — сказала вона. — Нічогосінько.

— Просто йому потрібен відпочинок, — сказав сер Вільям, — відпочинок, відпочинок і відпочинок, довгий відпочинок у ліжку.

Є дуже гарний будинок за містом, де її чоловікові надаватимуть кваліфіковану допомогу. Без неї? — запитала вона. На жаль, так; товариство людей, про яких ми найбільше турбуємось, не є помічним, коли ми хворіємо. Але ж він не божевільний, правда? Сер Вільям сказав, що ніколи не веде мову про «божевілля»; він називає це відсутністю відчуття міри. Але її чоловік не любить лікарів. Він не

схоче там жити. Коротко і чуйно сер Вільям розповів їй про стан справ. Він погрожував убити себе. Варіантів нема. Це вже питання закону. Він лежатиме в ліжку в чудовому будинку за містом. Там кваліфіковані медсестри. Сер Вільям провідуватиме його раз на тиждень. Якщо місіс Воррен-Сміт упевнена, що не має більше запитань — він ніколи не квапить своїх пацієнтів — то вони повертаються до її чоловіка. Вона не мала більше запитань — запитань до сера Вільяма.

Тож вони повернулися до найпіднесенішого з людей; до злочинця, який відповідав перед судьями, жертви, залишеної на небесах, вигнанця, моряка-потопельника, творця безсмертної оди, Господа, що помер, до Септімуса Воррен-Сміта, який сидів у кріслі під верхнім світлом і вдивлявся у фотографію леді Бредшоу в придворному вбранні, бурмочучи послання про красу.

— Ми тут перекинулися словом, — сказав сер Вільям.

— Він каже, що ти дуже хворий, дуже хворий, — вигукнула Реція.

— Домовилися, що ви поживете в одному домі, — сказав сер Вільям.

— В одному з Голмсових холів? — пирхнув Септімус.

Хлопець справляв неприємне враження. Позаяк серові Вільяму, синові крамаря, була притаманна природна повага до гарних манер та одягу, занедбаність його дратувала, ба більше, сер Вільям, у якого не було часу на читання, мав зуб, і то неабиякий, на всіх тонких особистостей, які входили до його кабінету й натякали, що лікарі, чий фах вимагає від них постійного інтелектуального напруження у своїй галузі, є неосвіченими людьми.

— В одному з моїх, містере Воррен-Сміт, — сказав він, — де ми навчимо вас відпочивати.

І було ще дещо.

Він мав цілковите переконання, що якби містер Воррен-Сміт був здоровий, то ніколи в житті не лякав би своєї дружини. А він усе ж таки погрожував самогубством.

— Усі ми в якийсь час переживаємо хвилини духовного занепаду, — сказав сер Вільям.

Щойно ти впав, повторив Септімус про себе, людська природа вже на тебе напосілася. Голмс і Бредшоу на тобі. Вони нишпорять пустищем. Вони втікають, дзявкуючи, в пустелю. У хід іде диба й лещата. Людська природа безжальна.

— В нього іноді стаються напади, правда? — запитав сер Вільям з олівцем напоготові над рожевою карткою.

Септімус сказав, що це його власна справа.

— Ніхто не живе лише для себе, — сказав сер Вільям, кинувши погляд на фотографію дружини в придворному вбранні.

— А перед вами чудова перспектива, — сказав сер Вільям. На столі лежав лист від містера Бруера. — Винятково чудова кар'єра.

А що, якби він таки висповідався? Якби він усе розповів, про все виговорився? Чи дали б вони йому тоді спокій, його мучителі?

— Я... я... — затинався він.

Але в чому полягав його злочин? Він не пам'ятав.

— Так, так, — заохочував його сер Вільям. (Але вже робилося пізно.)

Любов, дерева, тут нема складу злочину — а що він хотів сказати світу?

Він не пам'ятав.

— Я... я... — затинався Септімус.

— Намагайтесь якнайменше думати про себе, — сказав сер Вільям люб'язно. Ні, насправді, його не можна просто так залишати без нагляду.

Чи хочуть вони поставити йому ще якісь запитання? Сер Вільям про все подбає (пробурмотів він до Реції) і дасть їй знати сьогодні ж увечері між п'ятою і шостою.

— Довіртеся мені у всьому, — сказав він і відпустив їх.

Ніколи, ніколи в житті так не страждала Реція! Вона звернулася по допомогу, а від неї відвернулися! Він їх просто відшив! Сер Вільям Бредшоу — недобра людина.

Саме лишень утримання того автомобіля коштує кругленьку суму, сказав Септімус, коли вони виходили на вулицю.

Вона притиснулася до його ліктя. Так, від них відвернулися.

А чого вона чекала?

Своїм пацієнтам він приділяє три чверті години; і якщо в цій суворій науці, яка має, зрештою, справу з тим, у чому ми нічого не тямимо — з нервовою системою, людським мозком — лікар утрачає відчуття міри, то він як лікар перестає ним бути. Здоров'я понад усе, а здоров'я — це розміреність; ось чому, коли пацієнт приходить до вас у кабінет і каже, що він Ісус Христос (дуже поширений розлад) і йому

дано одкровення, як це зазвичай буває, а тоді він ще й погрожує, як вони часто роблять, заподіяти собі смерть, ви звертаєтеся до відчуття міри, тому припишете спокій у ліжку, спокій на самоті, тишу і спокій, спокій без друзів, без книжок, без послань, шестимісячний спокій, аж поки пацієнт, що важив сім стоунів, шість фунтів, уже важить дванадцять стоунів^[26].

Оту розміреність, божественну розміреність, богиню сера Вільяма, він набув під час здійснення обходів у лікарнях, а ще під час рибної ловлі, народження єдиного сина на Гарлі-стріт його дружиною леді Бредшоу, яка також захоплювалася рибною ловлею і займалася фотографією, і її роботи навіть не кожен міг відрізнити від робіт професіоналів. Поклоняючись розміреності, сер Вільям не тільки сам процвітав, але також сприяв процвітанню Англії, ізолюючи її безумців, забороняючи народження дітей, караючи за відчай, унеможлиблюючи проповідування своїх ідей недієздатними, допоки вони також не починали поділяти його відчуття міри — себто його, у випадку з чоловіками, і його дружини леді Бредшоу, у випадку з жінками (вона вишивала, плела, проводила чотири вечори на тиждень удома з сином), тож не тільки колеги поважали й підлеглі боялися, але також друзі й родичі його пацієнтів висловлювали йому найсердечнішу вдячність за наполягання на тому, аби пророчі Месії і Месіянки, що передрікали кінець світу чи пришестя Боже, пили молоко в ліжку, саме так, як і приписав сер Вільям, а сер Вільям, маючи за спиною тридцятилітній досвід медичної практики, зі своєю непомильною інтуїцією вмить розпізнавав — ось тут безумство, а ось тут уже здоровий глузд; по суті, своїм відчуттям міри.

Розміреність мала сестру, менш усміхнену й більш грізну богиню, яка навіть нині промишляє серед спеки й пісків Індії, у грязюці й болотах Африки, на околицях Лондона, усюди, де клімат чи диявол спокушає людей відвертатися від істинної віри, тобто від її віри, яка навіть нині розбиває капища, скидає ідолів і на їхньому місці встановлює власне суворе зображення. Звати її Навернення, а отримує вона задоволення від волі кволих, подобається їй справляти враження, покладати обов'язки, обожнює також вона свої власні риси, відбиті на обличчі населення. Вона проповідує в Гайд-парку, стоячи на підвищенні, закутується в біле й ходить покайно, перевдягнена в братську любов, фабриками й парламентами, пропонує допомогу, але прагне влади, розтрощує на своєму шляху інакодумців або незадоволених, дарує благодать усім тим, хто, дивлячись угору, покійно ловить у її очах власне відображення. Ця леді також (Реція Воррен-Сміт здогадалася) знайшла собі місце в серці сера Вільяма, хоча й переховується, як зазвичай вона це робить, під іншою личиною, під гідним шани іменем любові, обов'язку, самопожертви. А як уже він трудиться, як гарує, аби залучити кошти, пропагувати реформи, засновувати заклади! Але навернення, ця перебірлива богиня, любить кров більше за цеглу й найвище задоволення отримує від людської волі. Наприклад, леді Бредшоу. П'ятнадцять років тому вона не втрималася на плаву. Не було навіть до чого причепитися, не було ніяких сцен, жодних різких слів, вона йшла повільно на дно, її воля тонула в його волі. Вона приємно всміхалася, вона люб'язно підкорювалася; вечеря на Гарлі-стріт складалася з восьми чи дев'яти страв, за столом десять чи п'ятнадцять персон шляхетного фаху, тому все йшло гладко й пристойно. Тільки коли вечір приносив легку приглушеність чи, можливо, стривоженість, то якесь нервово посмикування, якась заминка, затримка й збентеження вказували на те, у що дуже не хотілося вірити — що бідолашна леді брехала. Колись давно вона вільно вудила рибу, тепер же, швидка прислужитися жадобі до влади, яка так виразно горіла в очах її чоловіка, його прагненню домінувати, вона стиснулася, стягнулася, урізалася, скоротилася, здала назад, крадькома підглядала; тож і не знати, що зробило вечір неприємним і спричинило такий тиск на маківку голови (що можна цілком пояснити фаховою розмовою або ж втомою великого лікаря, чие життя, як казала Леді Бредшоу, «вже не йому належить, а його

пацієнтам»), тож хай там як, але вечір не вдався, а гості, щойно годинник пробив десяту, вдихнули повітря на Гарлі-стріт навіть із якимсь захватом; до речі, такого полегшення не дозволялося мати його пацієнтам.

Там, у сірому кабінеті з картинами на стіні, серед дорогих меблів, під світлом мансардного вікна вони дізнавалися про міру своїх прогріхів; зіщулившись у кріслах, вони бачили, як він заради їхнього ж добра вдавався до дивовижних трюків зі своїми руками, які він розставляв, а тоді раптом притискав до боків, аби довести (якщо якийсь пацієнт був надто впертий), що сер Вільям — господар власних дій, а от пацієнти — ні. Слабші розклеювалися, хлипали, підкорялися; інші, натхнені Бог знає яким безумством, називали сера Вільяма просто в лице ошуканцем; навіть ще більш нечестиво ставили під сумнів саме життя. Навіщо жити? — допитувалися вони. Сер Вільям відповідав, що життя — чудове. Аякже, коли леді Бредшоу із страусовим пером висіла над каміном, а щодо його доходу, то він становив близько дванадцяти тисяч на рік. Але щодо нас, заперечували вони, життя виявилось не настільки щедрим. Він неохоче погоджувався. Їм бракувало відчуття міри. А може, зрештою, і Бога нема? Він знизував плечима. Словом, жити чи не жити — це наша справа? Але тут вони помилялися. Сер Вільям мав друга в Сурреї^[27], де їх і вчили, як відверто зізнавався сер Вільям, цьому нелегкому мистецтву відчуття міри. Тим паче, що були ще й усілякі вподобання з боку сім'ї, честь, відвага і чудові перспективи. Рішучим поборником всього цього і виступав сер Вільям. Якщо вони не допомагали йому, то на допомогу він кликав поліцію й загальне громадське благо, яке там, у Сурреї, казав він дуже тихо, піклувалося про те, щоб покласти край цим антигромадським виявам, результату чи наслідку недоброї породи. А тоді зі схованки крадькома виходила й займала свій трон та богиня, чия жага — долати спротив, неминуче штампувати на інших святилищах свій образ. Оголені, безборонні, виснажені, всіма покинуті, вони отримували відбиток волі сера Вільяма. Він накидався, він пожирав. Він зачиняв людей. Саме це поєднання рішучості з людськістю в серві Вільямі і вселяло любов до нього з боку родичів його жертв.

Але Реція Воррен-Сміт вигукнула, йдучи по Гарлі-стріт, що він їй нітрохи не сподобався.

Відрізаючи й відсікаючи, відділяючи й відокремлюючи часточку за часточкою, годинники на Гарлі-стріт підточували той червневий день, радили покірність, підтримували владу й хором вказували на граничні переваги почуття міри, аж поки насип часу настільки не зменшився, що комерційний годинник над крамницею на Оксфорд-стріт сповістив по-братськи, добродушно, немовби панам Рігбі і Лоундсу було дуже приємно надавати потрібну інформацію безкоштовно, що зараз о пів на другу.

Коли глянути вгору, то виявляється, що кожна літера їхніх прізвищ відповідала якійсь годині; підсвідомо ти відчуваєш вдячність Рігбі і Лоундсу за отримання відомостей про час за Гринвічем, і ця вдячність (розмірковував Г'ю Вітбред, гаючи там час, під вітриною крамниці), природно, виливається в купівлю шкарпеток і туфель від Рігбі і Лоундса. Ось так він розмірковував. Мав таку звичку. Ніколи в ніщо не заглиблювався. Завжди все пригладжував: мертві мови, живі мови, життя в Константинополі, Парижі, Римі, верхова їзда, стрільба, теніс — були колись. Недоброзичливці стверджували, що тепер він у шовкових панчохах і в бриджах до колін невідомо що стереже у Букінгемському палаці. Але робить він це з винятковим успіхом. Упродовж п'ятдесяти п'яти років він тримався на плаву серед вершків англійського суспільства. Був знайомий з прем'єр-міністрами. Його почуття вважали глибокими. І навіть якщо виявиться правдою, що він не брав участі в жодному з великих рухів свого часу і не займав важливих посад, зате одне чи два скромні поліпшення можна сміливо поставити йому в заслугу: перше — це поліпшення стану громадських бомбосховищ; і друге — захист сов у Норфолку; тому дівчата-служниці мали всі підстави бути йому вдячними; а його прізвище в кінці листів до газети «Таймс» із проханням про виділення коштів або зі зверненням до громадськості про захист і збереження довкілля, про сприяння прибиранню сміття, зменшенню задимленості й викоріненню аморальності з парків заслуговувало на повагу.

Справляв чудове враження, коли спинився біля вітрини (стихав бій годинників) і критичним, авторитетним оком придивлявся до шкарпеток і туфель; бездоганний, солідний, немов споглядав світ із якогось підвищення, ну, і був відповідно одягнений; усвідомлював свої обов'язки, покладені на нього значущістю, багатством, здоров'ям, ретельно дотримувався, іноді навіть тоді, коли це не було вкрай потрібно, манер чемності й старомодних формальностей, які додавали гідності його поведінці, вартій наслідування й пам'яті про нього, позаяк він, наприклад, ніколи б не пішов на званий ланч до леді Брутн, яку знав упродовж двадцяти років, не принісши у витягнутій руці оберемка гвоздик і не запитавши міс Браш, секретарку леді Брутн, про її брата в Південній Африці, що з якихось причин дуже не подобалося міс Браш, позбавленій будь-якої жіночої чарівності, і вона відповідала:

«Дякую, дуже добре він поживає у Південній Африці», хоча його справи в Портсмуті вже шість років йшли препаскудно.

Сама ж леді Брутн надавала перевагу Річарду Делловою, що прибув одразу після Г'ю. Достоти вони зустрілись на порозі.

Аякже, леді Брутн надавала перевагу Річарду Делловою. Був скроений із тоншої матерії. Але не дозволяла нікому сказати зневажливого слова і про хорошого, любого Г'ю. Не забувала про його люб'язність — одного разу він зробив їй велику послугу — вже й не пам'ятала, яку саме. Справді, якусь дуже велику послугу. Проте різниця між чоловіками видавалася їй несуттєвою. Вона ніколи не бачила сенсу в розрізненні людей, як це робила Клариса Делловей, спочатку їх розрізнити, а потім знову збирає до купи, адже їй уже шістдесят два роки. Взяла гвоздики від Г'ю зі своєю кривою суворою усмішкою. Сказала, що більше не буде нікого. А запросила вона їх під фальшивим приводом, бо їй потрібна допомога з дечим.

— Але спочатку поїжмо, — сказала вона.

Розпочалося безшумне вишукане ковзання крізь двостулкові двері, що відчинялися в обидва боки, вишкolenих покоївок у фартушках і в білих мереживних очіпках, не простих служниць із фінансової необхідності, а посвячених у таїнства або ж великі обмани, які влаштовували господині Мейфера^[28] з першої тридцяти до другої, коли за помахом руки всі справи відкладалися набік, а натомість поставала ця грандіозна ілюзія, передусім щодо їжі, що вона безкоштовна, не куплена, і що стіл за власною волею обставився склянками й сріблом, серветками, блюдцями з червоними фруктами; саме собою з'явилося полите коричневим соусом тюрбо, керамічні каструльки, де плавали порізані курчата, а на додачу ще й палахкотів барвистий, неземний вогонь; тому після вина й кави (безкоштовних) перед задумливими очима поставали приємні видіння; перед очима, яким життя здавалося музикою, загадкою, перед очима, яким так хотілося споглядати привітну красу червоних гвоздик, поставлених леді Брутн (її рухи були завжди трохи вайлуваті) недалечко від себе, тож Г'ю Вітбред, почувуючись у злагоді зі всесвітом і водночас цілком певний свого становища, сказав, відклавши виделку:

— Хіба не чарівно вони виглядали б із вашим мереживом!

Міс Браш аж скорчилася від такої фамільярності. Вважала його дещо неотесаним. І це тільки смішило леді Брутн.

Леді Брутн піднесла гвоздики, тримаючи їх доволі силувано, майже так само, як на картині в неї за спиною генерал тримав сувій; стояла нерухомо, у задумі. Ким вона була тепер, генеральською правнучкою? Праправнучкою? — запитав себе Річард Деллоуей. Сер Родерік, сер Майлз, сер Толбот — саме так. Просто дивовижно, як у її роду передається схожість по жіночій лінії. Їй би стати драгунським генералом. І Річард пішов би до неї на службу, навіть із великою охотою, він дуже її поважав, він лелівав ці романтичні думки про доладно збудованих знатних старих леді, а з огляду на свою добродушність залюбки привів би до неї на ланч когось зі своїх молодих гарячих друзів, неначе з палких ентузіастів чаювання можна виховати таких, як вона, леді! Він знав її рідні місця. Він знав її родину. Вона мала виноградну лозу, яка все ще плодоносила і під якою сидів чи то Лавлейс, чи то Геррік^[29] — вона не читала віршів, але таке їй переповідали. Ліпше зачекати з тим запитанням, що не давало їй спокою (про звернення до громадськості; якщо так, то якими словами тощо), ліпше зачекати, вже після кави, подумала Леді Брутн; і поклала гвоздики назад біля своєї тарілки.

— А як там поживає Клариса? — раптом запитала.

Клариса завжди казала, що леді Брутн її недолюблює. Справді, вважали, що леді Брутн більше цікавиться політикою, ніж людьми, що вона говорить, немов чоловік, що мала у вісімдесятих стосунок до якоїсь горезвісної інтриги, про яку почали вже згадувати в мемуарах. Достеменно в її вітальні була ніша і стіл у тій ніші, і фотографія над столом генерала сера Толбота Мура, тепер уже покійного, і генерал у тій ніші (якось увечері у вісімдесятих) за присутності леді Брутн, за її відома або ж навіть за її порадою склав телеграму з наказом британському війську перейти в наступ в одній історичній події. (Вона зберігала його перо й повсякчас розповідала про нього цю історію.) Тож коли вона безцеремонно сказала: «А як там поживає Клариса?» — чоловікам було складно переконати своїх дружин, навіть незважаючи на всю свою відданість, бо в глибині душі вони самі сумнівалися у її зацікавленні жінками, котрі так часто переходили дорогу чоловікам, не давали посісти їм посаду за кордоном і змушували посеред парламентської сесії везти їх на море для повного одужання після грипу. А проте в її запитанні («А як там поживає Клариса?») жінки неодмінно вбачали сигнал від доброзичливиці, від майже мовчазної

товаришки, чиї ось такі висловлювання (не більше пів дюжини) вказували на визнання певної жіночої солідарності, що сягала поза чоловічі обіди й поєднувала дивними узами леді Брутн і місіс Деллоуей, які рідко зустрічалися й виявляли під час зустрічей одна до одної байдужість або ж навіть ворожість.

— Сьогодні вранці я зустрів Кларису в парку, — сказав Г'ю Вітбрэд, пірнаючи ложкою в керамічну каструльку й прагнучи віддати собі, хорошому, належне, бо ж він тільки приїхав до Лондона й одразу всіх зустрів; — але ж ненажерливий, такого ненажери я, мабуть, і не бачила, подумала Міллі Браш, спостерігаючи за чоловіками з непорушними моральними засадами, здатна на довічну відданість, зокрема своїй статі, будучи зігнутою, зашкарублюю, кощавою і цілком позбавленою жіночої чарівності.

— А ви знаєте, хто приїхав? — раптом нагадала собі леді Брутн. — Наш давній друг — Пітер Волш.

Усі всміхнулися. Пітер Волш! А містер Деллоуей щиро втішився, подумала Міллі Браш; а містер Вітбрэд думав тільки про своє курча.

Пітер Волш! Усі троє — леді Брутн, Г'ю Вітбрэд і Річард Деллоуей — пригадали собі одне й те саме: як пристрасно Пітер був закоханий і як йому відмовили, як він поїхав до Індії, зазнав краху, геть у всьому заплутався; Річарду Деллоуей дуже подобався його давній товариш. Міллі Браш бачила це, бачила глибину в його карих очах, бачила, як він вагається, зважує; і їй було цікаво, її завжди цікавив містер Деллоуей, що він думає про Пітера Волша?

Що Пітер Волш був закоханий у Кларису і що сам він одразу після обіду піде, знайде Кларису і відверто скаже їй, що її кохає. Саме так і скаже.

Міллі Браш колись мало не закохалася в цю мовчазність; містер Деллоуей завжди був такий надійний, такий джентльмен; тепер їй минуло сорок, і леді Брутн варто було тільки кивнути або ж повернути голову трішки різкіше, і Міллі Браш уже приймала сигнал, як би глибоко вона не поринула у свої роздуми про незалежність духу і непідкупність душі, яку життя не зможе ошукати, бо ж не запропонувало їй навіть малоцінної дрібнички, жодного завітка, усмішки, ротика, носика, щічок — геть нічогісінько; леді Брутн досить було кивнути, як Перкінс уже отримував вказівку поквипитися з кавою.

— Так, приїхав Пітер Волш, — сказала леді Брутн. їх усіх це потішало. Він повернувся, побитий, нещасний, до їхнього безпечного берега. Але допомогти йому, розмірковували вони, просто неможливо; мав якусь ваду у своєму характері. Г'ю Вітбрэд сказав, що міг би замовити за нього слівце такому-то й такому. Він сумно, поважно зморщився, уявляючи, як доведеться писати листи до керівників урядових інстанцій про «свого давнього друга Пітера Волша», ну, і таке інше. Але це ні до чого не приведе — ні до чого тривкого, така вже в нього вдача.

— Видно, має клопіт із якоюсь жінкою, — сказала леді Брутн. Усі вони зійшлися, що саме в *цьому* причина.

— Та все ж таки, — сказала леді Брутн, бажаючи перейти на іншу тему, — ми все почуємо від самого Пітера.

(Щось барилися з кавою.)

— А його адреса? — пробурмотів Г'ю Вітбрэд; і одразу з'явилися збурення в сірій течії служби, що з дня на день омивала леді Брутн, оберігаючи, затуляючи, окутуючи її тоненькою павутиною, що запобігала потрясінням, пом'якшувала вторгнення й розставляла навколо будинку на Брук-стріт тонкі тенета, де все застрягало й одразу охайно витягувалося сивоволосим Перкінсом, який служив у леді Брутн останні тридцять років і тепер уміть написав адресу, передав містеру Вітбреду, який вийняв свій записник, підійняв брови і поклав його серед документів найбільшої важливості, сказавши, що попрохає Евелін запросити його на обід.

(Кави не вносили, допоки містер Вітбрэд не закінчив.)

Г'ю дуже повільний, подумала леді Брутн. Потроху набирає вагу, помітила вона. А от Річард завжди в чудовій формі. Леді Брутн нетерпеливилася; усе її єство однозначно, незаперечно, владно відмітало непотрібні дрібниці (Пітера Волша і його справи) і прагнуло перейти до того, що цілковито поглинало її увагу і не просто увагу, але все її єство, той стрижень її душі, ту невід'ємну частину її сутності, без якої Мілісент Брутн була б не Мілісент Брутн; їй нетерпеливилася перейти до проекту переселення молодих людей чоловічої і жіночої статі з поштивих сімей до Канади, за умови їхнього повного облаштування і з перспективою тамтешнього процвітання. Видавала бажане за дійсне. Можливо, втратила відчуття міри. Для інших переселення аж ніяк не здавалося панацеєю від усіх бід чи якимось

очевидним задумом. Усі інші (Г'ю, чи Річард, чи навіть віддана міс Браш) не уявляли еміграцію якимсь визволенням ув'язненого самолюбства, яке з такою силою шукало виходу в сильній войовничій жінці знатного роду, із хорошою підтримкою серед впливових людей, із поривами безпосередності, відвертими почуттями й незначною здатністю до самоаналізу (широка й щира душа — а чому б усім не бути широкою і щирою душею? — думала вона) — і то наполегливо шукало виходу, позаяк молодість уже давно минула, і вона спрямувала свою завзятість на якесь заняття — хай це буде еміграція чи емансипація; і хоч би чим було те заняття, навколо нього щоденно витала її душа, і воно неодмінно ставало мерехтливим, блискучим наполовину дзеркалом, наполовину дорогоцінним каменем; то глибоко захованим, на випадок глумливих насмішок, то гордовито виставленим напоказ. Словом, переселення значною мірою знаходило своє втілення в самому єстві леді Брутн.

Але ж треба іще писати. А навіть один лист до «Таймс», як казала міс Браш, забирав у неї більше сили, ніж відрядження експедиції до Південної Африки (у війну вона таки відрядила одну таку експедицію). Під час ранкової битви зі складанням листа — починала писати, рвала на клапті, знову починала писати — відчувала, як ніколи раніше, марноту своїх жіночих потуг, і тоді її думка з вдячністю звернула на Г'ю Вітбрета, який володів — ніхто в цьому не сумнівався — мистецтвом написання листів до «Таймс».

Влаштований від неї цілком інакше, із величезним словниковим запасом, Г'ю умів подати саме так, як потрібно редакторам; мав рису, котру не можна просто взяти й назвати жадібністю. Леді Брутн часто уникала суджень про чоловіків із поваги до тієї таємної змови, відповідно до якої саме вони, а не жінки, ставали перед судом всесвіту, уміли все влаштувати, знали, що сказати; тому якщо Річард порадить їй, а Г'ю напише за неї, то вона зможе бути певною у своїй правоті. Зачекала, поки Г'ю доїв суфле, запитала про сердешну Евелін, а коли вони закурили, взялася до діла:

— Міллі, будь ласка, принеси ті папери.

Тож міс Браш вийшла, повернулася, поклала папери на стіл; Г'ю видобув свою авторучку, свою срібну авторучку, яка прослужила йому вже двадцять років, зауважив він, відкривив ковпачок. Досі в чудовому стані; він показував представникам фірми-виробника, там сказали, що

нема жодних видимих причин, чому б вона могла вийти з ладу; якимсь чином це робило честь самому Г'ю і тим сентиментам, які (відчував Річард) виражало його вічне перо, поки Г'ю охайно виводив на полях великі літери з кільцями навколо них, чим зменшував у дивовижний спосіб сумбур леді Брутн у змісті й граматиці, тобто робив усе таким, до чого редактор «Таймс», відчувала леді Брутн, спостерігаючи за дивовижним перетворенням, обов'язково пройметься повагою. Г'ю був повільний. Г'ю був ретельний. Річард сказав, що справа вартує ризику. Г'ю запропонував деякі зміни з поваги до почуттів людей, які, як він висловився доволі ущипливо, коли Річард засміявся, «необхідно брати до уваги», і читав уголос, що «з огляду на це ми дотримуємося думки, що настав час, коли... надлишок молоді серед нашого дедалі чисельнішого населення... з обов'язку перед мертвими...», що Річард вважав зайвою надуманою дурницею, але загалом безневинною, і Г'ю продовжував насипати похвал в алфавітному порядку вищій знаті, струшуючи сигарний попіл зі своєї жилетки, час від часу підводячи підсумок зробленому ними поступу, аж поки нарешті не зачитав чорновий проект листа повністю, який здався леді Брутн справжнім епістолярним шедевром. Аж не вірилося, що вона могла так сказати.

Г'ю не давав жодних гарантій щодо публікації листа в газеті, але він ще збирався з деким переговорити за обідом.

Опісля леді Брутн, рідко коли вдаючись до такої граційності, запхала всі гвоздики Г'ю собі за пазуху і, розпростерши руки, назвала його «мій прем'єр-міністре!». Просто не знала, що б і робила без них обох. Вони підвелися. Річард Деллоуей пішов, як завжди, поглянути на портрет генерала, бо хотів колись на дозвіллі написати історію роду леді Брутн.

Мілісент Брутн дуже пишалася своєю ріднею. Та вони ще зачекають, вони можуть ще зачекати, казала вона, дивлячись на картину; її рід військових, управлінців, адміралів був родом людей дії, які виконали свій обов'язок, а перший обов'язок Річарда — це обов'язок перед вітчизною, проте обличчя чудове, сказала вона; тому всі папери вже чекатимуть на Річарда в Олдмікстоні, допоки прийде час, допоки придуть до влади лейбористи. «Ох, ці новини з Індії!» — вигукнула вона.

І тоді, коли вони стояли в залі, беручи жовті рукавички з чаші на малахітовому столі, і Г'ю з абсолютно недоречною галантністю

пропонував міс Браш непотрібний йому квиток у театр чи якусь іншу дурничку, від чого її аж корчило, і вона червоніла, як цегла, Річард обернувся до леді Брутн з капелюхом у руці і сказав:

— Побачимося сьогодні у нас на прийомі? — після чого леді Брутн повернула собі величність, порушену написанням листа. Може, прийде, а може, і не прийде. Клариса сповнена енергії. А леді Брутн уже трохи лякають прийоми. Уже не ті роки. Говорила мимохідь, стоячи на порозі; красива, дуже пряма, чау-чау потягувалася в неї за спиною, а міс Браш зникла з купою паперів у руках десь на задньому плані.

Тим часом леді Брутн підійнялася поважно й велично до своєї спальні, лягла на канапі з простягнутою на спинці рукою. Зітхала, посапувала, але не спала, лишень дрімала й відчувала важкість, немов те поле конюшини на осонні нинішнього гарячого червневого дня, над яким кружляли бджоли й жовті метелики. Вона завжди поверталася на поля у Девонширі, де разом з Мортімером і Томом, своїми братами, перестрибувала через струмки на своїй конячці Патті. Там були ще собаки, були щури, там були її тато й мама в затінку дерев, із чайним набором, а ще на клумбах росли жоржини, мальви, пампаська трава; а вони, малі шибеники, завжди готові до якихось пустощів, кралися кущами, аби їх не побачили дорослі, геть заляпані багнюкою після чергової витівки. Ох, і приповідала стара няня над їхнім вбранням!

Господи, пригадала вона, це ж бо середина на Брук-стріт. Її любі друзі Річард Делловей і Г'ю Вітбрід спекотного дня саме йшли вулицями, звідки гуркіт долинав і до її канапи. Вона мала владу, становище, прибуток. Жила в авангарді свого часу. Мала хороших друзів, знала найздібніших людей сьогодні. Буркотливий Лондон підпливав до неї, а її відкинута на спинку канапи рука обхоплювала жезл, який, мабуть, стискали колись її прадіди, і вона, відчуваючи твердість жезла, сонна й важка, наказувала батальйонам вирушати до Канади, а її любі друзі йшли Лондоном, своєю територією, тим невеличким килимком Мейферу.

Тож ішли вони все далі й далі від неї, і були вони зв'язані з нею тоненькою ниткою (відколи разом пообідали), яка тягнулася і тягнулася, ставала тоншою і тоншою в міру того, як вони йшли Лондоном; мовби друзі після спільного обіду були прив'язані до її тіла тоненькою ниткою, що вкривалася серпанковою поволокою (вона вже

засинала) під бій дзвонів, які сповіщали про годину або скликали на службу до церкви; так на тоненьку павутинку нанизуються дощові краплі, і вона, обтяжена, провисає. Леді Брутн заснула.

А Річард Делловей і Г'ю Вітбред трохи завагалися на розі Кондит-стріт саме в ту мить, коли Мілісент Брутн, лежачи на канапі, випустила з рук нитку і вже посапувала. На розі зіткнулися зустрічні вітри. Річард і Г'ю поглядали на крамничну вітрину; вони не збиралися щось купувати чи про щось говорити, а хотіли тільки розпрощатися, але з огляду на зустрічні вітри на розі вулиці все наче заворушилося всередині тіла, обидві сили — ранок і полудень — завихорилися, тож вони й зупинились. Вгору підійнялася газета, спочатку, немов повітряний змій, зависла, а тоді тремтливо шуганула донизу; задерлася вуаль у дами. Дрижали жовті навіси. Вуличний рух стихав, лишень самотні вози безтурботно торохтіли напівпорожньою вулицею. А в Норфолку, який пригадався Річарду, ніжний спекотний вітер саме загинав пелюстки, ворохобив воду, куйовдив квітучі трави. Косарі, що примостилися під живоплотом, бажаючи відіспатися в затінку після ранішньої косовиці, розсували завісу зелених стеблинок і з-під тремтливих парасольок собачої петрушки дивилися на небо, блакитне, непохитне, спекотне літнє небо.

Упіймав себе на тому, що дивиться на срібний кухоль із двома ручками часів короля Якова, а Г'ю Вітбред із виглядом знавця поблажливо розглядав іспанське намисто, навіть хотів запитати про його вартість, адже воно могло сподобатися Евелін; Річард стояв геть заціпенілий: не міг ні подумати, ні поворухнутися. Уламки, викинуті життям на берег, повні кольорових стразів крамничні вітрини; він піддався летаргічному зачаруванню старовини, зачарування від старовинної строгості й заглядав усередину. А Евелін Вітбред таки, може, й сподобається те іспанське намисто, дуже навіть може бути. Річард позіхнув. Г'ю надумав зайти всередину.

— А й справді, — сказав Річард і пішов за ним.

Бог тому свідок, що йому не хотілося йти купувати намисто разом із Г'ю. Але в тілі бувають припливи. Ранок перетікає в полудень. Немов нестійкий човен на глибоких-глибоких водах, накрило хвилею прапрадіда леді Брутн разом з його мемуарами і кампаніями в Північній Америці, і він потонув. Пішла на дно також Мілісент Брутн. Річарду було однаково, що станеться з еміграцією, опублікує чи не

опублікує редактор того листа в газеті. Намисто повисло на пречудових пальцях Г'ю. Нехай би ліпше віддав його дівчині, якщо йому так уже хочеться купувати коштовності — будь-якій дівчині, першій зустрічній на вулиці. Зненацька Річарда сильно вразила безглуздість життя. Купувати намисто для Евелін. Якби він мав сина, то казав би йому: «Працюй і ще раз працюй». Але він мав Елізабет, він її обожнював.

— Я би хотів поговорити з містером Дюбоне, — уривчасто, з натиском сказав Г'ю. Виявилось, що цей Дюбоне знає розмір шії місіс Вітбред і, що дивніше, навіть знає про її захоплення іспанськими коштовностями, а також про те, що вона вже має на зразок цього вдома (бо Г'ю не пам'ятав). Усе це дуже дивувало Річарда Делловея. Він ніколи нічого не дарував Кларисі, за винятком того браслета два чи три роки тому, який не мав успіху. Вона його не носила. Із болем пригадав, що вона жодного разу його не вдягла. І як та єдина павутинка, поколивавшись туди-сюди, прилипає до листка, так думка Річарда, звільнена від летаргії, полинула до дружини Клариси, яку Пітер Волш у свій час так палко кохав; і треба так статися, що вона раптом привиділася Річарду за обідом; він побачив себе з нею, своє спільне з нею життя, присунув тацю зі старовинними коштовностями ближче до себе, спочатку взяв брошку, потім перстень. «Скільки це коштує?» — запитав він, але смакові своєму не довіряв. А йому дуже хотілося зайти до вітальні, тримаючи щось у руці, подарунок для Клариси. Але що? Тим часом Г'ю вже знову набундючився. Був невимовно величавий. Скуповуючись тут упродовж тридцяти п'яти років, він тепер не збирався бути вмовленим якимось хлопчиськом, який і справи своєї до пуття не знав. Позаяк Дюбоне кудись вийшов, то Г'ю нічого не купуватиме, допоки Дюбоне не зволить повернутися; при цьому молодик зайнявся рум'янцем і злегка, дуже коректно вклонився. Усе було надзвичайно чемно. Але Річард ніколи б у житті не почав отак говорити! Не міг збагнути, чому люди терплять нахабство. А Г'ю робився просто нестерпним телепнем. Річард не зміг би з ним витримати навіть години. Тож на прощання махнувши капелюхом, Річард повернув за ріг на Кондит-стріт, жадаючи, нестримно жадаючи якнайшвидше дістатися тією об'єднувальною павутинкою до Клариси; він іде просто до неї у Вестмінстер.

Але йому хотілося прийти з чимось у руках. Квіти? Так, квіти, бо знову ж таки своїм уподобанням до золота не довіряв; багато квітів: троянд, орхідей, аби відсвяткувати, як не крути, велику подію; те почуття, що виникло в ньому до неї, коли за обідом вони заговорили про Пітера Волша; вони ж бо ніколи про це не говорять, вони не говорять про це вже роками і роблять величезну помилку, думав він, обхоплюючи червоні й білі троянди (напрочуд великий оберемок у шелесткому обгортковому папері). Прийде час, коли вже насправді буде не до снаги про таке заводити мову, адже якимось наче соромно про таке говорити, подумав він, кладучи в кишеню решту, шість пенсів чи й двійко по шість, і попрямував із тим оберемком квітів до Вестмінстеру, щоб узяти й сказати (хай би що вона потім про нього подумала), простягаючи квіти: «Я тебе кохаю». А чом би й ні? Адже просто диво, коли думаєш про війну, про тисячі бідолашних хлопців, геть молодих, закопаних у братських могилах і вже наполовину забутих, просто справжнє диво. Ось він крокує Лондоном, аби відверто сказати Кларисі, що він її кохає. Чого він їй, власне, ніколи не казав. Почасти лінувався; почасти соромився. А Клариса... навіть тяжко про неї думати; хіба що якимись поривами, як за обідом, коли він побачив її дуже чітко, усе їхнє життя побачив. Зупинився біля переходу й повторював — простий за своєю природою, незіпсутий, він багато ходив лісами, полював; був упертим і завзятим захисником пригноблених, завжди щирим у палаті громад, завжди відвертим, але останнім часом надто мовчазним, навіть скованим — знову і знову повторював, що просто велике диво, що він одружився з Кларисою; та й усе його життя — диво, думав він; забарився біля переходу. Аж серце кров'ю облилося, коли побачив десь так п'ятирічних діток, що самі переходили Пікаділлі. Поліція б мала вмить зупинити дорожній рух. Але в нього не було ілюзій щодо лондонської поліції. Він власне збирав матеріал про її службову недбалість: он вуличні торговці, яким заборонено ставити свої візки на проїжджій частині вулиці, а он повії, Боже праведний, вони не винні, не винні і юнаки, а винен наш мерзенний соціальний устрій; і все, про що він розмірковував, знаходило своє відображення на його обличчі, коли він, сивий, похмурий, ошатно вбраний, дуже чистий, простував парком, аби сказати своїй дружині, що він її кохає.

А він саме так і скаже, коли прийде додому. Страшенно прикро, що він ніколи не висловлював того, що відчував, думав він, перетинаючи Грін-парк і з приємністю спостерігаючи, як у затінку дерев розсілися цілі сім'ї, бідні сім'ї; немовлята хвицяли ніжками, ссали молоко; виднілися розкидані паперові пакети, які з легкістю прибере (якщо надійдуть зауваження) хтось он із тих тлустих джентльменів у лівреях; на його думку, усі парки і всі сквери впродовж літніх місяців мали бути відчиненими для дітей (трава у парку вигоріла, вицвіла і тепер наче підсвічувала обличчя бідних матерів Вестмінстеру і їхніх непосидючих дітей, бо під травною немовби горіла лампа). Але що робити з тими бурлачками, як он та особа, що лежала, спершись на лікоть (і лежала собі на землі без найменшого сорому, спостерігала з цікавістю, зухвало розмірковувала й зважувала, що і як, нахабна, із відвислою губою, насмішкувата), він таки геть не знав.

Тримаючи квіти, немов зброю, порівнявся з нею, минав її зосереджений на своїх думках; однак цього вистачило, щоб між ними проскочила іскра — вона захихотіла при його появі, а він добродушно всміхнувся, розмірковуючи над жіночим бурлацтвом; їм не було про що поговорити. А Кларисі він таки відверто скаже, що кохає її. Колись раніше він ревнував її до Пітера Волша, ревнував до нього Кларису. Але вона часто йому казала, що зробила навіть дуже правильно, що не вийшла за Пітера Волша; і це правда, він добре знав Кларису, а їй потрібна підтримка. Не те щоб вона була слабкою, але їй потрібна підтримка.

Щодо Букінгемського палацу (немов стара примадонна в білому вийшла подивитися на глядачів), то не можна відмовити йому у величчі, розмірковував він, ані зневажати те, що, зрештою, для мільйонів людей (гурт роззяв саме чекав біля воріт на виїзд короля) він таки є загальним символом, хоча й абсурдним; дитя з коробкою кубиків спорудило б щось ліпше, подумав він; дивився на меморіал королеві Вікторії (він її пам'ятав в окулярах у роговій оправі, саме їхала Кенсінгтоном), його білий вал, лавину материнської турботи; йому подобалося, що ним правлять нащадки Горси^[30]; він любив безперервність, а також відчуття правонаступності. Це ж бо велика епоха, у якій він живе. Справді, його життя — це чудо, тут складно помилитися; ось він у розквіті сил іде додому у Вестмінстер сказати Кларисі, що він її кохає. Це і є щастям, думав він.

А таки так, сказав він, виходячи на Дінс-ярд. Саме почав бити Біг-Бен, спочатку мелодійне попередження, а вже потім незворотно — година. Обіди ррзривають увесь день, подумав він, наближаючись до своїх дверей.

Передзвін Біг-Бена затопив вітальню, де Клариса, незадоволена, сиділа за письмовим столом, стривожена, роздратована. Навіть дуже правильно, що вона не запросила Еллі Гендерсон на прийом, і зробила це свідомо. Тому місіс Маршем із цього приводу тепер писала, що «вона пообіцяла Еллі Гендерсон попрохати Кларису... адже Еллі так хочеться все побачити». Але навіщо на свій прийом їй скликати всіх зануд Лондона? І навіщо втручатися місіс Маршем? А тут ще й Елізабет зачинилася з Доріс Кілман. Аж нудить від усього. У таку пору молитися з тією жінкою. Аж звук передзвону затопив кімнату своєю меланхолійною хвилиною, що вже спадала й знову збиралася налетіти, коли ж вона почула, дуже нечітко, як щось незграбно шкребеться біля дверей. Хто це так рано? Третя, Господи милий! Уже третя! Із непереборною прямою та гідністю пробив годинник третю годину — і вона більше вже нічого не чула, бо дверна ручка повернулася й увійшов Річард! Яка несподіванка! Увійшов Річард, тримаючи цілий оберемок квітів. Вона підвела його тоді в Константинополі, а леді Брутн, про чії обіди ходили легенди, не зволила її запросити. Він простягнув квіти — троянди, червоні й білі троянди. (Але так і не зміг присилувати себе сказати, що він її кохає; не відверто.)

— Яка краса, — сказала вона, беручи квіти. Вона зрозуміла, вона все зрозуміла без слів, його Клариса. Розставляла квіти у вази на каміні.

— Які ж вони гарні! — сказала вона.

— Було цікаво? — запитала вона. А чи питала леді Брутн про неї? Повернувся Пітер Волш. Отримала записку від місіс Маршем. Невже доведеться запрошувати Еллі Гендерсон?

А нагорі Кілман товчеться.

— Посидьмо кілька хвилин, — сказав Річард.

У вітальні зробилося якось порожньо. Усі крісла порозставляли під стіни. Чого це вони там стоять? Ага, це для прийому; ні, він не забув про прийом. Повернувся Пітер Волш. Так, він заходив сюди. Збирається розлучитися; страшенно закоханий у якусь жінку. Нітрохи не змінився. Саме лагодила собі сукню...

— Згадала про Бортон, — сказала вона.

— На обіді був також Г'ю, — сказав Річард. А вона також з ним бачилася! Ну, він став геть нестерпним. Купував Евелін намисто, ще товстіший, ніж був, нестерпний телепень.

— І тут на мене найшло: «А я ж могла вийти за нього заміж», — сказала вона, думаючи про Пітера, що сидів тут у своїй краватці-метелику, із тим своїм ножиком, відкривав його, закривав. — Ну, як завжди, ти ж пам'ятаєш.

— Вони говорили про нього за обідом, — сказав Річард. (Але далі ніяк не наважувався сказати, що він її кохає. Тримав її руку. Ось це і є щастям, думав він.) Вони писали листа до «Таймс» від імені Мілісент Брутн. Г'ю хіба що на таке і здатний.

— А як там наша люба міс Кілман? — запитав він. Кларисі дуже подобалися троянди, спочатку вони тулилися до купи, а тепер самі собою розпишнілися.

— Присунула зразу після обіду, — сказала вона. — Елізабет уся почервоніла. Зачинилися. Мабуть, моляться.

Господи! Йому таке геть не подобалося, але воно минеться, якщо їх не чіпати.

— У своєму макінтоші і з парасолькою, — сказала Клариса.

Він так і не наважився сказати: «Я кохаю тебе», — але він тримав її руку. Це і є щастям, справжнім щастям, думав він.

— Але чому я маю на свій прийом збирати всіх зануд Лондона? — сказала Клариса. Коли влаштовує прийом місіс Маршем, то хіба *вона* для неї запрошує гостей?

— Бідолашна Еллі Гендерсон, — сказав Річард, дуже дивно, що Клариса аж настільки переймається своїм прийомом, подумав він.

Але Річард навіть не звернув уваги на прибрану вітальню. Ага, що він хотів сказати?

Якщо вона так журиться своїми прийомами, то він заборонить їй надалі їх влаштовувати. Невже шкодує, що не вийшла заміж за Пітера? Але він має йти.

Йому треба йти, сказав він, підводячись. Якусь мить він іще стояв, немов хотів щось сказати; і вона дивувалася — що? Навіщо? Ось троянди.

— Якийсь комітет? — запитала вона, і він відчинив двері.

— Вірмени, — сказав він, а можливо, «бушмени».

У людей є гідність, усамітнення, навіть між чоловіком і жінкою — прірва; і ти мусиш брати це до уваги, думала Клариса, дивлячись, як він відчиняв двері; з нею і сама не хочеш розлучитися, і не забереш її від чоловіка проти його волі, не втративши водночас власної незалежності, своєї самоповаги — чогось, зрештою, безцінного.

Він повернувся з подушкою і стьобаною ковдрою.

— Після обіду годинку поспати, — сказав він. І пішов.

Так на нього схоже! Казатиме: «Після обіду годинку поспати» до кінця світу тільки тому, що колись їй приписав таке лікар. Він — весь у цьому, розуміє все, що сказав лікар, у буквальному сенсі; частина його божественної, святої простоти, якої немає стільки ні в кому іншому; тож він бувало йшов і займався своїми справами, а вони з Пітером поринали в безглузді суперечки. Він уже, мабуть, на пів шляху до палати громад, де його чекають вірмени чи бушмени, умостив її на канапі обличчям до троянд. І люди скажуть: «Клариса Деллоуей геть розпестилася». Їй більше подобалися троянди, ніж вірмени. Гнані, скалічені, заляклі жертви жорстокості й несправедливості (вона чула, як Річард про це не раз казав) — ні, вона нічого не почуває до них, бушмени вони чи він казав вірмени? Ох, як їй подобаються троянди (це ж бо не шкодить вірменам?) — єдині квіти, милі її серцю навіть зрізані. А Річард уже доходив до палати громад, може, вже й у своєму комітеті, цілком її заспокоївши. Але ж ні, на жаль, не зовсім заспокоїв. Він так і не зрозумів, чому вона не запросила Еллі Гендерсон. Гаразд, вона, звичайно, зробить усе так, як він хоче. Коли він уже приніс подушки, то вона трохи собі полежить... Але чому, чому їй раптом із якихось незрозумілих причин стало так сумно? Ніби загубила в траві перлину чи діамант і розгортає високі стебла дуже обережно, туди-сюди, скрізь шукає і все марно, але нарешті виявляє коштовність біля самих корінців, так і вона перебирала в пам'яті — те й те; ні, не тому, що Саллі Сітон казала, ніби Річард ніколи не потрапить до кабінету міністрів, бо він птах не того польоту (пригадалося їй); та ні, нехай собі каже; і не через Елізабет із тією Доріс Кілман, це вже точно. Мала відчуття, якесь неприємне відчуття, що з'явилося сьогодні дещо раніше; щось там таке Пітер казав, що мало стосунок до смутку, який найшов на неї в спальні, коли вона знімала капелюшок, а Річард також щось сказав, і їй стало навіть іще сумніше, але що ж він таке сказав? Ось троянди він приніс. Її прийом! Ось що! Її прийом! Обидва

причепилися до неї із тим прийомом, геть несправедливо, геть незаслужено. Саме так! Саме так!

Ну, і як вона захищатиметься? Тепер, коли дісталася до причини смутку, ураз звеселіла. Вони думають, або Пітер принаймні, що вона отримує задоволення від виставляння себе напоказ, що їй подобається збирати навколо себе знаменитостей, гучні імена, словом, вона снобка. Ну, Пітер саме так, може, і думав. Річард просто вважав, що нерозумно з її боку мати замилювання у всіляких турботах, коли хвилювання шкодить її серцю. Це несерйозно, думав він. І обидва помилялися. Що їй подобалося, так це — життя.

— Ось заради чого я це й роблю, — сказала вона, промовляючи вголос, до життя.

Оскільки вона лежала на канапі, усамітнена, від усіх вільна, то присутність життя, яке вона так сильно і настільки явно відчувала, виявлялася фізично; було зодягнене у вуличні звуки, осяяне сонцем, із гарячим віддихом, шепітне, воно заходилося ворушити шторами. А що, коли Пітер скаже: «Ну, так, але твої прийоми — який сенс у твоїх прийомах?» — і все, що вона зможе відказати (без сподівань на чиєсь розуміння): «Це — офірування», що звучить надзвичайно туманно. Але хто такий Пітер, аби стверджувати, ніби життя є звичайним плаванням під вітрилами? Той Пітер завжди закоханий і завжди не в ту, що треба. А твоє кохання, чим воно є? — може вона в нього запитати. І вона знає його відповідь: це найважливіша річ на світі, жодна жінка не спроможна цього збагнути. Ну що ж, дуже добре. Але чи може якийсь чоловік збагнути те, що каже вона? Про життя? Вона собі навіть не уявляє, аби Пітер чи Річард зайнялися влаштуванням прийому без видимих на те причин.

Але якщо поринути глибше й не зважати на сказане людьми (на їхні дуже поверхові, дуже розрізнені судження), то що вона має на увазі під словом «життя»? Складно, складно відповісти. Такий-то і такий-то живе в Південному Кенсінгтоні; хтось — у Бейзвотері; а ще хтось інший, скажімо, — у Мейфері. Вона постійно відчуває їхнє існування; вона відчуває, наскільки це прикро; відчуває, наскільки їх шкода; і думає, а якби їх усіх звести до купи; тож вона і дбає. Це — офірування; поєднувати, творити. Але офірування кому?

Можливо, офірування заради самого офірування. Хай там як, але це її талан. Нічого іншого, хоча б трохи справжнього, їй не дано: не вміє

мислити, писати, навіть грати на піаніно. Вона плутає вірмен з бушменами, обожнює успіх, ненавидить труднощі, любить подобатися, говорить море дурниць: навіть сьогодні запитайте її, що таке екватор, і вона не відповість. Але все ж таки за днем минає день; середа, четвер, п'ятниця, субота; можна прокинутися вранці, подивитися на небо, погуляти в парку, зустріти Г'ю Вітбрета; і тут раптом входить Пітер; потім ці троянди; усе, мабуть, досить. Тож наскільки немислимою є смерть! Усе скінчиться, і ніхто на світі не знатиме, як вона все це любила, кожному мить...

Відчинилися двері. Елізабет знала, що мама відпочиває. Зайшла тихенько. Стояла нерухомо. Може, й справді біля узбережжя Норфолка зазнав аварії якийсь монгол (як місіс Гілбері каже) і років сто тому перемішався з жінками з роду Делловеїв? Бо Делловеї загалом світловолосі, блакитноокі; Елізабет же, навпаки, темноволоса, із вузькими китайськими очима на блідому обличчі, якась східна загадка; була ніжною, вдумливою, тихою. Як на дитину, мала чудове почуття гумору; але тепер, у сімнадцять, і Клариса ніяк не могла збагнути чому, стала дуже серйозною; як гіацинт, вкладений у лискучу зелень, із ледь забарвленими бруньками, як гіацинт, що не бачив сонця.

Вона стояла нерухомо й дивилася на маму, двері залишила прочинені, а за дверима, Клариса вже знала, стояла міс Кілман у своєму макінтоші, слухала, про що вони говоритимуть.

Аякже, міс Кілман стовбичила на сходовому майданчику у своєму макінтоші; мала для цього власні пояснення. По-перше, макінтош дешевий, по-друге, їй уже за сорок, тож вона, зрештою, не вбирається заради краси. Вона була бідною, навіть гірше, принизливо бідною. В іншому разі вона б не наймалася до таких людей, як Делловеї, багатіїв, котрим подобається бути добрими. Треба віддати належне містерові Делловею, він насправді добрий. А от місіс Деллоуей — ні. Вона просто поблажлива. Походила з наймерзенніших людей — із товстосумів із натяком на культурність. Вони могли похвалитися дорогими речами: картинами, килимами, безліччю слуг. Тому міс Кілман вважала, що має повне право на все те, що для неї робили Делловеї.

Її обдурили. Так, і це не перебільшення, бо ж мусить дівчина мати хоч дрібку щастя? А вона ніколи його не мала, бо як станеш щасливою, коли ти настільки незугарна й настільки бідна. Коли випала нагода

навчатися в школі міс Долбі, почалася війна, а вона й слова не могла збрехати. І міс Долбі дійшла висновку, що їй буде ліпше серед людей зі схожими поглядами на німців. Довелося піти зі школи. Так, вона походила з німецької родини; її прізвище навіть писалося у вісімнадцятому сторіччі на німецький лад через довге «і», а брат загинув на війні. Її вигнали, бо не хотіла вдавати, ніби думає, що німці всі до одного негідники, коли ж мала серед них хороших знайомих, коли найщасливіших днів зазнала саме під час перебування в Німеччині! Зрештою, вона зналася на історії. Мусила хапатися за все, що тільки можна. Містер Делловей натрапив на неї, коли вона працювала у «Товаристві друзів»^[31]. Він дозволив їй (справді, дуже великодушно з його боку) давати уроки історії своїй доньці. Також читала лекції на вечірніх курсах при коледжі, ну, і таке інше. А тоді явився їй Господь (тут вона завжди схиляє голову). Побачила вона світло два роки й три місяці тому. Тепер вона вже й не заздрила жінкам на кшталт Клариси Делловей, вона їх шкодувала.

Вона їх шкодувала й зневажала до глибини своєї душі, коли стояла на м'якому килимку, дивлячись на стару гравюру — на зображення дівчинки з муфтою. У такій розкоші жодних сподівань на кращий стан речей у духовній сфері. Замість того, щоб качатися на канапі — «Моя мама відпочиває», — казала Елізабет, — їй би постояти на фабриці, за станком, цій місіс Деллоуей і всім тим зманіженим дамочкам!

Озлобленою та розлюченою зайшла міс Кілман до церкви два роки і три місяці тому. Послухала проповідь преподобного Едварда Віттекера; співав хор хлопчиків; урочисто мерехтіли свічки, і з огляду на музику, а чи на голоси (сама ж вона вечорами відводила серце, беручи до рук скрипку, правда, звук виходив несамовито болісний, не мала слуху), але ті гарячі й бурхливі почуття, що в ній кипіли й підіймалися, поки вона там сиділа, потроху вгамувалися, і сльози рясно потекли по щоках, опісля пішла до приватного будинку містера Віттекера, що в Кенсінгтоні. Це Божа рука, сказав він. Бог указав їй шлях. Тепер, як тільки гарячі й гіркі почуття закипали в ній, як тільки її охоплювала ненависть до місіс Деллоуей і з'являлася образа на весь світ, вона думала про Бога. Думала про містера Віттекера. Лють змінювалася спокоєм. І солодкість сповнювала її жили, а її губи розтулялися, тож вона, грізно стоячи у своєму макінтоші на сходовому майданчику, спокійно вперлася своїм важким, непривітним поглядом у місіс Деллоуей, яка вийшла з донькою.

Елізабет сказала, що забула рукавички. Це тому, що міс Кілман і її мама просто ненавиділи одна одну. Не могла бачити їх разом. Побігла нагору шукати рукавички.

Але міс Кілман не ненавиділа місіс Деллоуей. Обернувши свої великі очі кольору агрусу на Кларису й розглядаючи її маленьке рожеве личко, її граційне тіло, усю її, таку свіжу й елегантну, міс Кілман думала: дурепа! Шелихвістка! Не знає ні горя, ні радості, намарне розтринькує своє життя! У ній зродилося непереборне бажання вивищитися над нею, зірвати з неї маску. Якби міс Кілман вдалося підрубати й повалити свою опонентку, то вмить би їй попустило. Але тут річ не в тілі, хотіла підім'яти її душу і ту її насмішкуватість, аби вона відчула над собою її вищість. Якби тільки змусити її заплакати, якби зруйнувати її, принизити, змусити її вклякнути і, плачучи, сказати: «Твоя правда! Твоя правда!». Але на те воля Господня, а не міс

Кілман. Сталася б величезна релігійна звитяга. Тому сердито дивилася, люто дивилася.

Клариса була приголомшена. І це християнка — оця жінка! Оця жінка забирає від неї дитину! Та вона в змові з темними силами! Незугарна, шкаредна, нічим не примітна, без дрібки доброти чи благодаті, і це вона знає сенс життя!

— Ви з Елізабет ідете до військового універмагу? — спитала місіс Делловей.

Міс Кілман відповіла, що вони йдуть до військового універмагу. Так і стояли там. Міс Кілман не збиралася зм'якнути. Вона сама заробляла на прожиття. Мала досить ґрунтовні знання з новітньої історії. Їй навіть удалося відкладати зі своєї мізерної платні на справу, у яку вона вірила; а ця дамочка нічогісінько не робить, ні в що не вірить, виховує доньку... але тут надійшла Елізабет, геть задихана, хороша дівчинка.

Отже, вони йдуть до універмагу. Так дивно, поки міс Кілман тут стояла (а вона таки стояла дуже набундюченою та мовчазною, немов якесь доісторичне чудовисько в обладунках часів первісних воєн), то секунда за секундою думка про неї світліла, ненависть (до ідеї, а не до людини) потроху спадала, а сама вона втрачала свою злобу, свої розміри, секунда за секундою ставала просто міс Кілман у макінтоші, і, Бог тому свідок, Клариса радо б їй допомогла.

Ось таке убування чудовиська, Клариса повеселіла. Кажучи «до побачення», вона вже сміялася.

Пішли поряд, міс Кілман і Елізабет, униз сходами.

І раптом аж щось запекло Кларису в грудях, це ж бо ця жінка забирає від неї доньку, і вона в пориві почуттів перегнулася через перила й вигукнула:

— Не забудь про прийом! Сьогодні в нас прийом!

Але Елізабет уже відчинила парадні двері — саме проїжджав фургон — вона не відповіла.

Кохання і релігія! — думала Клариса, вертаючись у вітальню, а сама аж палахкотіла. Які ж то вони мерзенні! А оскільки перед нею вже не було міс Кілман, то її сповнював здогад. На світі, думала вона, є дві найжорстокіші речі з усією своєю неоковирністю, злобливістю, деспотичністю, дволикістю, заздрістю, безконечною жорстокістю, безсовісністю і, вдягнувшись у макінтош, вони підслуховують на

сходовому майданчику; кохання і релігія. А вона сама? Чи не намагалася вона коли-небудь когось навернути? Хіба їй не хотілося, аби всі були самі собою? Крізь вікно побачила стареньку, що підіймалася сходами в будинку навпроти. Нехай вона підійметься, якщо їй цього хочеться; нехай зупиниться; нехай, як це часто бачила Клариса, вона зайде до себе в спальню, розсуне штори й знову зникне вглибині кімнати. Ти ж бо якось поважаєш те, що старенька визирає з вікна і навіть не підозрює, що на неї весь час дивляться. У цьому є щось урочисто-печальне — а от кохання і релігії лишень подавай зруйнувати недоторканість душі. Ненависна Кілман умить би з цим розібралася. Від такого видовища недовго й заплакати.

Кохання також руйнує. Усе, що було хорошим, усе, що було правдивим, минає. Узяти, наприклад, Пітера Волша. Був собі чоловік, приємний, розумний, на всьому знався. Якби хтось хотів щось почути про Поупа чи, скажімо, про Едісона, або ж хотів побалакати про людей, про те, про се, то ліпшого співбесідника, як Пітер, годі й шукати. Саме Пітер їй в усьому допомагав; саме Пітер давав їй читати книжки. Але у яких він жінок закохується? Вульгарних, пустопорожніх, простакуватих. Он знову закоханий — приходять до неї після стількох років і про що він говорить? Про себе рідного. Ох уже ця пристрасть! — подумала вона. Принизлива пристрасть! — подумала вона, згадавши про Кілман і свою Елізабет, що тепер прямували до Універмагу армії і флоту.

Біг-Бен ударив пів години.

Як же це дивно й незвичайно, як зворушливо бачити, що старенька (вони ж бо сусіди вже стільки років) відходить від вікна, буцімто була прив'язана до звуку Біг-Бена, до тієї струни. А він, величний, видно, має до неї стосунок, якось із нею пов'язаний. Усе нижче й нижче, у саму гущавінь буденщини опускається його перст і робить мить урочисто-тривожною. Це звук змусив її, здогадувалася Клариса, зрушити з місця, відійти від вікна — але куди? Намагалася не втратити її з виду після того, як вона обернулася і зникла; так, її все ще було видно — її чепаць білів углибині кімнати. Вона далі ходила в протилежному кінці кімнати. Навіщо ті символи віри, навіщо молитви й макінтоші? Ось воно, чудо, думала Клариса, ось вона, таїна; он та старенька, що йде від комоду до туалетного столика. Вона досі її бачить. Аякже, Кілман могла б сказати, що розгадала верховну таїну,

або ж Пітер міг би сказати, що розгадав, але Кларисі аж ніяк не віриться, ніби комусь із них удалося вхопити за хвіст примару розгадки, бо ось вона, таїна: тут — одна кімната, а там — інша. Хіба релігія або кохання спроможні це пояснити?

Кохання... аж тут інший годинник, годинник, який завжди б'є дві хвилини після Біг-Бена; він зайшов, шаркаючи ногами, із повним подолом усілякої всячини і висипав його перед Кларисою, ніби нагадав, що Біг-Бен, певна річ, величаво й урочисто проголосив якийсь дуже справедливий закон, але ж, окрім усього іншого, вона має ще безліч дрібних справ — місіс Маршем, Еллі Гендерсон, вазочки для морозива — безліч дрібниць приплили, плюскались і витанцьовували в кільватері врочистого звуку, який лягав у море золотим зливком. Місіс Маршем, Еллі Гендерсон, вазочки для морозива. Треба негайно телефонувати. Плавно, тривожно звучав бій годинника, що йшов у кільватері Біг-Бена з повним подолом дрібниць. Останні залишки всякої всячини з того подола, розтриті натиском екіпажів, брутальністю фургонів, жвавим пересуванням нескладних чоловіків і показних дам, розчавлені величними банями й шпилями закладів і лікарень, обдали тіло міс Кілман бризками розбитої хвилі, і вона, на якусь мить завмерши, сказала: «Це все плоть».

Саме плоть, а плоть треба вгамовувати. Так, Клариса Деллоуей її образила. Вона цього навіть очікувала. Але що з того, — не змогла впоратися з плоттю. Огидна, нековирна Клариса Деллоуей тому над нею і посміялася, викликала в ній плотські бажання, і їй стало відразливо мати ось такий убогий вигляд перед Кларисою. І тієї своєї манери говорити їй також захотілось позбутися. Але навіщо мавпувати місіс Деллоуей? Навіщо? Усім серцем зневажала місіс Деллоуей. Вона несерйозна. Недобра. Її життя — суцільна суєта й обман. Але все ж таки Доріс Кілман похитнулася. Вона, власне кажучи, мало не розплакалася, коли Клариса Деллоуей засміялася. «Це все плоть, це все плоть», — бубоніла вона (мала звичку говорити вголос), намагаючись приборкати це бурхливе й болісне відчуття, коли йшла по Вікторія-стріт. Молилася Богу. Вона ж нічого не вдіє зі своєю незугарністю, вона не може дозволити собі пристойного одягу. А Клариса Деллоуей сміялася, але ліпше зосередитися на чомусь іншому, поки дійде до поштової скриньки. У будь-якому разі вона має Елізабет. Ліпше

подумати про щось інше, наприклад, про Росію, поки дійде до поштової скриньки.

Як хороше, мабуть, сьогодні за містом, сказала вона, намагаючись перебороти, відповідно до настанов містера Віттекера, свою шалену образу на весь світ, що нехтував нею, насміхався з неї, відкидав її; намагалася позбутися відчуття приниженості, цього страждання через свою зовнішність, непривабливу для людського ока. Хоч би яку вона зробила собі зачіску, все одно у вічі впадає її лоб, опуклий, як яйце, голий і білий. Ніщо з одягу їй не пасувало. Хай би що вона купила. А для жінки, певна річ, це означало неможливість зустріти когось із чоловіків. Ніколи не стати для когось з них тою єдиною. Іноді ввечері їй здавалося, що, окрім Елізабет, вона живе тільки заради їжі, заради однієї втіхи в житті; увечері чай і грілка на ніч. Але треба боротися, перемагати й мати віру в Бога. Містер Віттекер сказав, що вона тут із певною місією. Але ніхто не знає он *того* болю! — сказав він, показуючи на розп'яття, — болю, якого зазнав Бог. Та все одно, чому вона мусить страждати, коли інші жінки, як-от Клариса Делловей, нітрохи не страждають? Розуміння приходить зі стражданням, — казав містер Віттекер.

Уже минула поштову скриньку, Елізабет завернула в прохолодний тютюновий відділ Універмагу армії і флоту, вона ж бо все ще бубоніла сама до себе слова містера Віттекера про те, що розуміння приходить зі стражданням. «Це все плоть», — пробурмотіла вона знову.

— А який потрібно відділ? — перебила її думки Елізабет.

— Спідніх спідниць, — сказала вона різко, і вони попростували до ліфта.

Підіймалися. Елізабет спрямовувала її туди й сюди; спрямовувала її, геть занурену саму в себе, немов велику дитину, немов неповороткий військовий корабель. А вибір спідніх спідниць був доволі широким — коричневі, пристойні, у смужку, легковажні, щільні, легенькі; вона ж, далі занурена сама в себе, вибрала щось геть несусвітне, і дівчина за прилавком зиркнула на неї, немов на божевільну.

Елізабет розмірковувала, коли загортали пакунок, про що думає міс Кілман. Треба попити чаю, сказала міс Кілман, наче прокинувшись і зібравшись докупи. Пили чай.

Елізабет розмірковувала, чи міс Кілман аж настільки голодна. Вона якось дивно їла, дуже ласо, пожадливо, і весь час поглядала на тарілку з тістечками, посипаними цукром, за сусіднім столиком; а потім, коли дама з дитиною сіла за той столик і дитя взяло тістечко, чи справді це так не сподобалося міс Кілман? Ні, таки не сподобалося, їй самій хотілося того тістечка — такого рожевого, пишного. Задоволення від споживання їжі було чи не єдиним для неї залишеним задоволенням, а тут і його забрали!

Коли людина щаслива, вона завжди має певний резерв, казала вона Елізабет, яким можна за потреби скористатися; а її трясє, як те колесо без шини (полюбляла такі метафори), на кожному камінчику, казала вона після уроку, стоячи біля каміна з набитою книжками сумкою — із цим своїм «ранцем», як вона казала — у вівторок вранці, коли закінчився урок. Говорила також про війну. Зрештою, є люди, які не вважають, що англійці обов'язково мають в усьому слухність. Про це йдеться в багатьох книжках. На цю тему проводяться дискусії. Існують інші погляди. Чи не хоче Елізабет піти з нею і послухати такого-то і такого-то (дуже ексцентричний дідок)? Відтак міс Кілман вела її до церкви в Кенсінгтоні, і вони пили чай зі священником. Давала їй читати свої книжки. З юриспруденції, медицини, політики — тепер усі професії доступні жінкам вашого покоління, казала міс Кілман. Але щодо неї самої, то її кар'єра вже зруйнована, і невже тільки вона в цьому винна? Боже милостивий, казала Елізабет, звичайно, що ні.

Заходила мама й казала, що з Бортоня передали кошик і чи міс Кілман не хоче взяти собі квітів? До міс Кілман вона завжди навіть дуже добре ставилася, але міс Кілман ніби не своїми руками збирала ті квіти до купи і ні про що не говорила, бо те, що цікавило міс Кілман, здавалося їй мамі доволі нудним, тому просто неможливо було дивитися на міс Кілман поряд із мамою; міс Кілман набундючувалася й ставала дуже негарною. Але міс Кілман страшенно розумна. Елізабет нітрохи не думає про бідних, її сім'я має все, що душа забажає, її мама щоранку снідає в ліжку, Люсі приносить їй тацю з їжею нагору, любить вона стареньких бабусь, якщо вони герцогині чи мають аристократичне походження. І міс Кілман (одного такого вівторкового ранку, коли закінчився урок) сказала: «А мій дідусь тримав крамницю у Кенсінгтоні, торгував фарбою». З міс Кілман завжди почувашся якоюсь нікчемою.

Міс Кілман взялася за друге горнятко чаю. Елізабет, зі своїм східним обличчям, своєю незбагненою загадкою, сиділа дуже рівно; ні, вона більше нічого не хоче. Шукала поглядом рукавички, свої білі рукавички. Були під столом. Ах, вона не може піти! Міс Кілман ніяк не хотіла її відпускати! Юну, чарівну дівчину, яку вона щиро любила! Її велика рука розтулилася та знову стулилася на столі.

Аж надто пласка долоня, подумала Елізабет. Їй і справді вже треба йти.

Але міс Кілман сказала: «Я ще не закінчила».

Авжеж, Елізабет зачекає. Але тут так душно.

— Ви підете на прийом? — запитала міс Кілман. Елізабет гадає, що піде; мама хоче, аби вона прийшла. Але не варто тими прийомами захоплюватися, сказала міс Кілман, беручи пальцями останній шматочок шоколадного еклера.

Їй не дуже подобаються прийоми, сказала Елізабет. Міс Кілман роззявила рот, злегка випнула щелепу й проковтнула останній шматок еклера, відтак витерла пальці, побовтала в горнятку чай.

Відчувала, що от-от розколеться на частини. Таким великим було страждання. Якби вона могла її схопити, якби могла її стиснути й назавжди зробити цілковито своєю, а тоді вже й не страшно померати; більше вона нічого не хотіла. Але ось так сидіти й не знати, що сказати, бачити, як Елізабет відвертається від неї, відчувати неприхильність навіть з її боку — це вже занадто, вона не витримає. Товсті пальці стиснулися.

— Я ніколи не ходжу на прийоми, — сказала міс Кілман, аби тільки затримати Елізабет. — Мене не запрошують на прийоми, — сказала вона і вкотре їй спало на думку, що самолюбство — це її біда; містер Віттекер застерігав про таке, але вона нічого не могла вдіяти. Терпіла страшні муки. — А навіщо їм мене запрошувати? — казала вона далі. — Я непримітна, нещасна. — Усвідомлювала, що розійшлася вже занадто. А все це через отих людей, що ходили попри неї з пакунками й кидали на неї презирливі погляди, саме вони змушували її все це казати. Та все ж таки вона не хтось там із вулиці, а Доріс Кілман. Мала диплом. Сама проклдала собі в житті дорогу й чогось досягла. Володіла ґрунтовними знаннями в царині новітньої історії.

— Я не шкодую себе, — казала вона. — Я шкодую, — хотіла сказати «вашу маму», але ні, тільки не перед Елізабет. — Я шкодую, —

сказала вона, — інших людей.

Як те безмовне створіння, котре привели незрозуміло для чого під чужі ворота, і воно стоїть з одною думкою, як би звідси втекти, так Елізабет Деллоуей сиділа й мовчала. Міс Кілман хоче ще щось сказати?

— Не забувайте про мене, хоча б трохи пам'ятайте, — сказала Доріс Кілман, її голос затремтів. Аж ген туди, до краю поля, побігло перелякане безмовне створіння.

Велика рука розтулилася і знову стулилася.

Елізабет повернула голову. Підходила офіціантка. Треба заплатити в касу, сказала Елізабет і пішла, витягуючи, як здалося міс Кілман, із неї всі нутрощі, розтягуючи їх по всьому залу, а тоді, сіпнувши за них востаннє, дуже ввічливо кивнула на прощання головою та вийшла.

Пішла. Міс Кілман сиділа за мармуровим столиком серед еклерів; уже вдруге, втретє пронизана нападами страждання. Ну що ж, вона пішла. Місіс Деллоуей тріумфувала. Елізабет пішла. Краса пішла, юність пішла.

Ще трохи посиділа. Потім підвелася й важко поплелася поміж столиками, злегка похитуючись із боку на бік, її наздогнали, тицьнули пакунок зі спідньою спідницею; і вона раптом заблукала, опинившись серед валіз, приготованих для відправки до Індії; застрягла у відділі для породілей і білизни для немовлят; пробиралась крізь товари з усього світу, швидкопсувні та довготермінові, через ковбаси й ліки, квіти й канцелярське приладдя, що всіляко пахли: солодко й кисло, серед усього цього дива вона йшла непевною ходою, хиткою, у зсунутому набакир капелюшку, а тоді з геть розчервонілим обличчям побачила себе в дзеркалі на повен зріст і нарешті вийшла надвір.

Перед нею здійнялася вежа Вестмінстерського собору — помешкання Бога. Ось тут, посеред дорожнього руху, і жив Господь. Завзято покрокувала зі своїм пакунком до іншої святині, до Абатства, і, склавши молитовно руки перед обличчям, сіла біля таких, як вона, богомольців, що також знайшли собі тут притулок; здавалося, віряни всілякого помелу, допоки тримали перед обличчям молитовно складені руки, немов були позбавлені будь-якого суспільного становища і не мали статі, але щойно опускали руки, умить впадало у вічі: це набожні англійці й англійки середніх статків, і деяким із них навіть дуже кортіло поглянути на воскові фігури.

Міс Кілман не опускала своїх рук з-перед обличчя. Від неї то відходили люди, то знову її обступали. На зміну тим, що пішли, приходили інші богомольці, і поки вони розглядалися довкола й човгали ногами повз могилу невідомого солдата, вона затулила собі очі пальцями й намагалася в цій подвійній темряві, позаяк освітлення в Абатстві було безплотним, підійнятися над суєтністю, жагою і споживацтвом, звільнитися від ненависті й любові. Її руки сіпалися донизу. Здавалося, вона з чимось бореться. Бог для інших видався доступнішим, а стежка до Нього — рівнішою. Містер Флетчер, уже на пенсії, колишній службовець у державному казначействі, місіс Горем, вдова відомого королівського адвоката, підходили до Нього з легкістю і, сотворивши молитву, відкидалися на лаві й насолоджувалися музикою (велично лунав орган), а побачивши в кінці ряду міс Кілман, яка безперестанку молилася, все ще залишаючись на порозі їхнього земного світу, думали про неї зі співчуттям, як про душу, що блукає тією самою територією, нематеріальну душу, не про жінку, але про її душу.

Однак містер Флетчер мусив іти. Довелося її турбувати, а оскільки сам був, як нова копійка, то не зміг не звернути уваги на неохайність бідолашної жінки; розпатлана, пакунок долі. Вона не одразу його пропустила. Поки він стояв, озираючись довкола на білі мармурові статуї, сірі віконні рами й решту накопичених скарбів (він надзвичайно пишався Абатством), то дебелисть, сила й потужність її тіла, що час від часу неспокійно терло коліними, сидячи на лаві (настільки складним було приближення до її Бога, настільки непідвладні були її бажання), справили на нього неабияке враження, так само, як і на місіс Деллоуей (цілий день вона не йшла їй з голови), на преподобного Едварда Віттекера і на Елізабет також.

Елізабет чекала автобуса на Вікторія-стріт. Після задушливого приміщення так добре постояти на свіжому повітрі. Подумала, що, може, й не варто їй просто зараз повертатися додому. Адже так добре надворі. Вона сяде на автобус. І поки вона там стояла у своєму чудово скроєному одязі, уже починалося... Перехожі починали порівнювати її з тополею, раннім світанком, гіацинтом, ланню, протічною водою, садовими лілеями; її це страшенно втомлювало, тому воліла побути на самоті за містом і робити все, що заманеться, бо тут їм лишень би бачити в ній схожість із лілеями та змушувати ходити на прийоми, а

відтак і Лондон здавався їй просто жахливим порівняно із самотою в селі разом із татом і собаками.

Зненацька під'їжджали автобуси, зупинялися, рушали — блискучі каравани, що мінилися червоним і жовтим лаком. Але на який сісти? Та все одно. Вона не штовхатиметься. Любила спокій. А їй і не вистачало експресії, бо ж очі мала чудові, розкосі, східні очі, а з такими гарними плечима і такою прямою поставою, казала мама, нею завжди можна милуватися; останнім часом, особливо вечорами, коли її щось захоплювало, бо ніколи не побачиш її схвильованою, вона здавалася майже красунею — величаво-тихою. Але що це вона собі думає? Усі чоловіки закохувалися в неї, а її брала страшенна нудьга. Усе починалося. Мама добре бачила, що починаються всілякі там компліменти. А їй байдуже до них, як і до одягу, і це дещо непокоїло Кларису, але, можливо, оті цуцики й морські свинки зі своїми чумками якраз і роблять її такою чарівною. А тепер додалася ще й дивна дружба з міс Кілман. Ну що ж, думала Клариса близько третьої години ночі, читаючи від безсоння барона Марбо, це означає, що дівчина має добру душу.

Раптом Елізабет зробила крок уперед і виявилася найспритнішою, першою зайшла до автобуса. Сіла нагорі. Поштовх — і піратський корабель рушив з місця, пустився летіти; мусила вхопитися за поруччя — справжній піратський корабель — відважний, зухвалий — нісся нахабно, вивертав небезпечно, забирав пасажира сміливо або геть не зважав на нього, звивався вугром і був самовпевнений, на всіх вітрилах мчався він пихато по Вайт-Голлу. І чи хоч раз Елізабет подумала про бідолашну міс Кілман, яка любила її без заздрості, для якої вона була ланню на весняній галявині, місячним світлом на тихій воді? Вона втішалася своєю свободою. Повітря таке п'янке й свіже. Не те що в задушливому Універмазі армії і флоту. Тепер їй здалося, що вона скаче на коні, ніби галопує по Вайт-Голлу; і на кожний порух автобуса струнке тіло в плащі кольору лані легко відповідало власним порухом, немов вершник, немов різьблена фігура над водорізом корабля, коли легкий вітерець лопотів її одягом; спека надала щокам блідості фарбованого дерева; а її гарні очі, не наражаючись на нічий погляд, дивилися вперед, невидючі, блискучі, з кричущою невинністю статуї.

Якби міс Кілман постійно не торочила про свої негаразди, то з нею було б легше. Хіба ні? А якщо цілими днями пропадати у всіляких

комітетах (вона майже не бачила його в Лондоні) і полегшувати життя бідним, як це робив її тато, тоді вже не знати хто... якщо міс Кілман саме це має на увазі, коли говорить про християнство; тут дуже складно щось сказати напевно. Так, так, вона хоче проїхати трошки далі. Ще пенні до Стренду?^[32] Ось, будь ласка, пенні. Вона під'їде до Стренду.

Вона любить хворих. А тепер будь-яке поле діяльності доступне жінкам вашого покоління, сказала міс Кілман. Тож вона може стати лікарем. Вона може стати фермером. Тварини також часто слабують. Може взяти у володіння тисячу акрів, мати у своєму підпорядкуванні людей. Вона б навідувала їх удома. Ось Сомерсет-гаус^[33]. Так, можна стати хорошим власником ферми, і досить дивно, але на цю думку її наштовхнув, хоч і не без участі міс Кілман, передусім Сомерсет-гаус. Такий чудовий, серйозний, такий великий і сірий. Їй подобалося, що тут працювали люди. Їй подобалися, немов із сірого паперу, он ті церкви, що стримували натиск Стренду. Тут усе геть інакше, ніж у Вестмінстері, думала вона, виходячи на Чансері-лейн.

Усе таке серйозне, таке ділове. Словом, вона обов'язково здобуде якийсь для себе фах. Стане лікарем, матиме ферму, можливо, пройде до парламенту, якщо вважатиме за потрібне, і до всього цього її спонукав Стренд.

Швидко несли ноги перехожих у нагальних справах, камінь до каменя клали мозолисті руки, а голови були зайняті не звичайною балаканиною (порівнюючи жінок з тополями — що водночас доволі мило і страшенно нерозумно), але думками про кораблі, бізнес, закони, управління, тож з огляду на всю цю статечність (вона була в Темплі^[34]), на всю цю радість (тут була річка), на всю цю набожність (тут була церква), вона твердо вирішила — хай би що казала мама — вона таки стане лікарем або фермером. Але, певна річ, їй трохи ліньки.

Ліпше про це нікому навіть не казати. Подумають: легковажна. Усе це скидалося на почуття, що охоплює людину, коли вона опиняється на самоті, — будинки, невідомо ким споруджені, скрізь юрми людей, що повертаються із Сіті, — і це почуття значно сильніше, ніж будь-який священник у Кенсінгтоні, ніж будь-яка книжка міс Кілман, бо воно розбурхує все сонне, неповоротке й боязке на піщаному дні свідомості і враз пробиває над собою зашкарублу поверхню, немов дитя протягує раптом ручки; саме так і є: зітхання, потягування, порив і відкриття,

що залишається назавжди, а тоді знову все опускається на піщане дно. Треба повертати додому. Треба переодягатися до вечері. Але котра година? Де ж це годинник?

Кинула оком уздовж Фліт-стріт^[35]. Трохи пройшлася в напрямку до собору святого Павла, неквапом так, ніби проникала в чужий будинок і тепер зі свічкою в руці навшпиньки оглядала його й тремтіла, щоб господар, бува, не розчохнув двері навстіж спальні і не запитав, що це вона тут робить; не наважувалася вона зайти в якийсь незвичний завулок, спокусливу бічну вуличку, як не наважилася б відчинити двері незнайомого будинку, які ведуть до спальні, вітальні або ж просто до комори з продуктами. Ніхто з Делловеїв не походжає щодня по Стренду, вона — зачинателька, що відбилася від своїх, виявивши ініціативу, довірившись сама собі.

Багато в чому, вважала мама, вона нітрохи не зріла, усе ще дитя, прив'язане до ляльок і старих капців, таке собі досконале немовля; і це дуже добре. А ще, певна річ, в родині Делловеїв існувала традиція йти на державну службу. Абатиси, начальниці, шкільні директорки, сановниці в жіночому царстві, хоча ніхто з них нічим так і не прославився, та все ж. Вона пройшла дещо далі в напрямку собору святого Павла. Їй подобався тутешній гамір — привітний, сестринський, материнський, братський. Він здавався їй дуже хорошим. Аж тут долинув страшенний гуркіт, ще й засурмив (безробітний) у сурми і щось затарабанило в гаморі — військовий оркестр; люди марширували; але якби тут хтось помирав — якби тут якась жінка, скажімо, дихнула своїм останнім подихом, а свідок цього найдостойнішого її вчинку відчинив би вікно в її кімнаті і поглянув униз на Фліт-стріт, то цей гамір, цей військовий оркестр, що долинув би до нього, здався б йому переможним, заспокійливим, безстороннім.

Гамір не був свідомо вчинений. У ньому не відчувалося визнання якогось щастя чи долі, і саме з цієї причини втішав навіть тих, хто приголомшено споглядав останній тремт свідомості на обличчях вмираючих. Людська забудькуватість може боляче зачіпати, невдячність ранили, але цей голос витікав безконечно, рік за роком, вбирав у себе геть усе: ось цю обітницю, цей фургон, це життя, цю процесію — усе це він загортав і ніс далі, так само нестримний льодовик повзе й підхоплює уламки кісток, блакитну пелюстку, дуби і котить їх далі.

Вона й не підозрювала, що вже так пізно. Ох, і не сподобалось би мамі її мандрування. Вона повернула у зворотний бік Стренду.

Пориви вітру (незважаючи на спеку, вітер не стихав) пригнали тонку чорну вуаль на сонце й затулили нею Стренд. Обличчя зблякли, автобуси втратили блиск. А хмари — хоч і були, та як ті білі гори, тому хотілося взяти до рук сікач і накраяти собі тієї білизни, а зі своїми широкими золотими схилами з лужками навколо небесних літніх садків вони скидалися на зручні осідки богів, що зібралися на якусь раду у височині, — усе ж таки невпинно рухалися. Ніби після обміну сигналами, відповідно до заздалегідь задуманого плану, якась вершина починала зникати, або навіть ціла пірамідальна вежа, що довго залишалася незмінною, раптом збивалася до купи чи поважно переміщалася до іншої якірної стоянки. Хоча вони, здавалося, на своїх постійних місцях у спокої, в повній однаковості, проте ніщо не було свіжішим, вільнішим, рухливішим, ніж оці сніжно-білі чи підпалені золотом поверхні; змінити, зрушити з місця, розсосередити урочисте скупчення для них було справою кількох секунд; і попри статечну нерухомість, тривку стабільність і твердість, на землю вони кидали ту незбагненну гру світлотіні.

Спокійно й упевнено сіла Елізабет Деллоуей на автобус до Вестмінстеру.

З'являючись і зникаючи, ваблячи, даючи сигнали, світлотінь то вкривала стіну тьмяністю, а банани — яскравою жовтизою, то приглушувала Стренд сірістю, а жовтою яскравістю запалювала автобуси, і все це на очах у Септімуса Воррен-Сміта, що лежав на каналі і спостерігав, як на трояндах і шпалерах із дивовижною спритністю живого створіння спалахувало й гасло рідке золото. Тим часом надворі, немов який невід, тягли дерева своє листя в повітряних глибинах; у кімнаті вчувався шум води, а крізь хлюпання хвиль долинали голоси птахів, що співали. Кожна потуга виливала йому на голову свої скарби, а руку він тримав на спинці канапи, немов на гребені хвилі, коли купався й плавав, а десь далеко на березі гавкали собаки, гавкали й гавкали собі десь дуже далеко. Більше не бійся, казало його серце в тілі, не бійся.

А він і не боявся. Щомиті Природа веселим натяком давала йому зрозуміти, як он тією золотавою плямою, що пливла по стіні, — ну, ну, заспокойся — про свою рішучість розкрити перед ним свій замисел,

похитуючи плюмажем, так гарно, завжди так гарно струшуючи волоссям, помахуючи туди-сюди своєю накидкою і підійшовши до нього впритул, аби вдихнути через свої руки, складені гучномовцем, Шекспірові слова.

Реція сиділа за столом, обертала в руках капелюшок і приглядала за ним, бачила, як він сміявся. Він був щасливий. А вона вже дивитися не могла на його усмішку. Отакий вона має шлюб, адже чоловік не може бути аж настільки незвичайним, завжди здригається, сміється, годинами сидить мовчки, а тоді каже, аби вона писала під його диктовку. Уже шухляди в столі замало для тієї писанини — про війну, про Шекспіра, про великі відкриття, про те, що нема смерті. Останнім часом він чогось дуже збуджується (а доктор Голмс і сер Вільям Бредшоу — обидва кажуть, що найгірше для нього — це збудження), буває, розмахує руками, вигукує, що він знає істину! Він знає все! А його товариш Еванс, якого вбили, буцімто приходить до нього. І співає за ширмою. Вона все записує, а він диктує. Дещо з того навіть дуже гарне, але здебільшого просто маячня. Вічно зупиниться посеред речення й думає, хоче щось додати, хоче почути щось нове, прислухається з приставленою до вуха рукою.

Але вона ніколи нічого не чула.

А одного разу вони стали свідками, як дівчина, що прибирала кімнату, почала читати оту писанину й розреготалася. Усе вийшло просто жахливо. Септімус почав викрикувати про людську жорстокість — як люди роздирають одне одного на клоччя. Тих, що впали, казав він, люди роздирають на клоччя. «Голмс напосівся на нас», — казав він і таке вигадував, таке вигадував про Голмса, як Голмс їсть кашу, як Голмс читає Шекспіра — і регоче або шаленіє від люті, бо Голмс став для нього якимсь страхопудом. «Людська природа» — називав його. Потім з'являлися видіння. Йому здавалося, нібито він потонув і лежить на скелі і чайки над ним квилять. Із краю канапи заглядав униз у море. Або ж учувалася йому музика. А насправді то грала катеринка або хтось кричав на вулиці. «Як чарівно!» — вигукував він, і по щоках у нього котилися сльози, на що вона вже геть не могла дивитися, бо Септімус пройшов війну, його відзначили за хоробрість, а тепер невідь-чого плакав. Або лежить, прислухається, аж раптом почне кричати, що він падає, падає у вогонь! І мусила дивитися, чи, бува, насправді де нема вогню, так йому ввижалося. Але ніколи не було

ніякого вогню. Вони були самі в кімнаті. Це тобі наснилося, казала вона, і він нарешті заспокоювався; а деколи самій ставало лячно. Зітхала за шиттям.

Її зітхання було ніжним і чарівним, як вечірній подих вітру під лісом. Ось вона відклала ножиці, повернулася щось узяти зі стола. Легенький порух, легенький скрип, легеньке постукування — і щось створюється на столі, за котрим вона сидить і шиє. Крізь вії він бачив її нечіткі обриси, невелике темне тіло, обличчя й руки; бачив, як вона повертається за столом, як вона бере катушку ниток або (у неї завжди щось падало) шукає долі моток шовку. Вона майструвала капелюшок для заміжньої доньки місіс Філмер на прізвище... він забув, яке вона мала прізвище.

— А яке прізвище у заміжньої доньки місіс Філмер? — запитав він.

— Місіс Пітерс, — сказала Реція. Переймалася, хоч би капелюшок не був замалий, казала вона, тримаючи його перед собою. А місіс Пітерс — досить дебели жінка, і вона її не любила. Просто місіс Філмер до них дуже добра. «Принесла винограду вранці», — сказала вона, тому ж то Реції хотілося щось зробити також для неї на знак вдячності. Днями зайшла у кімнату, а місіс Пітерс, видно, думала, що їх нема вдома, сидить і слухає грамофон.

— Та невже? — запитав він. Вона слухала грамофон? Слухала, вона ж йому відразу й сказала: вона зайшла, а місіс Пітерс слухає грамофон.

Почав дуже обережно розплющувати очі, аби переконатися, чи є там насправді грамофон. Але реальні речі — надто збудливі. Треба бути обережним. Не зійти би з розуму. Спочатку ковзнув поглядом на журнали мод на нижній полиці, потім поступово перевів погляд на грамофон із зеленою трубою. Усе дуже чітко. А тоді, зібравшись із духом, поглянув на буфет, на тарілки з бананами, на гравюру із зображенням королеви Вікторії і принца-консорта, на камін із трояндами в глечуку. Ніщо не мінилося. Усе було нерухоме, усе було справжнє.

— Ох, і язичок уже має та жінка, — сказала Реція.

— А чим займається містер Пітерс? — запитав Септімус.

— Ага, — сказала Реція, намагаючись згадати. Здається, місіс Філмер казала, що він роз'їзний агент у якійсь торговельній фірмі. — Наразі він у Галлі, — сказала вона.

«Наразі!» — сказала яюсь на італійський манер. Сама помітила. Він опустил повіки, аби зараз бачити тільки частину її обличчя, спочатку підборіддя, потім ніс, потім чоло; воно могло виявитись спотвореним чи мати якісь страхітливі знаки. Але ні, вона собі сиділа цілком природно й спокійно шила зі стиснутими губами, із тією застиглою сумовитою меланхолією, з якою зазвичай шиють жінки. Там нема нічого жахливого, переконався він, коли вдруге, втретє поглянув на її обличчя, на її руки, бо що може бути в ній страшним чи відразливим, коли вона сидить серед білого дня й шиє? Ага, і язичок же має місіс Пітерс. Містер Пітерс — у Галлі. А причім тут шаленство й пророкування? Причім тут бичування і знедоленість? Чого це йому тремтіти та вмиватися сльозами, коли пливуть хмари? Навіщо дошукуватися істин і їх потім сповіщати, коли Реція ось так сидить собі і встромлює шпильки спереду своєї сукні, а містер Пітерс — у Галлі? Чудеса, одкровення, муки, самотність, провалювання крізь море, усе нижче й нижче у вогонь, усе геть-чисто вигоріло, зникло, і поки він дивився, як Реція лагодить капелюшок для місіс Пітерс, то йому здавалося, що лежить під покривом квітів.

— А не замалий він буде для місіс Пітерс? — сказав він.

Уперше за багато днів він заговорив, як раніше!

— Авжеж, замалий, до смішного замалий, — сказала вона. — Але місіс Пітерс саме такого забаглося.

Узяв з її рук капелюшок. І сказав, що той капелюшок хіба на мавпочку катеринника надівати.

Як це її розвеселило! Уже тижнями вони так не сміялися, не жартували в родинному колі. Що вона мала на увазі, так це те, що якби зараз зайшла місіс Філмер, чи місіс Пітерс, чи ще хто-небудь, то й не зрозуміли б, із чого вони із Септімусом так сміються.

— Ось, — сказала вона, пришпильюючи троянду збоку капелюшка. Ніколи не була такою щасливою! Ніколи в житті!

А ще навіть смішніше, сказав Септімус. Тепер бідолашна жінка немов та свиня на ярмарку. (Ніхто її так не смішив, як Септімус.)

А що там вона має в кошику? Стрічки й намистинки, китиці й штучні квіти. Висипала все на стіл. І він почав підбирати кольори, хоча й мав дуже вже незграбні руки, навіть як слід не міг загорнути пакунок, але зате мав чудове відчуття кольору, і часто навіть дуже вдало підказував їй, іноді не до ладу, але загалом дуже вдало.

— Ох, і матиме вона всім капелюшкам капелюшок! — приговорював він стиха, беручи то те, то те зі столу; Реція на колінах заглядала через його плече. Ось уже й готово, себто, обкидання, тепер тільки зшити докупи. Тільки дуже уважно, казав він, аби нічого не порушити від його обкидання.

І вона шила. А коли вона шиє, думав він, то, немов той чайник у каміні, і пихтить, і буркоче, така зайнята; а її міцні гострі пальчики так швидко-швидко миготять; і голка тільки зблискує. Сонце може спалахувати і тьмяніти на китицях, на шпалерах, але він чекатиме, думав він, витягуючи ноги, дивлячись на свою зсунуту шкарпетку на кінці канапи, він чекатиме в цій теплій місчині, у цій тихій улоговині, на яку натрапляєш під лісом іноді ввечері, коли завдяки зниженню на місцевості чи якомусь особливому розташуванню дерев (до всього потрібний науковий підхід, передовсім науковий підхід) тепло затримується і повітря вдаряє в обличчя, немов птах крилом.

— Ось, — сказала Реція, вертячи капелюшком місіс Пітерс на кінчиках своїх пальців. — Поки що досить. А потім... — і її речення подзюркотіло далі: крап-крап-крап, як той самовдоволенний, не до кінця закручений кран.

Просто чудо. Ще ніколи вона не зробила чогось, аби ним так пишатися. Такий м'якенький, такий справжній цей капелюшок місіс Пітерс.

— Тільки дивитися й милуватися, — сказав він.

Так, вона завжди тішитиметься тим капелюшком. Бо він тоді став собою, тоді він так сміявся. Вони зробили його разом, самі. Завжди любитиме цей капелюшок.

Сказав, аби вона його приміряла.

— Але я буду така смішна! — вигукнула вона, підбігаючи до дзеркала, а тоді дивилася на себе то з одного боку, то з іншого. І вмить різким рухом зняла капелюшок, бо постукали в двері. Може, сер Вільям Бредшоу? Уже прислав?

Ні! Маленька дівчинка з вечірньою газетою.

І все відбувалося, як і завжди відбувалося, як було щовечора в їхньому житті. Стояла дівчинка з пальчиком у роті біля дверей; Реція опустила на коліна, туркотіла й цілувала малу, дістала торбинку з цукерками із шухляди стола. Так було щоразу. Спочатку одне, потім друге. Вона так усе влаштовує, спочатку одне, а тоді інше. Танцювали,

стрибали по кімнаті. Він узяв газету. «Суррей»^[36] знову програли, читав він. Настає спека. Реція повторила: «Суррей» знову програли, настає спека, і це також увійшло до її гри з онучкою місіс Філмер, обоє сміялися і гомоніли. Він був дуже втомлений. Він був дуже щасливий. Захотілося спати. Заплющив очі. Нічого не бачив, а звуки гри стихали й мінилися, уже лунали, немов голоси людей, що шукають когось і не знаходять, усе віддалялися й віддалялися звуки. Вони його загубили!

Здригнувся весь нажаханий. Що це таке? Тарілка з бананами на буфеті. Поряд нікого (Реція повела дитину до мами, пора в ліжечко). Ось так воно: залишитися самотнім. Вирок, оголошений йому ще в Мілані, коли він зайшов до кімнати й побачив, як вони тяли ножицями клеєне полотно, — залишитися самотнім.

Він був на самоті з буфетом і бананами. Самотньо лежав він на цій беззахисній висоті, розпростертий, але не на пагорбі чи на скелі, а на канапі у вітальні місіс Філмер. А що з видіннями, з обличчями й голосами небіжчиків, де вони? Перед ним стояла ширма з чорним очеретом і блакитними ластівками. Там, де колись він бачив гори, де бачив обличчя, де бачив красу, тепер — лишень ширма.

— Евансе! — покликав він. Ніхто не відповів. Десь пискнула миша чи зашаруділа штора. От тобі й голоси небіжчиків. Лишень ширма, коробка з вугіллям, буфет. Ну, що ж, нехай буде ширма, коробка з вугіллям і буфет... аж тут Реція влетіла до кімнати, швидко-швидко щось розповідаючи.

Прийшов лист. У всіх змінилися плани. Місіс Філмер не зможе поїхати до Брайтона. Уже не встигнуть попередити місіс Вільямс, і Реції все це дуже, дуже набридло, коли ж її погляд упав на капелюшок, то подумала... а може... їй... варто трішки... І голос Реції мелодійно затих.

— А хай тобі біс! — вигукнула вона (її лайка також входила до їхніх жартів), зламалася голка. Капелюшок, Брайтон, голка. Вона все нанизувала одне на друге, спочатку одне, потім інше, коли шила, вона все нанизувала одне на друге.

Хотіла почути його думку, чи став капелюшок ліпший, коли підійняла троянду трошки вище. Сіла на край канапи.

Тепер вони дуже щасливі, сказала вона, опустивши раптом капелюшок донизу. Тепер вона могла йому всіляке казати. Могла сказати геть усе, що спаде на думку. Мабуть, ось що вона передовсім

подумала про нього ввечері в кав'ярні, коли він прийшов зі своїми товаришами-англійцями. Зайшов досить-таки боязко, увесь час озирався, а його кашкет упав, коли він його вішав на вішак. Вона так добре це пам'ятала. Знала, що він англієць, хоча не з тих дужих англійців, які так подобалися її сестрі; був худючий, але мав свіжий колір обличчя, а зі своїм великим носом і великими блискучими очима, зі своєю манерою сидіти, трохи згорбившись, скидався, вона часто йому про це казала, на молодого яструба; того вечора, коли вона його вперше побачила, а вони саме грали в доміно, як він увійшов до кімнати, він скидався на молодого яструба; але з нею він був дуже ніжний. Ніколи не бачила його збудженим чи п'яним, правда, інколи було видно по ньому, що він страждає через оту страхітливую війну, та хай там як, але щойно вона до нього заходила, усе недобре вмить кудись зникало. Про всіляку всячину, про все, що спадало їй на думку, про негаразди з роботою чи про щось інше — геть про все на світі могла вона з ним поговорити, і він усе розумів. Навіть рідні її так не розуміли. Був старший за неї і дуже розумний — такий серйозний він був, хотів, аби вона читала Шекспіра ще до того, як могла прочитати дитячу казочку англійською! — так багато знав, тому в усьому їй допомагав. І вона йому допомагала.

Поки що — капелюшок. А тоді (вже й пізно робиться) — сер Вільям Бредшоу.

Вона притулила руки до скронь, чекаючи, що він скаже про капелюшок, подобається він йому чи ні, тому сиділа й чекала, опустила очі долу, а він геть відчував її душу — вона, як пташка, перестрибувала з гілки на гілку і ніколи не помилялася, сідала в потрібному місці; він відчував усю її душу, коли вона сиділа в тій трохи недбалій позі, яку прибирала цілком невимушено, а коли хотіла щось сказати, то одразу всміхалася, немов та пташка, що усіма своїми кігтиками міцно вчепилася в сучок.

А він добре пам'ятав, що казав Бредшоу: «Товариство людей, яких ми найбільше любимо, не є помічним, коли ми хворіємо». Бредшоу казав, що він має навчитися відпочивати. А ще Бредшоу казав, що вони мусять розлучитися.

«Мусять», «мусять», а чому «мусять»? Яку владу над ним має Бредшоу?

— Яке право має Бредшоу казати мені «мусиш»? — допитувався він.

Бо ти погрожував накласти на себе руки, — казала Реція. (На щастя, вона тепер усе могла йому сказати). — Отже, він їм підвладний! Голмс і Бредшоу напосілися й придушили його! Та тварюка з червоними ніздрями все винюхала! Каже «мусиш»! А де його папери? Його писанина?

Вона принесла його папери, начерки, усе те, що вона за ним записала. Кинула на канапу. Дивилися разом. Схеми, малюнки, маленькі чоловічки розмахують палицями, як зброєю, — та невже? — з крилами за спиною; обведені навколо шилінгів і шестипенсових монеток сонця й зірки; зигзагоподібні прірви з альпіністами, що підіймаються в одній зв'язці, схожі на ножі й виделки; море з невеличкими лицами, що сміються з-під чогось такого, немов хвилі; карта світу. Спали! — вигукнув він. А тепер його записи про те, як небіжчики співають у рододендроновому чагарнику, ода Часу, розмова з Шекспіром, Еванс, Еванс, Еванс — його послання з країни мертвих; не рубати дерев, повідомити прем'єр-міністрові. Всесвітня любов — сенс буття. Спали! — вигукнув він.

Але Реція поклала на них долоні. Дещо з цього — дуже навіть гарне, думала вона. Вона все зв'яже (не мала такого великого конверта) шовковим шнурочком.

Навіть якби вони його забрали, казала вона, то все одно вона з ним поїде. Без їхньої згоди вони не можуть їх розлучити, сказала вона.

Розпрямляючи кутики, вона рівно склала папери та перев'язала пакунок, майже не дивлячись собі під руки, і сиділа, подумав він, немов із пелюстками над головою. Вона — розцвіле дерево, а крізь гілля дивилося обличчя законниці, що досягла святилища й нікого тепер не боїться: ні Голмса, ні Бредшоу; диво, перемога, велика й остаточна. Бачив, як, вагаючись, підіймалася вона по страхітливих сходах, що вгиналися під вагою Голмса і Бредшоу — вони ніколи не важили менше, ніж одинадцять стоунів шість фунтів, посилали своїх дружин до суду, заробляли десять тисяч на рік і вели розмови про відчуття міри; їхні вироки різнилися (Голмс казав одне, а Бредшоу — інше), але обидва — судді, які плутають видіння з буфетом, нічого чітко не бачать, а все ж таки правлять, а все ж таки отруюють життя людям. «Мусиш», — вони кажуть. А вона взяла і їх перемогла.

— Усе! — сказала вона. Папери зв'язані. Ніхто їх не знайде. Вона сховає ті папери.

І ніщо їх не розлучить. Вона сіла біля нього й називала його яструбом чи то вороном; попри їхню злісність і шкідливість для врожаїв, він таки геть був викапаний птах. Ніхто не зможе їх розлучити, сказала вона.

Потім підвелася, щоб іти в спальню пакувати речі, але, почувши голоси внизу й подумавши, що це прийшов доктор Голмс, побігла вниз по сходах, аби його не пустити.

Септімус чув, як вона говорила з Голмсом на сходах.

— Дорогенька моя, я ж бо прийшов як друг, — казав Голмс.

— Ні, я не дозволяю вам заходити до мого чоловіка, — сказала вона.

Бачив, що вона, як та квочка, розпростерла крила й перегородила прохід. Але Голмс наполягав.

— Дорогенька моя, дозвольте... — казав Голмс і відтрочував її (Голмс був міцної статури).

Ось уже Голмс підіймався нагору. Ще трохи — і він розчахне двері навстіж. І скаже: «Ну що, далі нудимо світом?». Голмс одразу візьме над ним гору. Але ні; ні Голмс, ні Бредшоу. Підвівся, заточився, переступив з ноги на ногу, поглянув на гарний чистий ніж для хліба місіс Філмер із вирізаним на ручці словом «хліб». Не хотілося його псувати. Газ? Пізно. Голмс уже підходив. Може, бритва, але Реція її заховала, завжди ховала. Залишається тільки вікно, велике вікно в мебльованій кімнаті на Блумсбері, хоча й дуже марудна і мелодраматична та справа з відчинянням вікна й викиданням. Але трагедія в їхньому дусі, не в його чи Реції (вона була за нього). Голмс і Бредшоу полюбляли схожі витівки. (Він сів на підвіконні). Він чекатиме до останньої секунди. Він не хотів помирати. Життя — хороша штука. Сонце світить. Але людські істоти — що *вони* хочуть? Якийсь старий, спустившись сходами в будинку навпроти, вп'явся в нього поглядом. Голмс — біля дверей. «Ось тобі!» — вигукнув він і з несамовитою рішучістю кинувся вниз на загорожу прибудинкової території місіс Філмер.

— Боягуз! — крикнув доктор Голмс, розчахнувши двері. Реція підбігла до вікна, вона побачила, вона зрозуміла. Місіс Філмер зіштовхнулася з доктором Голмсом. Місіс Філмер трясла фартухом і змушувала її зайти до спальні. Чулися важкі кроки по сходах угору-вниз. Зайшов доктор Голмс — білий як стіна, увесь тремтів, зі

склянкою в руці, їй треба це випити, сказав він (що це? Солодка водичка), її чоловік геть покалічився, уже не прийде до тями, їй не треба його бачити, мусить подбати про себе, бідоласі доведеться ще дізнання проходити. Хто ж міг подумати? Щось найшло на нього, ніхто ні в чому не винен (розповідав він місіс Філмер). І чого це його дідько попровадив у вікно, не міг збагнути доктор Голмс.

Випила солодкої суміші, і їй здалося, що відчиняє скляні двері і ступає в якийсь сад. Але куди? Бив годинник — один раз, двічі, тричі; що за розсудливий звук, порівняно з усім цим гупанням і перешіптуванням, немов сам Септімус. Вона засинала. Годинник бив далі, вчетверте, вп'яте, вшосте, а місіс Філмер махала фартухом (сюди не заноситимуть тіло?) і здавалася частиною того саду чи прапором. Вона одного разу бачила прапор, що повільно розвівався на щоглі, коли вони з тіткою гостювали у Венеції. Там ушановували загиблих у боях, а Септімус також пройшов війну. Майже всі її спогади були щасливими.

Вона одягнула капелюшок і побігла в поля — але де це діється? — до якоїсь гори, десь неподалік моря, бо там були скелі, чайки, метелики; тож вони сиділи на скелі. Також сиділи вони в Лондоні, і до них, напівсонних, крізь двері спальні долинав шум дощу, шепотіння, шурхіт сухого колосся й ніжність моря, а їй здавалося, що море загорнуло їх у випуклу мушлю й тихо щось розповідає на березі, де вона лежала, всипана, немов та могила, квітами.

— Він помер, — сказала вона, усміхаючись до бідолашної старенької, що стояла біля неї і дивилася своїми чесними світло-блакитними очима, зверненими до дверей (вони не принесуть його сюди?). Місіс Філмер тільки стомлено зітхала. Ні, ні! Вони його вже відвезли. Чому б їй не сказати куди? Одружені люди мають бути разом, думала місіс Філмер. Але треба робити так, як велів лікар.

— Нехай вона поспить, — сказав доктор Голмс, намацуючи її пульс. Побачила великі обриси його тіла — темну пляму проти вікна. Це бовванів доктор Голмс.

Одна з перемог цивілізації, думав Пітер Волш. Це одна з перемог цивілізації, думав він, коли тоненько задзеленчав неспокійний дзвінок швидкої допомоги. Поквапно й вправно помчала «швидка» до лікарні, перед тим гуманно підібравши якогось бідолаху; хвилину-другу тому, видно, когось скосила хвороба, хтось потрапив під авто чи зазнав

серцевого нападу на одному з цих перехресть, як це зазвичай з нами буває. Цивілізація. Після повернення зі Сходу його вражала діловитість, висока організованість, колективний дух Лондона. Кожен екіпаж чи автомобіль із власної волі з'їжджав на узбіччя, даючи дорогу «швидкій». Можливо, це надто похмуро, а можливо, навіть зворушливо, коли бачиш, як водії виявляють таку повагу до «швидкої» із жертвою всередині — ділова людина поспішає додому, але одразу згадує про дружину або про те, що він також міг би опинитися на ношах із лікарем і медсестрою поряд... Ах, в голову лізуть хворобливі, сентиментальні думки, в уяві зринають лікарі, мертві тіла, і невеличкий відблиск задоволення, схожий на хіть, особливо через візуальні враження, стримує від подальших розмірковувань про ці речі — фатально для мистецтва, фатально для дружби. Авжеж. Втім, думав Пітер Волш, коли «швидка» завершила за риг і те високе надривне дзеленчання долинали вже з наступної вулиці і навіть коли воно, ні на мить не замовкаючи, перенеслося через Тоттенгем-Корт-роуд, саме в цьому й перевага самотності; коли ти наодинці, робиш те, що тобі хочеться. Якщо ніхто не бачить, можеш навіть заплакати. Його надмірна вразливість в Індії, у колі англійців, була для нього справжнім лихом; то заплаче не до ладу, то засміється не до речі. Щось є таке в мені, думав він, стоячи біля поштової скриньки, яка тепер розпливлася від сліз. А чому, тільки Богу відомо. Може, вплив краси чи втоми від важкого дня, що почався з візиту до Клариси, а тоді ще й виснажив його спекою, напруженістю і тим крап-крап-крап одного за одним враженням у такий собі глибокий льох, де вони лежатимуть у темряві, і ніхто про них не дізнається. Почасти саме з цієї причини, через оту таємність, цілковиту й непорушну, життя завжди видавалося йому незвіданим садом із усілякими поворотами й завулками, які завжди його ошелешували, так, на правду, аж спирає віддих від таких миттєвостей, як і від тієї біля поштової скриньки навпроти Британського музею, коли в одну мить усе зібралось до купи й раптом розкрилася сутність речей; карета швидкої допомоги, життя і смерть. Здавалось, що буря емоцій винесла частину його ества на якийсь височенний дах, а решта його ества залишилася внизу цілком голою, і вона, немов пляж, виблискувала черепашками на сонці. Так, його вразливість в Індії, в колі англійців, була для нього справжнім лихом.

Якось вони з Кларисою їхали нагорі автобуса, а в ті часи вона легко піддавалася перепадам настрою: то раптом спохмурніє, то не знати чого засяє; але неодмінно немов аж трепетала, і з нею було дуже цікаво; згори автобуса вона безперестанку помічала смішні сценки, незвичайні назви, дивних людей, бо вони мали звичку мандрувати Лондоном і набирати повні сумки скарбів на Каледонському базарі — Клариса в ті дні дотримувалася хитромудрої, нею самою придуманої теорії — розмаїті теорії вони тоді вигадували, лишень теорії, як це завше буває з молодими людьми. Тож її теорія досить незвично пояснювала почуття невдоволеності: вони не знають інших людей достатньою мірою, інші ж люди, своєю чергою, також не знають уже їх достатньою мірою. Але як пізнати когось іншого? Ось ви щодня з кимось бачитеся; а тоді той «хтось» зникає на пів року чи навіть на кілька довгих років. Авжеж, погоджувався він з Кларисою, аж дивно, що люди одне одного так мало знають. І тут Клариса, сидячи нагорі автобуса, який йшов по Шафтсбері-авеню, сказала, що відчуває себе всюди, не ось тут-тут-тут, і плескала по спинці сидіння, а всюди. І махала рукою, ідучи по Шафтсбері-авеню. Вона була цим усім. А щоб пізнати її чи, наприклад, когось іншого, треба зійтися з людьми, що її доповнюють, потрібно побувати в певних, дорогих її серцю місцях. Незвичну близькість відчувала вона до людей, із якими ніколи й словом не перемовилася, до випадкової жінки на вулиці, до незнайомого чоловіка за прилавком, навіть до дерев чи повіток. Усе це знайшло своє відображення в її трансцендентальній теорії, і ось та теорія з огляду на Кларисин страх перед смертю дозволяла їй вірити або казати, що вона вірить (попри свій скептицизм) у те, що все наше видиме ество, себто та наша частина, яку видно, — надзвичайно скороминуща порівняно з іншою, невидимою частиною (вельми поширеною), тому після смерті залишається тільки невидима частина, переходячи до тієї чи тієї людини або ж навіть перебуваючи в якихось певних місцях... можливо, можливо.

Коли озирнутися на їхню довгу, майже тридцятирічну дружбу, її теорія, здається, таки справджувалася. Короткочасними, невдалими, часто болючими були їхні зустрічі, і то переважно через його часту відсутність і всілякі там перешкоди (сьогодні вранці, наприклад, зайшла Елізабет, немов довгонога лошиця, красива, мовчазна, саме під час розмови з Кларисою), але на його життя вони справляли просто

незмірний вплив. Тут захована велика таємниця. Тобі дається гостре, тонке, непоказне зернятко — побачення, часто страшенно болюче, але потім, значно пізніше, в якомусь, здавалося б, неможливому місці воно проростає, розкривається, починає пахнути, ти можеш його торкнутися, скуштувати, відчути, збагнути — і це по сплину довгих років, коли воно вважалося вже втраченим. Ось так і Клариса до нього приходила: на облявок корабля, у Гімалаї; ось так візьме та й із якогось дива прийде до тебе (так само Саллі Сітон, дружелюбна, запальна дурепа! — згадала про *нього*, коли побачила блакитні гортензії). Ніхто інший не мав на нього такого впливу. Ось так неждано приходила вона до нього проти його волі, холодна, погордлива, критична або чудова, романтична, схожа на луг чи англійські жнива. Найчастіше вони бачилися на селі, не в Лондоні. Раз за разом бачилися в Бортоні...

Дістався готелю. Перейшов вестибюль із пагорбами рудуватих крісел і канап, із гостролистими, на вигляд зачахлими вазонами. Зняв свій ключ із гачка. Молода дівчиця подала йому кілька листів. Підіймався нагору — найчастіше він бачив її в Бортоні, під кінець літа, коли приїжджав туди на тиждень або ж навіть на два, як це було тоді заведено. Ось вона стоїть на вершині пагорба, руками притримує волосся, її плащ роздувається, а вона кудись рукою показує і їх гукає — бачить унизу річку, це Северн. Або потім у лісі нагріває чайник — пальці неповороткі; дим звивається у реверансах, віє їм в обличчя; а за ним видніється її рожеве обличчя; або заходить вона до якогось будинку і просить води у старенької, яка потім навіть виходить на ганок подивитися їм услід. Вони завжди ходили пішки, інші — їздили. Їзда її втомлювала, вона не любила тварин, хіба що собак. Не одну мильо доріг вони з нею отак сходили. Аж раптом вона зупиниться й думає, куди ж це вони забрели, а тоді тягне його в протилежний бік; і постійно вони сперечалися — про поезію, про людей, про політику (на той час вона мала радикальні погляди); і ніколи нічого не помічали, допоки вона не зупиниться й не гукне його, побачивши якийсь незвичний краєвид чи дерево, бо хоче, щоб він також побачив; і так знову й знову по скошених полях вона йшла вперед із квіткою для тітоньки і, пропри свою тендітність, ніколи не втомлювалася; а щойно збиралися сутінки, вони поверталися до Бортона. Після вечері старий Брайткопф відчиняв кришку піаніно й без голосу виспівував собі, а вони, потонувши в кріслах, душилися від сміху, а потім таки не

витримували, пирскали й реготали — геть безпричинно. Сподівалися, що Брайткопф не чує. А зранку вона знову пурхала то вгору, то вниз, немов та трясогузка перед будинком...

Ага, від неї лист! Блакитний конверт, її почерк. Доведеться прочитати. Знову зустріч із обіцянкою душевних мук! Читання її листів — справа не з нелегких. «Просто божественно, що його побачила. Мусила про це сказати». Усе.

Це його засмутило. Роздратувало. Ліпше б вона цього не писала. Після всіх його думок — ніби удар ліктем під ребра. Чому не залишити його в спокої? Вона одружена з Делловеєм і живе з ним щасливо вже купу років.

У готелях не дуже й одпочинеш. Або й зовсім не відпочинеш. Скільки ж то людей вішало свої капелюхи на той вішак. Навіть мухи встигли посидіти не на одному чужому носі. А чистота, що одразу впадає в око, — ніяка не чистота, а радше оголеність і холодність; щось таке загальноприйняте, що має тут бути і все.

Ще з удосвіта сопіла тут сухоребра матрона, усюди зазирала, ганяла покоївок із блакитними носами, казала щосили все скребти, буцімто наступний постоялець — це шматок м'яса, який треба подати на ідеально чистому тарелі. Для снання — одне ліжко, для сидіння — одне крісло, для чищення зубів і гоління — мийниця й дзеркало. А книжки, листи, халат на безликості волосяного матраца здавались недоречною зухвалістю. Саме Кларисин лист змусив його все це помітити. «Божественно, що Вас побачила. Вона мусила про це йому сказати!» Склав аркуш, запхав кудись між папери; нізащо не читатиме знову!

Для того, щоб він отримав цей лист до шостої години, вона мусила взятися за писання одразу після його відходу; наклеїла марку, когось відправила на пошту. Як то кажуть, так на неї схоже. Ага, її засмутив його візит. Розбудив почуття; поки цілувала йому руку, то пошкодувала про все, навіть позаздрила йому, можливо, згадала його слова (він же бачив усе з виразу її обличчя) — як вони змінять світ, коли вона вийде за нього заміж, а сталося інакше: середній вік, посередність; і тут вона змусила себе зі своєю невгамовною енергійністю все відмести набік; у ній була якась така нитка життя — надзвичайно міцна, витривала й напориста в подоланні перешкод і здобутті перемог, якої він ні в кому не бачив. Так, щойно він пішов, у ній відбулася зворотна дія. Вона

почала його шкодувати, розмірковувала над тим, що б таке зробити, аби його хоч трохи втішити (ніколи не знала чим), і він навіть бачив, як вона зі сльозами на очах кидається до бюро й черкає скупий рядок слів, який має його зустріти... «Божественно, що вас побачила!» І це цілком щиро.

Пітер Волш уже й черевики розшнурував.

Але нічого доброго не вийшло б з їхнього шлюбу. Бо вийшло інакше, значно природніше.

Дуже дивно, але правда; багато людей це відчували. Пітер Волш, щойно більш-менш влаштований, оскільки зайняв неприглядну посаду, подобався людям, незважаючи на славу дивакуватого й трохи чванливого чоловіка, але тепер усіх дивувало інше, а саме те, що *він*, уже посивілий, чомусь мав уже надто вдоволений вигляд, немов відшукав у собі якісь внутрішні резерви. А це й приваблювало жінок, яким подобалася його чоловіча незвичність. Щось у ньому або навіть поза ним було незвичним. Можливо, його книжність — ніколи не заїде до вас, аби не розгорнути книжки на столі (він і тепер читав, зі своїми розв'язаними шнурівками на підлозі), а можливо, його джентльменство, яке одразу було видно навіть із того, як він вибивав люльку, як поводився з жінками. І ще така дуже мила й доволі смішна деталь: як легко перша-ліпша дівчиця, без дрібки здорового глузду і без надмірних зусиль, могла обкрутити його довкола пальця. Але тільки на свій страх і ризик. Себто завдяки його згідливості, невдаваній веселості, а також його хорошому вихованню з ним приємно було мати справу, але тільки до певних меж. Іноді вона щось йому скаже, а він їй — ні, ні; бачив її наскрізь. Такого він не потерпить, ні, ні. Потім він міг про щось дуже гучно говорити, триматися за живіт і реготати з якогось жарту в чоловічому товаристві. Славився як шанувальник хорошої кухні в Індії. Так, він — чоловік. Але не той чоловік, якого мусиш поважати — Бог милував; не такий, як, наприклад, майор Сіммонс; нітрохи на нього не схожий, думала Дейзі, коли, попри двійко своїх малих дітей, частенько їх зіставляла.

Стягнув черевики. Вийняв усе з кишень. Разом зі складаним ножиком витягнув фотографію Дейзі на веранді; Дейзі вся в білому, із фокстер'єром на колінах, дуже мила, смаглява; найвдаліший її знімок. Усе вийшло в них дуже природно, значно природніше, ніж із Кларисою. Тихо. Мирно. Без прискіпувань, без зайвої метушні. Просто

й гладко. І смаглява, надзвичайно гарненька дівчина кричала на веранді (дотепер чув її голос). Так, заради нього вона готова на все! — вигукувала вона (цілком нерозважливо) — готова на все! — вигукувала вона, біжучи йому назустріч, незважаючи на сторонні очі, а хай собі дивляться. Мала тільки двадцять чотири роки. А вже з двома дітьми. Ось так, ось так!

Ось в таку халепу він потрапив, і це в його віці. Серед ночі, бувало, прокинеться — і думка думку пробиває. Припустимо, він одружиться. Для нього — це навіть дуже добре, а для неї? Місіс Берджісс, розумна й не базіка, їй можна довіритися, припускала, що, поки він сидітиме в Англії, буцімто радячись із адвокатами, Дейзі ще й передумає, коли все добре обміркує. «На кону її становище, — казала Берджісс, — між вами соціальні бар'єри, на руках у неї малі діти. Одного чудового дня вона стане вдовою з минулим, животітиме по закутках у передмісті або ж навіть пуститься берега (ви знаєте, як живуть жінки, що люблять фарбуватися)». Але Пітер Волш не надавав цьому значення. Він не збирається вмирати. Хай там як, але це їй вирішувати, це їй усе зважувати, думав він, тьопаючи в шкарпетках номером, розгладжуючи сорочку, бо ж він отримав запрошення на прийом до Клариси, а може піти в мюзик-хол або залишитися в номері, дочитуючи захопливу книжку, написану його знайомим ще з Оксфорду. От, вийти б на пенсію, і тоді він матиме, чим зайнятися — писатиме книжки. Йому б іще підскочити до Оксфорду й поритися в Бодліанській бібліотеці^[37]. Тож надарма бігла темноволоса надзвичайно гарненька дівчина до кінця тераси, надарма махала рукою, надарма кричала, що їй наплювати, що про неї скажуть люди. І ось цей чоловік, про якого вона не знала якої високої думки, бездоганний джентльмен, заворожливий, вишуканий (а вік його для неї не мав жодного значення), тьопає по готельному номері, що в Блумсбері, голиться, миється, і поки він бере коробку і складає бритву, продовжує ритися у Бодліанській бібліотеці, дошукується правди щодо якихось дрібниць, котрі його зацікавили. Він із будь-ким забалакуватиметься й усе частіше забуватиме про обід, не приходитиме на домовлену годину, а тоді — сцени, коли Дейзі проситиме поцілунків, і до того ж він не наважиться на вирішальний крок (попри свою щирість їй відданість) — словом, усе може бути значно ліпше, вважає місіс Берджісс, якщо вона його забуде або пам'ятатиме таким, яким він був у серпні 1922 року — постаттю, що стояла на

перехресті в сутінках і поступово віддалялася, коли від'їжджала двоколка, відвозячи її, надійно стягнуту ремнями на задньому сидінні, хоча і з розпростертими руками, тож вона бачила, як постать зникає та розчиняється в темряві, а вона далі кричала, що заради нього готова на все, на все, на все...

А він ніколи не знав, що думають люди. Дедалі важче було йому на чомусь одному зосередитися. Він захопився, погруз у своїх клопотах, похмурих і веселих, став залежним від жінок, став забудькуватим, а ще їй додалися перепади в настрої, і щодалі (думав він, розклавши приладдя для гоління), то більше не розумів, чому б Кларисі не знайти їм житло й не підтримати Дейзі, чому б їй не познайомити дівчину зі своїм товариством. А він би тоді — він би тоді що? — часто б заходив і був десь поряд (у цю мить він саме перебирав ключі й папери), шугав би у висі й насолоджувався, сидів би наодинці, словом, був би самодостатнім, а поки що він надзвичайно залежний від інших (він зацепив жилетку); це просто його погибель. Йому ж так хочеться постояти в курільних кімнатах, любив побалакати з полковниками, гольф йому подобався і бридж, а найбільше жіноче товариство, витонченість їхньої дружби, а ще їхня вірність, відважність і шляхетність у коханні — у коханні, яке, попри свої недоліки, видавалося йому (смагляве, надзвичайно гарненьке обличчя дивилося на нього зі стопки конвертів) чудовою, прекрасною квіткою, що росте на гребені людського життя, але на вирішальний крок він ніяк не наважувався, завжди хотів усе добре обдумати (щось таки зламала в ньому Клариса назавжди), до того ж він швидко втомлювався від німої відданості, прагнучи різноманітності в коханні, хоча сам, напевно, здурів би, якби Дейзі знайшла собі когось іншого, геть здурів би! Бо він ревнивий, за своєю вдачею він нестримно ревнивий. Завжди терпить страшні муки! Але де його ніжик, годинник, печатка, записник, Кларисин лист, який він нізащо вдруге не прочитає, але йому все ж таки подобалося про нього думати, і фотографія Дейзі? А тепер на обід.

Вони їли.

Сиділи за маленькими столиками навколо квіткових ваз, дехто причепурився до обіду, дехто ні, зі своїми шалями й сумками збоку, з удаваним самовладанням, бо вони не звикли до стількох страв на обід, а також із упевненістю, бо вони з легкістю заплатять за це, і з утомою,

бо за цілий день находилися по лондонських крамницях і всіляких визначних місцях; тож із природною цікавістю поглядали на залу, і коли ввійшов приємний джентльмен у рогових окулярах, то радо, зі звичною для них добродушністю зробили б вони йому невеличку послугу, запомогли б розкладом чи якоюсь корисною інформацією; бажання, що в них пульсувало, смикало їх із самих глибин до намацування в бесіді чогось спільного, може, вони з одного міста (наприклад, з Ліверпуля) або, може, мають спільних знайомих тезок; зі своїм покvapливим позиркуванням, дивною мовчанкою і раптовим переходом на сімейні жартики; вони сиділи й обідали, коли зайшов містер Волш і вибрав собі столик біля фіранки.

Не те, аби він щось казав, бо він сидів за столиком наодинці, тому міг звернутися хіба що до офіціанта; але те, як він заглибився в меню, як відмічав вказівним пальцем вино, як присунувся до столика й заходився їсти, досить-таки серйозно, але аж ніяк не пожадливо, викликало у всіх до нього повагу, яка впродовж більшої частини обіду залишалася не вираженою і несподівано спалахнула за столиком, де на той час сиділи Морріси й почули, як містер Волш під кінець обіду сказав: «Груші Бартлетт»^[38]. Чому б це йому промовляти досить стримано, але так твердо, із виглядом людини дисциплінованої, але свідомої своїх прав, що ґрунтуються на справедливості, ані юний Чарльз Морріс, ані старший Чарльз, ані міс Елейн, ані місіс Морріс не знали. Але коли він сказав: «Груші Бартлетт», сидячи наодинці за своїм столиком, то вони відчули, як він у цій законній вимозі розраховує на їхню підтримку, адже він став поборником справи, яка вмить стала також і їхньою справою, тому їхні погляди зустрілися, а коли вони підійшли до курильної кімнати, то було вже дуже навіть природно трохи з ними побалакати.

Так, про те, про се і ні про що конкретно — Лондон дуже переповнений, страшенно змінився за останні тридцять років; містер Морріс надавав перевагу Ліверпулю; місіс Морріс була на виставці квітів у Вестмінстері, усі разом бачили принца Валлійського. А все ж таки, думав Пітер Волш, жодна сім'я не зрівняється з Моррісами, жодна; із якою повагою вони ставляться одне до одного, і начхати їм на вищі класи, їм подобається те, що їм подобається; Елейн готується йти на роботу в батькову фірму, хлопець у Лідсі отримав стипендію на навчання, а старша дама (десь його віку) має вдома ще троє дітей;

купили два автомобілі, але містер Морріс по неділях і далі ремонтує черевики; просто чудово, просто невимовно чудово, думав Пітер Волш, злегка похитуючись уперед-назад зі склянкою лікеру в руці серед ворсистих червоних крісел і попільничок, дуже задоволений собою, бо ж Моррісам він сподобався. Так, їм сподобався чоловік, який сказав: «Груші Бартлетт». Він відчував, що він усім їм сподобався.

Таки треба піти на прийом до Клариси. (Морріси попрощалися; вони ще обов'язково побачаться.) Він піде на прийом до Клариси, бо хоче запитати в Річарда, що вони затівають в Індії — ці консервативні бевзі. Які в театрах йдуть вистави? Яка музика... Аякже, також хочеться почути свіжі плітки.

А воно так і є з нашою душею, думав він, із нашим внутрішнім «я», яке, неначе та риба, мешкає в морських глибинах і постійно снує в мороці, плаває між величезними водоростями, а потім підіймається до осяйних товщ води, відтак знову поринає в пільму, холодну, глибоку, незбагненну, аж раптом вистрибує на поверхню і хлюпається на збрижених вітром хвилях; себто виникає для людини потреба стрепенутися, струснутися, запалитися, ведучи ось такі нехитрі балачки. А все ж таки Річард Деллоуей мав би знати, що уряд збирається робити з Індією?

Вечір видався доволі душним, і хлопчаки-газетоноші повиходили з плакатами, які великими червоними літерами провіщали спеку; на готельні сходи повиносили крісла з плетеної лози, і на них, попиваючи вино, покурюючи люльки, безсторонньо сиділи джентльмени. Пітер Волш також сів у таке крісло. Можна було подумати, що день, оцей лондонський день, тільки починався. Немов та жінка, що скинула буденну сукню й білий фартушок, аби вирядитися в синє й начепити перли, так і день переодягався, знімав із себе всілякий мотлох і вдягався в серпанок, чепурився на вечір, і з тим самим зітханням полегкості, із яким жінка зітхає, скидаючи на підлогу осоружну спідницю, так і вечір скидав пилуку, спеку, кольори; зменшувався вуличний рух; замість громіздких гуркотливих фургонів з'явилися автомобілі, дзвінки й швидкі; де-не-де в розкішному листі дерев уже повисли насичені плями ліхтарів. Усе, я йду, здавалося, казав вечір-жінка, бліднучи й тьмяніючи над зубчатими стінами, виступами готелю й низкою крамниць, я блякну, казала вона, я розчиняюся, але

Лондон навіть слухати не хотів і підіймав її на штиках угору, хапав за руки й силоміць утримував її на своїй гулянці.

Із часу останнього приїзду Пітера Волша до Англії сталася велика революція містера Віллетта — запровадили літній час. Тому для нього такий довгий вечір став новизною. Досить підбадьорливою. А коли неподалік проходила молодь із барвистими кейсами в руках, то страшенно тішилася своєю свободою і потайки дуже пишалася тим, що йде по цьому славетному тротуарі, і на їхніх обличчях сяяла радість, дешева, ілюзорна, якщо хочете, але все ж таки захват горів на їхніх обличчях. Були гарно вдягнуті, у жовтуватих панчохах, чудових туфлях. Попереду дві години в кінематографі. Підкреслювало й очищало їх те вечірнє жовто-блакитне світло; а листя на площі вже мінилося мертвенним, синювато-сірим відтінком, немовби замочене в морську воду, неначе листя затонулого міста. Почувався заскоченим довколишньою красою і натхненним; бо англійці, що повернулися з Індії, як їм і належало по праву (він знав таких без ліку), стовбичили тепер у Східному клубі й жовчно пасталакали про кінець світу, а він — ось тут, як ніколи, молодий і красивий, заздрить юні через літній час і ще невідь через що, ба, навіть більше, йому вчуваються у словах дівчини, у сміху покоївки якісь невловимі речі, до яких не доторкнутися рукою, бачить ту перемену в цілому пірамідальному нагромадженні, яке за його молодості здавалося непорушним. Воно налягало на них згори; воно притискало їх, особливо жінок, як ті квітки, які Кларисина тітонька Гелен притискала між аркушами сірого промокального паперу, покладеним на них словником Літтре^[39], при цьому зручно собі вмостившись після вечері під абажуром. Уже померла. Про це Клариса йому написала; померла, осліпнувши на одне око. Було б дуже підходящим, навіть якимсь природним шедевром, якби стара міс Перрі перетворилася на скляну, їй би закоцюбнути, як тій птасі, що в мороз вчепилася кігтями за жердку. Вона належала до іншого покоління, але була настільки цільна, настільки завершена, що назавжди залишиться стояти на небосхилі білокам'яною та видною, немов маяк, що свідчить про пройдений етап у цій подорожі, у довгій-довгій мандрівці цього нескінченного (намацав у кишені мідяк, аби купити газету й дізнатися, як там «Суррей» зіграв із «Йорк-Широм» — він уже вкотре виймав той мідяк, «Суррей» знову програв), цього нескінченного життя. Але крикет — це не просто гра. Це значно

більше. Він просто не може без крикету. Спочатку прочитав про рахунок матчу, потім — про спекотний день, потім — кримінальну хроніку. Роблячи одне й те ж мільйони разів, ти збагачуєшся, хоча можна сказати, що такий процес стає механічним, позбавленим свіжості. Минуле збагачує так само, як і досвід, і якщо ти любив одну-дві людини і в такий спосіб отримав здатність, якої бракує юним, — здатність умиць покласти чомусь край, здатність зробити те, чого тобі насправді хочеться, і не перейматися тим, що кажуть люди, водночас не надто на щось сподіваючись (залишив газету на столі й пішов), чого, однак (пошукав очима капелюх і плащ), не скажеш про нього, себто сьогодні не скажеш про нього, бо він саме йшов на прийом, і це в його віці, із вірою в справдження своїх сподівань. А яких сподівань, щодо чого?

Щодо краси в будь-якому разі. Ні, не тієї грубої краси для ока. Не тієї простої краси, коли Бедфорд-плейс переходить у Рассел-сквер. Де не тільки є прямолінійність і простір, де не тільки є сама симетрія коридору, але також і світло у вікнах, гра на піаніно або звуки грамофона; відчуття якоїсь прихованої радості, що час від часу виринає на поверхню, коли крізь незашторене або незачинене вікно можна побачити людей за накритим столом, можна помітити кружляння пар у танці або ж навіть почути, як чоловіки розмовляють із жінками, покоївки знічев'я виглядають у вікно (ніби сповіщають, що вся робота вже перероблена), панчохи сушаться на верхніх підвіконнях, десь видніється папуга й кілька вазонів. Захопливе, загадкове, безцінне наше життя. А на просторій площі, куди мчать таксі й одразу зникають, завернувши за ріг, тиняються пари, гають час, обіймаються, сховавшись під водоспадом листя; настільки все це зворушливе, настільки воно тихе, настільки воно затамоване, що хочеться пройти повз нього дуже обережно, якимось аж навіть похливно, аби своєю нечестивою присутністю не порушити сакрального дійства. Так цікаво. Ну, що ж, тоді вперед — в іскрінь вогнів.

Його легкий плащ розвівався, а він крокував своєю швидкою, незвичною ходою, яку й не опишеш достеменно, трохи нахилившись уперед, руки за спиною, очі по-яструбиному наготові; ішов Лондоном до Вестмінстеру, розглядаючись.

Невже сьогодні ніхто не вечеряє вдома? Швейцар відчинив двері перед величавою літньою дамою в туфлях із пряжками, із трьома багряними страусиними пір'їнами у волоссі. Ось відчинилися двері перед дамами, загорнутими, немов мумії, у квітчастій шалі, а ще перед дамами з непокритою головою. У респектабельних кварталах із ліпними колонами крізь невеличкі передні садки з гребенями в зачісках висковзали, випливали (підійнявшись перед тим нагору поцілувати на ніч дітей) жінки; за ворітьми біля автомобілів з увімкненими моторами їх уже чекали чоловіки в плащах, що розвівалися. Усі кудись ішли. Тому коли дивитися на розчакування дверей, на те, як звідти безперестанку виринали люди, то могло здатися, буцімто весь Лондон сідав у невеличкі, прив'язані до берега хиткі човники, і невдовзі все місто попливе карнавальною лавиною. А Вайтголлум ковзалися, просто по битому сріблу, ковзалися павуки, і було відчуття, що дугові лампи обліплені мошкою; стояла спека, люди зупинялися й балакали. Ось тут, у Вестмінстері, сидів, мабуть, суддя, дуже впевнено так сидів біля дверей власного будинку, увесь у білому. Можливо, також після служби в Індії.

Здійнявся гвалт, підпили жінки, п'яні жінки зчинили рейвах; тільки один поліцейський і навислі будинки, високі будинки, із куполами, церкви, парламенти й гудок пароплава на річці — глухий і туманний крик. Це вже її вулиця, Кларисина; таксі завертали з-за рогу, як вода з-за паль мосту, а тоді зливалися в один потік, везучи, як йому здавалося, гостей на її прийом, Кларисин прийом.

Холодний потік зорових вражень тепер уже почав його втомлювати, неначе око — по вінця наповнена чаша, і решта вражень стікали її порцеляновими стінками вже не зафіксованими. Ну, що ж, пора вмикати розум. Тіло мусить стрепенутися, мусить жваво ввійти в будинок — освітлений, із розчиненими навстіж дверима, автомобілями біля входу, з яких виходили яскраві жінки; треба набратися хоробрості й витримати. Він клацнув великим лезом складаного ножики.

Щодоуху збігла сходами Люсі, вона щойно заглянула до вітальні й поправила накидку, вирівняла крісло, постояла хвильку й достеменно відчула, що вже хто б зайшов, то одразу побачить, як тут чисто, яке все яскраве, як чудово все влаштовано, бо ж і справді, срібло — прегарне, прекрасні мідні камінні прибори, дивовижна нова оббивка на кріслах, а ще й штори із блискучої тканини з квітами й птахами, геть усе вона

окинула досвідченим оком; почулися голоси — це гості вертаються з обіду; треба мерщій летіти!

Агнес сказала, що буде навіть прем'єр-міністр; почула розмову в їдальні, коли зайшла з тацею склянок. А що їй до того, яке то взагалі має значення, буде прем'єр-міністр чи не буде прем'єр-міністра? Що старій місіс Вокер до того, а ще в таку пізню годину серед тарілок, баняків, друшляків, пательнь, курячого холодцю, морожениць, зрізаних шкірок хліба, лимонів, супниць, глибоких мисок для пудингу, котрі, незважаючи на всі старання в посудомийній, були, здавалося, навіть у неї на голові, та й на кухонних столах і на стільцях; а вогонь палав і шумів, електрика сліпила очі, он уже пора накривати столи до вечері. Тож буде прем'єр-міністр чи не буде прем'єр-міністра — їй це байдуже.

— Пішли нагору, — сказала Люсі; одна за одною підіймалися леді, місіс Деллоуей ішла останньою і майже завжди передавала якісь послання на кухню. «Великий привіт місіс Вокер», — отаке сказала вона одного вечора. Наступного ранку вони перебрали всі страви — суп, лосось; а лосось, місіс Вокер добре знала, як завжди, не зовсім вдається, бо вона найбільше переживає за пудинг, тому лосось залишає на Дженні; от лосось і не вдається. Якась дама зі світлим волоссям і вся в срібних прикрасах запитала, переповідала Люсі, коли подавали антре; «Невже це ви самі приготували вдома?». Але якраз лосось і непокоїв місіс Вокер, поки вона обертала тарілками, збільшувала й зменшувала вогонь на плиті; аж тут долинув регіт з їдальні, хтось щось говорить, і знову регіт — джентльмени забавлялися, тоді ж бо як дами вже підійнялися.

— Токайське, — сказала Люсі, вбігаючи. Містер Деллоуей послав за токайським до імператорських пивниць, за найліпшим королівським токайським.

Кухнею пронесли вино. Через плече Люсі встигла кинути оком і помітити, що міс Елізабет дуже гарненька, не могла відвести від неї очей; і в дуже гарній рожевій сукні, із намистом, яке подарував їй містер Деллоуей. А Дженні хай не забуває про песика, того фокстер'єрчика міс Елізабет, бо він кусається і його замкнули нагорі, тож міс Елізабет переймається, а раптом йому чогось хочеться. Нехай Дженні не забуває про песика. Але Дженні навіть не збиралася йти до

песика, коли стільки всюди людей. До парадних дверей під'їхало ще одне авто! Он дзвінок, а джентльмени досі в їдальні, п'ють токайське!

Уже пішли, перші пішли, а тепер вони прибуватимуть усе швидше і швидше, так, що місіс Паркінсон (найнята на прийом) залишала двері зали привідчиненими, і зала повнилась джентльменами, які чекали (вони саме стояли в очікуванні, пригладжували волосся), поки їхні дами знімуть накидки в кімнаті біля дверей, де їм дуже ввічливо допомагала місіс Барнет, яка прослужила в домі понад сорок років, вона приїжджала щоліта, ще дівчатками пам'ятала теперішніх матерів, віталася дуже скромно, проте зі всіма за руку, казала кожній дамі «міледі» з великим пошанівком і весело поглядала на юних панянок, дуже тактовно допомагала леді Лавджой, у якої трапилося щось зі спідньою спідницею. І вони, себто леді Лавджой з міс Еліс, не могли не відчувати, як їм надають невеличкі привілеї щодо гребінця і щітки тільки тому, що вони знають місіс Барнет — «тридцять років, міледі», додавала місіс Барнет. Леді Лавджой зауважила, що раніше молоді дівчата не рум'янилися, ну, коли вона приїжджала в Бортон. А міс Еліс і не потрібно рум'янитися, сказала місіс Барнет, любо на неї глянувши. Місіс Барнет, було, сидить у гардеробній, погладжує хутра, рівенько складає іспанські шалі, прибирає на туалетному столику і вже достеменно знає, незважаючи на хутра й багаті візерунки, хто з них справжня леді, а хто ні.

— Дуже приємна особа, — казала леді Лавджой, підіймаючись сходами, — Кларисина няня.

Ураз леді Лавджой набрала манірного вигляду.

— Леді і міс Лавджой, — сказала вона містеру Вілкінсу (його найняли для прийому). У нього дуже гарно виходило, коли він схилявся й випрямлявся, схилявся й випрямлявся, а тоді оголошував із довершеною безсторонністю: «Леді і міс Лавджой... сер Джон і леді Нідем... міс Велд... містер Волш». Він тримався чудово; його сімейне життя, мабуть, бездоганне, за винятком того, що дуже вже не вірилося, що отакий джентльмен із зеленкуватими губами і гладко виголеними щоками зміг би припуститися помилки й надбати собі незручність у вигляді дітей.

— Дуже рада вас бачити! — сказала Клариса. Вона всім так казала. Дуже рада вас бачити! Мала не найкращий вигляд — якась нестримана, нещира. Було великою помилкою прийти сюди. Треба

було залишитися вдома читати свою книжку, думав Пітер Волш, чи піти в мюзик-хол; треба було залишитися вдома, бо він тут нікого не знав.

Боже мій, це ж бо провал, повний провал, Клариса відчула це аж до самих кісток одразу після того, як старий лорд Лексем, стоячи перед нею, почав вибачатися за свою дружину, яка застудилася на прийомі в саду Букінгемського палацу. Також краєм ока вона бачила Пітера, якого аж розпирало від критики там, у його кутку. А й справді, навіщо їй усе це? Навіщо долати ці вершини, а тоді стояти охопленою вогнем? Він однаково її випалить! Випалить дотла! Та ліпше будь-що, ліпше помахати смолоскипом і жбурнути ним об землю, ніж зійти нанівець, знітитися, як он та Еллі Гендерсон! Аж дивно, що Пітер тільки з'явився і вже викликав у неї такий стан. Просто змусив подивитися на себе збоку, вона ж бо явно переграє. Якесь ідіотство та й годі. Але чого він сюди прийшов, лишень би відвести душу в критиканстві? Чому він завжди щось ганить, але ніколи нічого сам не робить? Чому б і йому не спробувати втнути якусь штуку? Уже зрушив з місця, треба з ним поговорити. Але жодної вільної хвилини. Ось яке воно, життя — приниження і самозречення. А тим часом лорд Лексем казав, що його дружина не схотіла одягти хутра на прийом у саду, бо «ви, жінки, дорогенька, одного поля ягоди», а леді Лексем уже, мабуть, щонайменше сімдесят п'ять! Аж любо було глянути, як вони милуються одне одним, оця пара літніх людей. Вона любила старого Лексема. І переконувала себе, що її прийом таки має значення; дуже переймалася, що все пішло якось не так, як треба, усе було ніяким. Та хоч би щось сталося, хоч би якийсь вибух емоцій чи що, тільки б не ходили вони безцільно й не стояли купками в кутках, як он та Еллі Гендерсон, що не зволить навіть випростатися.

Злегка надулася жовта фіранка з усіма райськими птахами, і здалося, що в кімнаті залопотіли пташині крила, а тоді знову все стало на свої місця (відчинені вікна). Протяг, мабуть? — подумала Еллі Гендерсон. Вона була схильна до простуди. Але то нічого, що вона завтра шморгатиме носом; а он дівчата — із голими плечима, вона думала про дівчат, вона завжди думала про інших, бо так привчив її старий батько, інвалід, вікарій у Бортоні, нині вже покійний; а застуда ніколи не чіпалася її грудей, ніколи. Так, переживала вона за дівчат, за юних дівчат з голими плечима, бо сама вона завжди була таким собі

віхтем, із поріділим волоссям і марним профілем; але тепер, коли їй минуло п'ятдесят, крізь неї починав просвічувати м'який промінь, щось очистилось як нагорода за роки самозречення, але знову затьмарилось через її постійну тривожну поштивність, її панічний страх через дохід у триста фунтів на рік і безпорадність (не могла заробити навіть пенні), тому поводитися вона дуже полохливо, усе менше до снаги їй було обертатися серед добре одягнених людей, які робили це щовечора, бо їм було досить сказати своїм покоївкам: «Сьогодні я одягну те й те», — тоді ж бо як Еллі Гендерсон мусила сама набігатися по крамницях, он купила пів дюжини рожевих квітів, а свою стару чорну сукню прикрила шаллю. В останню мить прийшло запрошення на Кларисин прийом. Мала недобре передчуття. Ніби знала, що Кларисі дуже не хочеться запрошувати її на цьогорічний прийом.

А чого це їй має хотітися? Жодної причини, ну, хіба що вони завжди зналися. Так, вони — кузини, але що з того, їхні шляхи вже давно розійшлися, Клариса мала страшенну популярність. А для неї піти на прийом — справжня подія. Так приємно подивитися на гарно вбраних людей. Невже це Елізабет; як вона подорослішала, із такою модною зачіскою, у рожевій сукні. А їй ще й вісімнадцяти нема. Дуже, ну дуже мила. Видно, для дівчат уже не заведено вбиратися в біле, коли вони вперше ідуть на прийом. (Треба добре все запам'ятати, аби розповісти Едіт.) Дівчата носили тепер прямі сукні, які щільно їх облягали, а спідниці — значно вищі за щиколотки. Щось і не дуже їм пасує, думала вона.

Зі своїм слабким зором Еллі Гендерсон трохи аж витягнула шию і не дуже тим переймалася, що не має з ким поговорити (вона майже нікого не знала), бо цікаво навіть лишень подивитися на людей, переважно на політиків, Річардових друзів, але саме Річард Деллоуей додумався, що не гарно залишати бідолашну Еллі на самоті впродовж усього вечора.

— Як життя, Еллі, у сучасному світі? — сказав він привітним голосом, тож Еллі Гендерсон розтривожилася, розчервонілася, була дуже зворушена, що він підійшов до неї і заговорив, сказала, що багато хто, схоже, більше потерпає від спеки, ніж від холоду.

— Авжеж, — сказав Річард Деллоуей. — Таки так.

А що тут іще скажеш?

— Привіт, Річарде, — мовив хтось, беручи його під руку, о Господи, це ж бо Пітер, той самий Пітер Волш. Він дуже радий його бачити — просто страшенно радий його бачити! Нітрохи не змінився. І вони пішли собі разом, перетнули залу, поплескуючи один одного по плечу, буцімто довго не бачилися, думала Еллі Гендерсон, спостерігаючи за ними, аякже, вона вже десь бачила того чоловіка. Високий, середнього віку, із досить гарними очима, темним волоссям, в окулярах, нагадує Джона Бероуза. Едіт має його знати.

Знову напнулася фіранка з летючими райськими птахами. І Клариса побачила — вона побачила, як Ральф Лайен відбив ту фіранку назад і продовжував говорити. Отже, ще не провал! Може, усе ще буде добре. Усе тільки починається. Усе тільки набирає обертів. Але тримається все на волосинці. Поки що треба стояти тут і нікуди не рухатися. Здається, сходяться.

— Полковник і місіс Геррод... Містер Г'ю Вітбред... Містер Баулі... Місіс Гілбері... Леді Мері Медокс... Містер Квін... — інтонував Вілкінс. Вона перекидалася буквально кількома словами з кожним гостем, і вони йшли в кімнати; у щось же вони йшли, не в порожнечу ж, адже Ральф Лайен все-таки рукою відбив назад ту фіранку.

Але це коштувало їй надто багато зусиль. Не відчувала ніякого задоволення. Ніби була кимось іншим, хто там собі стояв і стояв; будь-хто зміг би так; але оцим будь-ким вона навіть захоплювалася, просто не могла не відчувати, що саме вона, а не хтось інший доклав до всього своїх рук, а її пост нагорі сходів засвідчував про певну підсумкову стадію: на цьому посту вона відчувала себе — хоча дивно, навіть забула, як уже й виглядає, — відчувала себе віхою, поставленою нагорі власних сходів. Щоразу, коли влаштовувала прийом, мала те дивне відчуття, ніби вона — вже й не вона, та й усі решта були певною мірою не до кінця справжніми, зате значно справжнішими в іншому сенсі. Усе це, думала вона, почасти з огляду на їхній одяг, а почасти через їхню вирваність зі своєї щоденності та через незвичне зовнішнє тло; можна було казати речі, яких деінде в іншому місці ніколи не скажеш, себто речі, яких просто не наважишся сказати, бо можна заглибоко копнути. Але не їй, поки що не їй.

— Дуже рада вас бачити! — сказала вона. Любий старий сер Гаррі! Він тут усіх знав.

А найдивнішим було відчуття, яке ні на мить не полишало її, коли ось так, одне за одним, вони підіймалися сходами, місіс Маунт і Селія, Герберт Ейнсті, місіс Дейкерс — о, і леді Брутн!

— Як добре, що ви прийшли! — сказала вона і то дуже щиро, дивовижним було відчуття, коли отак стоїш, а повз тебе вони йдуть і йдуть, дехто досить старий, дехто...

Яке прізвище? Леді Россетер? Але що за леді Россетер?

— Кларисо! — так, саме той голос! Це ж бо Саллі Сітон! Саллі Сітон! Після стількох років! З'являлася, ніби з туману. Але виглядала вона зовсім не як *та* Саллі Сітон, коли Клариса обхоплювала грілку і думала: вона під цим дахом, вона під цим дахом! Зовсім не так!

Наввипередки одна перед іншою, збентежено, сміючись, посипали вони словами — проїздом у Лондоні; почула від Клари Гейдон; думаю, треба провідати! Тож і всунулась — без запрошення...

А грілку можна спокійно поставити долі. Осяйність уже її покинула. Але як чудово її знову бачити, старшою, щасливішою, уже не такою гарною. Розцілувалися — спочатку в одну щоку, потім у другу, біля дверей вітальні, тож Клариса з рукою Саллі у своїй руці обернулася й побачила повні гостей кімнати, почула шум голосів, побачила канделябри, фіранки, що гойдалися, і троянди, подаровані Річардом.

— Маю п'ять здоровезних синів, — сказала Саллі.

Вона не позбулася свого найпростішого егоїзму, найвідвертішого бажання, аби про неї завжди були високої думки, і Клариса впізнала в цьому колишню Саллі.

— Аж не віриться! — вигукнула вона й засвітилася задоволенням при згадці про минуле.

Але, на жаль, Вілкінс; вона потрібна Вілкінсу; Вілкінс, додавши своєму голосу владності, ніби виносив догану всьому товариству, а господині дорікав за легковажність, вимовив тільки одне слово.

— Прем'єр-міністр, — сказав Пітер Волш.

«Прем'єр-міністр? Та невже?» — дивувалася Еллі Гендерсон. Ох, і буде що розповісти Едіт!

Ну, із нього не посмієшся. Звичайний на вигляд. Міг би стояти за прилавком і продавати сухарики — бідолаха, увесь у золотому мереживі. Але якщо по совісті, то почесні кола перед гостями, спочатку з Кларисою, потім у супроводі Річарда йому навіть дуже вдалися. Тримався як важлива персона. Було навіть дуже цікаво за всім цим спостерігати. Бо ніхто на нього не дивився. Усі продовжували говорити, хоча цілком зрозуміло, що всі знали й відчували аж до самих кісток, що повз них ступає велич; символ того, що всі вони разом собою являли — англійське суспільство. Стара леді Брутн, а вона мала просто чудовий вигляд, дуже рішуча у своєму мереживі, ураз підпливла до нього, і вони подалися до маленької кімнати, куди вмиль усі спрямували свої погляди, наче оберігаючи ту кімнату, а відтак якийсь шурхіт чи шелест уже відкрито прокотився товариством: прем'єр-міністр!

Господи, ох, цей снобізм англійців! — думав Пітер Волш, стоячи в куточку. Як же їм до вподоби натягати на себе золоте шитво і віддавати почесні! Еге ж! Господи милий, це ж бо Г'ю Вітбрэд, крутиться біля вельмож, став ще тлустішим, ще білішим, цей пречудовий Г'ю!

Він завжди ніби за виконанням службових обов'язків, думав Пітер; привілейований, але потайливий, ніби знав якісь таємниці, за котрі помре, та не видасть жодної, хоча тією таємницею могло бути базікання придворного лакея, що вже завтра з'явиться в усіх газетах. Ось такими були його калатальця-брязкальця, тож, ними бавлячись, він устиг посивіти і вже стояв на порозі старості, маючи шану й прихильність із боку всіх, хто удостоївся честі знати такий тип англійця — вихованця привілейованої приватної школи. Він завжди і

неминуче саме ось такий, оцей Г'ю Вітбред; його стиль, стиль отих пречудових листів, які Пітер читав за морями-океанами в «Таймсі», і дякував Богові, що втік так далеко від згубних беззмістовних балачок, хай навіть довкола угукали бабуїни, а кулі^[40] лупцювали своїх жінок. Он поруч із ним слухняно стоїть смаглявий юнак із якогось університету. Він ним опікуватиметься, вводитиме у всілякі кола, вчитиме жити. Бо йому нічогосінько не треба, лишень би чинити добрі справи, тільки б радісно тріпотіли серця літніх дам, бо про них дбають навіть у їхньому віці і навіть з їхніми бідами; а вони вже були подумали, буцімто про них геть забули, але ж ні, ось підходить Г'ю і цілу годину з ними теревенить про минуле, пригадуючи всілякі дрібнички, вихваляючи домашній торт, хоча Г'ю, якщо б захотів, то міг би з герцогинями щодня смакувати тими тортами, а коли глянути на нього, то не складно здогадатися, що він немало проводить часу саме за цим приємним заняттям. Всемогутній і Наймилостивіший нехай прощає. Але Пітер Волш немилостивий. Є, мабуть, нелюди, і Бог знає таких негідників, яких потім карають на горло за те, що розтрощили дівчині голову в поїзді, але навіть ті нелюди приносять загалом менше шкоди, ніж Г'ю Вітбред зі своєю добротою^[41].

Тільки погляньте на нього, навшпиньки пританцьовує, кланяється й шаркає ногою, щойно з'явився прем'єр-міністр із леді Брутн, сповіщаючи всьому світові, що він удостоєний особливої честі щось сказати леді Брутн, щось приватне, в ту мить, коли вона проходить повз нього. Вона зупиняється. Хитає своєю шляхетною старою головою. Видно, дякує за якусь улесливість. Вона має своїх проноз, дрібних чиновників в усіх урядових установах, які виконують від її імені всілякі доручення, а вона за те їх годує потім ланчами. Родом із вісімнадцятого століття. Із нею все ясно.

І ось Клариса повела свого прем'єр-міністра вітальнею, гордо ступаючи, сяючи із величністю своєї сивини. У сережках і в сріблясто-зеленій русалчиній сукні. Ніби підстрибувала на хвилях, збираючи до купи волосся; видно, ще не втратила того славного свого дару — бути, існувати, цілковито зосереджуватися, поки йде вітальнею; оглянулася, спіймала свій шарф на сукні якоїсь жінки, відчепила його, засміялася, і все це з бездоганною легкістю та невимушеністю істоти, що плаває в рідній стихії. Але вік і її торкнувся; навіть русалка, мабуть, бачить у своєму люстерку призахідне сонце, що погожого дня

сідає над хвилями. Від неї тепер віяло ніжністю, яка зігріла все: її суворість, її манірність, її скованість, а над нею, коли вона прощалась із товстуном, обшитим золотом, який аж зі шкури ліз, і щастя йому в цьому, лиш би мати значущий вигляд, витала невимовна гідність, цілковита сердечність, неначе вона бажала всьому світу добра, і тепер, стоячи на краю, на межі чогось дуже важливого, вона мусить піти. Змусила його задуматись. (Але він не був у неї закоханий.)

Направду, думала Клариса, навіть дуже добре, що прийшов прем'єр-міністр. І коли вона ступала з ним вітальнею, — а там були Саллі, і Пітер, і Річард, дуже задоволений, а ще всі люди, схильні, мабуть, до заздрості, — то відчула сп'яніння від моменту, відчула розширення серця, аж поки воно не затріпотіло, не забилося знову; зрештою, таке й інші відчують; так, їй це подобалося, незважаючи на пощипування й поколювання в грудях, проте в тріумфах (любий друг Пітер, наприклад, вважає її просто дивовижною) є багато чого облудного й тлінного; і все це на відстані витягнутої руки, не в серці; може, вона просто старіє і вже не відчуває від тріумфів колишніх радощів; аж раптом, коли проводжала поглядом прем'єр-міністра, бо він саме спускався сходами, край роботи сера Джошуа^[42] в позолоченій рамці, «Дівчинка з муфтою», нагадав їй про Кілман; про гіркового ворога Кілман. Це принесло задоволення; це було справжнім. Ох, як вона її ненавиділа — небезпечну, лицемірну, безчесну; і що це вона за таку силу має: спокушає Елізабет; ота жінка, що підкралась, аби поцупити й споганити (правда, Річард сказав би, що то маячня). Вона ненавиділа її і любила. Авжеж, людям потрібні вороги, а не друзі — не місіс Дарент з Кларою, не сер Вільям з леді Бредшоу і не міс Трулок з Елінор Гібсон (вона саме підіймалася сходами). Тільки захочуть, вони її зараз знайдуть. Так, вона до їхніх послуг!

А ось і її давній друг сер Гаррі.

— Шановний сер Гаррі! — сказала вона, підходячи до ставного старого, що створив більше поганих картин, ніж будь-які інші два разом узяті члени Академії мистецтв (зображував на всіх картинах корів, що в призахідному сонці стояли в ковбанях і пили воду або ж передвіщали (він мав набір певних рухів) піднятою ратицею чи помахом рогів «Наближення незнайомця»; тож його життєва діяльність — обіди у клубах і кінські перегони — повністю залежала від корів, що пили воду з ковбань у призахідному світлі).

— З чого це ви смієтеся? — запитала вона. Бо Віллі Тіткоум, сер Гаррі і Герберт Ейнсті — усі сміялися. Ні, ні. Сер Гаррі не міг розповісти Кларисі Деллоуей (хоча дуже її любив, вважав її довершеною і погрожував відтворити її красу на полотні) того анекдоту з життя акторів. Натомість заходився жартувати з її прийому. Бачте, йому забракло бренді. А ці кола гостей для нього надто високі. Але він її любив, поважав її, незважаючи на осоружну вишуканість вищого суспільства, що не дозволяла попрохати Кларису Деллоуей посидіти в нього на колінах. Аж тут з'явився блукаючий вогник, ота нечітка фосфоресценція, старенька місіс Гілбері, простягаючи руки до полум'я його сміху (над герцогом і дамою), який долинув до неї через усю вітальню і, здається, заспокоїв її в одному питанні, яке іноді її турбує, коли вона вранці прокидається і не хоче будити покоївку через якесь горнятко чаю, про те, що всі ми неодмінно помремо.

— Вони не хочуть розповідати нам своїх анекдотів, — сказала Клариса.

— Люба Кларисо! — вигукнула місіс Гілбері. Вона сьогодні геть схожа на свою маму, коли та вперше побачила її в сірому капелюшку в саду!

І очі Клариси справді наповнилися слізьми. Мама гуляє в саду! Але, на жаль, їй треба вже йти.

Бо професор Браєрлі, знавець Мільтона, саме говорив з Джимом Гаттоном (навіть ідучи на прийом, не спромігся рівно пов'язати краватку чи хоча б трохи пригладити волосся), тож уже з цієї відстані вона помітила, що вони не ладнають. Професор Браєрлі був дивакуватим. З усіма своїми ступенями, заслугами, вченими званнями вмить міг запідозрити в усякого роду писаках несприйнятливність свого складу — незвичної вченості й соромливості, холодної безсердечної чарівності, невинності, замішаної на снобізмі; він аж трусився, коли розпатлане волосся студентки або нечищені черевики молодика нагадували йому про світ, поза сумнівом, гідний честі, а саме світ заколотників і гарячих молодечих голів, майбутніх геніїв, і тоді він з легким посіпування голови і гмиканням — гм! — у прийнятній формі доводив до відома свого співбесідника цінність поміркованості, необхідності певних знань у царині класики для розуміння Мільтона. Отже, думка професора Браєрлі щодо Мільтона не знайшла відгуку

(Клариса тепер добре бачила) в душі Джіма Гаттона (в червоних шкарпетках, бо чорні віддав до пральні). — Тож вона втрутилася.

Сказала, що любить Баха. Гаттон також любив. Це їх пов'язувало, тому Гаттон (дуже посередній поет) і вважав, що місіс Деллоуей значно глибше обізнана з мистецтвом, ніж інші великосвітські дами. Аж дивно, наскільки вона має строгі погляди. Щодо музики досить-таки безликі. Педантка. Але яка чарівна! І будинок у неї чудовий, якби не її професори. Клариса мала на думці висмикнути його звідси й посадити в задній кімнаті за піаніно. Він божественно грав на піаніно.

— Але багато шуму! — сказала вона. — Багато шуму!

— Ознака того, що прийом вдався, — кивнувши ввічливо головою, професор делікатно відійшов.

— Знає про Мільтона геть усе на світі, — сказала Клариса.

— Невже? — сказав Гаттон, уже збираючись зображувати професора по всьому Гемпстеду^[43]: професор розповідає про Мільтона, професор відстоює поміркованість, професор делікатно відходить.

Їй треба поговорити он із тією парою, сказала Клариса, — з лордом Гейтоном і Ненсі Блоу.

Не те, аби *вони* помітно збільшували галас прийому. Вони й не розмовляли (помітно), а тільки стояли біля жовтої фіранки. Збиралися разом піти ще деінде, не дуже мали що сказати за будь-яких обставин. Зате мали вигляд. І все. І цього було достатньо. Мали вигляд дуже чистих і здорових, вона в пудрі й фарбі кольору персикового цвіту, а він, такий начищений, блискучий, із пташиними очима, такий, що жодного м'яча не пропустить, жодний удар його не заскочить зненацька. Він бив по м'ячу, він стрибав, точно й без роздумів. Роти поні тремтіли на кінці його віжок. Він знав, що таке почесні, пам'ятники предкам, стяги, що висіли в церкві вдома. Він знав, що таке обов'язок, мав орендаторів, маму й сестер, цілий день провів він у палаті лордів, тому говорили вони про крикет, кузенів, кіно, коли ж підійшла місіс Деллоуей. Лорд Гейтон страшенно її любив. Також міс Блоу. Дуже приємна особа.

— Як мило, що ви прийшли, просто ангельськи! — сказала вона. Вона любила лордів, вона любила молодь, а Ненсі, одягнена в неймовірно дорогі речі від найславніших майстрів Парижа, мала такий

вигляд, ніби її тіло саме собою, за власної ініціативи, поросло зеленою оборкою.

— Думала, може, потанцюємо, — сказала Клариса.

Але молодим людям не до бесіди. А навіщо? Їм би гукати одне одного, обійматися, ходити неквапом, вставати на світанку, годувати цукром поні, цілувати й пестити морди улюблених чау-чау, а тоді, мурашки по тілу, з розгону стрибнути у воду й плавати. А от неймовірне багатство англійської мови, та сила, яку вона нам дарує в передачі почуттів (у їхньому віці вони з Пітером сперечалися б цілий вечір) не для них. Вони стужавіють замолоду. Понад міру будуть добрими до людей у своєму маєтку, але наодинці, напевно, дуже нудні.

— Як шкода! — сказала вона. — А я сподівалася, що потанцюємо.

Дуже, дуже мило, що вони прийшли! А які танці! У кімнатах не протиснешся.

З'явилася тітонька Гелен у шалі. На жаль, вона мусить їх залишити — лорда Гейтона та Ненсі Блоу. Он старенька міс Перрі, її тітонька.

Позаяк міс Гелен Перрі не вмерла, то була жива. Недавно їй минуло вісімдесят. Повільно, спираючись на ціпок, піднялася сходами. Посадили її в крісло (Річард подбав). Цікавилася вона хіба що людьми, які знали Бірму у вісімдесятих, тож їх і намагалися завжди до неї підвести. А куди це подівся Пітер? Адже вони були такими друзями. При згадці про Індію або ж навіть про Цейлон її очі (тільки одне було скляне) вмить глибшали, ставали блакитними, і бачила вона тоді не людей — бо не залишилося в неї ніжних спогадів чи гордих ілюзій ані про віцекоролів, ані про генералів і заколоти, — бачила вона орхідеї, гірські стежки, а ще себе на спинах кулі, що несли її в шістдесятих по безлюдних вершинах, або як спускалася вона в доли викопувати орхідеї (подиву гідні квіти, раніше не бачені), вона їх змальовувала акварельними фарбами; невгамовна англійка, яку страшенно дратувала війна, скажімо, коли бомба впала в неї перед самими вікнами й перервала її роздуми про орхідеї і про те, як вона в шістдесяті роки подорожувала Індією — аж тут і Пітер приспів.

— Поговори з тітонькою Гелен про Бірму, — сказала Клариса.

Але він іще з нею словом не перекинувся!

— Пізніше поговоримо, — сказала Клариса, ведучи його до тітоньки Гелен, у білій шалі із ціпком.

— Пітер Волш, — сказала Клариса.

Це їй нічого не говорило.

Клариса попрохала. Дуже їй уже тяжко, дуже тут шумно, але це Клариса її попрохала. Вона й приїхала. Дуже шкода, що живуть у Лондоні — Річард і Клариса. Із Кларисиним здоров'ям ліпше жити за містом. Але Кларисі завжди подобалося світське товариство.

— Він був у Бірмі, — сказала Клариса.

Ага! Не могла втриматися, аби не згадати про Чарльза Дарвіна, як він відгукнувся щодо її книжечки про орхідеї в Бірмі.

(Кларисі треба поговорити з леді Брутн.)

Певна річ, та книжечка про бірманські орхідеї дотепер уже забулася, але до 1870 року вона витримала аж три видання, розповідала старенька Пітерові. Ага, тепер згадала. Він бував у Бортоні (і покинув її, продовжував Пітер Волш, не сказавши й слова, у вітальні того вечора, коли Клариса покликала його кататися на човні).

— Річарду дуже сподобався ваш ланч, — сказала Клариса леді Брутн.

— Річард зробив мені величезну послугу, — відповіла Брутн. — Допоміг написати листа. А як ви?

— О, дуже добре! — сказала Клариса. (Леді Брутн мала відразу до хвороб жінок політиків.)

— Он Пітер Волш! — вигукнула леді Брутн (бо ніколи не могла придумати, що сказати Кларисі, хоча й любила її. Мала багато хороших рис, але в них не було нічого спільного — у них із Кларисою. Річард, може, досяг би більшого, якби одружився з жінкою не настільки чарівною, яка б допомагала йому в роботі. А йому так і не вдалося потрапити до кабінету міністрів) — Це ж бо Пітер Волш! — казала вона, потискуючи руку томулюбому гріхородові, тому дуже здібному юнакові, який легко міг зробити собі ім'я, але так і не зробив (завжди мав клопіт з жінками), аякже, старенька міс Перрі! Дивовижна літня леді!

Леді Брутн стояла біля крісла міс Перрі, наче примарний гренадер, зодягнений у чорне, і запрошувала Пітера Волша на званий ланч; задушевна, але не здатна на коротку бесіду про флору й фауну Індії. Певна річ, вона там бувала, гостювала в трьох віцекоролів, вважала декого з тамтешніх посадових осіб навіть дуже хорошими хлопцями; але яка ж то трагедія — становище в Індії! Прем'єр-міністр щойно розповідав (тим часом міс Перрі поправляла шаль, їй було начхати, про

що там прем'єр-міністр щойно розповідав), тому леді Брутн також хотілося почути думку Пітера Волша, адже він повернувся із самісінького осердя, і вона збирається влаштувати йому зустріч із сером Семпсоном, бо через оту дурість, а як донька солдата, то дозволить собі навіть сказати, через оте безумство вона ночами не може спати. Вона — уже немолода, уже не здатна на щось велике. Але її будинок, її слуги, її добра подруга Міллі Браш — чи пам'ятає він її? — усі на місці, тільки чекають, аби до них звернутися — словом, коли виникне потреба. Бо вона ніколи багато не говорить про Англію, але цей острівець людей, ця дорогоцінна земля в неї в крові (хоча Шекспіра вона не читала), і якщо якась жінка таки народилася, щоб одягнути шолом і випустити з лука стрілу, щоби повести на ворога зағони й правити дикими ордами з невичерпною справедливістю, а потім безносою спочити в церкві під щитом або розчинитися в зеленому пагорбі на якомусь доісторичному схилі, то її звати Мілісент Брутн. Позбавлена з огляду на статі і на своє манкірування здатності розмірковувати логічно (виявилось, не може написати листа в «Таймс»), вона ніколи не припиняла думати про імперію, а спілкуючись з тією панцирною богинею, вона набула солдатської постави й нестримності в поведінці так, що вже неможливо собі уявити, як навіть після смерті вона розлучиться з цією землею та ходитиме просторами, над якими, звісно, у духовному вимірі, не розвівається британський стяг. Бути не англійкою хоча б серед мертвих? Ні! Ніколи! Нізащо!

Та невже це та Леді Брутн (яку вона колись знала)? І хіба це Пітер Волш так посивів? Запитувала сама в себе леді Россетер (у дівочтві Саллі Сітон). Авжеж, оце міс Перрі, та стара тітка, що дуже сердилася, коли вона жила в Бортоні. Ніколи не забуде, як голяком побігла коридором, а тоді її викликала до себе міс Перрі! І Клариса! О, Клариса! І Саллі вхопила її за руку.

Клариса зупинилася.

— Але я не можу, — сказала вона. — Я зараз. Почекайте, — сказала вона, озирючись на Пітера й Саллі. — Мусите почекати, поки гості розійдуться.

— Я повернуся, — сказала вона, озирючись на своїх давніх друзів, Саллі й Пітера, які саме потискали одне одному руки, а Саллі, аякже, пригадуючи минуле, сміялася.

Однак її голосу вже бракувало колишньої захопливої пишноти; її очі вже не так палали, як замолоду, коли вона закурювала сигару, коли вона побігла, в чому мати породила, коридором за губкою, а тоді Еллен Еткінс запитала: а якби побачив хтось із джентльменів? Але їй усе пробачали. Вона поцупила курча з кухонної шафки, бо вночі дуже зголодніла, вона курила сигари у своїй кімнаті, у човні залишила безцінну книжку. І всі її обожнювали (за винятком хіба що тата). Завдяки її теплоті, її жвавості; вона малювала, вона писала. Старі жінки в селі по нинішній день питають: «А як там ваша подружка, та, у червоному плащі, ну, що приїжджала до вас і була такою бистрою». Приписала Г'ю Вітбреду, і це треба ж таке (он він говорить з португальським послом), буцімто він поцілував її в курильній кімнаті — як покарання за її прагнення вибороти для жінок право голосу. Паскудник він, ось хто він такий, сказала вона. І Клариса, пригадує, як іще вмовляла її не розповідати про це на сімейній молитві, а вона така, що й могла розповісти — відчайдушна, зухвала, із постійним нарочито емоційним бажанням бути в центрі уваги, щоразу створювала в неї відчуття, як, бува, думала Клариса, ніби все от-от має закінчитись дуже трагічно, її смертю, її мучеництвом; а вона вийшла заміж, і то досить несподівано, за лисого чоловіка з великою бутоньєркою, що володів, за чутками, текстильними фабриками в Манчестері. Має тепер п'ятьох хлопців! Вони влаштувалися з Пітером одне біля одного. Розмовляли, до болю знайома картина — вони за бесідою. Говорили про минуле. Саме з ними обома (навіть більше, ніж з Річардом) і пов'язане її минуле; із тим садом, тими деревами, старим Джозефом Брейткопфом, що співав Брамса без голосу, шпалерами у вітальні, із запахом сплетених з очерету мат. Саллі завжди залишатиметься частиною минулого, і Пітер залишатиметься. Але вона мусить від них піти. Он немилі її серцю Бредшоу. Має підійти до леді Бредшоу (у сірому і в сріблі, немов вухата тюлениха, що балансувала на краю водойми, вона щось дзявчала про запрошення та герцогинь, типова дружина успішного чоловіка), має підійти до леді Бредшоу і сказати...

Але леді Бредшоу її випередила.

— Ми жахливо запізналися, дорогенька місіс Делловей, навіть не наважувалися заходити, — сказала вона.

Сер Вільям, який мав дуже поважний вигляд, оті сірі вуса й блакитні очі, сказав, що так, але все ж таки не змогли втриматися від

спокуси. Він розмовляв із Річардом, мабуть, про той законопроект, який вони хочуть провести через палату громад. І чого це її аж замлоїло під серцем, коли побачила, що він говорить із Річардом? Скидався він на того, ким і був, — на великого лікаря. Видатну постать у своєму фахові, дуже впливового, завжди втомленого.

Тільки подумати, з якими випадками до нього звертаються: люди у своїх нестерпних муках, люди на межі божевілля, чоловіки і їхні дружини. Мусить вирішувати приголомшливо складні питання. Але, відчувала вона, щось дуже не хотілося би потрапити до сера Вільяма з якимись питаннями. Ні, він не та людина.

— Як справи у вашого сина в Ітоні? — запитала вона леді Бредшоу.

Недавно пропустив екзамени, розповіла леді Бредшоу, через свинку. Його батько навіть більше переживав, ніж син, «бо він сам», — подумала вона, але не сказала: «немов велика дитина».

Клариса поглянула на сера Вільяма, що розмовляв із Річардом. Він нітрохи не скидався на хлопчика, аж ніяк не скидався на велику дитину. Одного разу вона повела когось зі своїх знайомих до нього на прийом. Він мав у всьому рацію, був дуже розсудливий. Але, Господи, яке ж то полегшення було опинитися знову на вулиці! А якийсь бідолаха, пригадувала вона, весь час плакав у приймальні. Але вона ніяк не могла збагнути, що такого відразливого є в сері Вільямі, що конкретно в ньому їй так не подобалося. І Річард її підтримав, «на смак якийсь не такий, на запах також не теє». Але у своєму фахові дуже компетентний. Говорили вони про законопроект. Сер Вільям, стишивши голос, розповідав про якийсь випадок. Мав стосунок до відкладених наслідків воєнних неврозів, про що перед тим і заходила мова. Цей стан речей треба відобразити в законі.

Понизивши голос і втягуючи місіс Деллоуей під покрив загальних жіночих справ, загальної гордості за своїх чоловіків з їхніми знаменитими якостями й схильністю до перевантажень на роботі, леді Бредшоу (от бідолашна гуска, нема її за що не любити) тихим голосом казала, що «лишень ми зібралися їхати, як чоловікові телефоном повідомили про сумний випадок. Молодий чоловік (саме про нього сер Вільям розповідає містерові Деллоуею) наклав на себе руки. Був на війні». Ох! — подумала Клариса, посеред мого прийому — раптом смерть. Перетнула вітальню та зайшла до маленької кімнати, де нещодавно усамітнювалися прем'єр-міністр із леді Брутен. Може, є

хтось там. Нікого. Крісла досі тримали відбитки постатей прем'єр-міністра і леді Брутен: вона присіла скраєчку, а він непорушно спирався на спинку, сидів владно, поважно. Говорили про Індію. Тепер тут порожньо. Тож велич прийому осіла долі, так дивно зайти сюди у своєму пишному вбранні трохи постояти на самоті.

І навіщо Бредшоу на її прийомі розповідати про смерть? Молодий чоловік наклав на себе руки. А вони про це просторікують на її прийомі — Бредшоу балакає про смерть. Молодий чоловік наклав на себе руки, але як? Спочатку вона все пропустила крізь себе, наче це з її тілом сталося, коли почула про нещасний випадок, немовби сукня її зайнялася, неначе аж тіло запекло. Викинувся з вікна. Умить земля підійнялася; заржавілі пруди загорожі враз його пронизали, смертельно скалічивши. Він лежав, у голові бухало, а тоді — задушлива темрява. Ніби в неї на очах. Але чому він так зробив? І ці Бредшоу на її прийомі розповідають про смерть!

Одного разу вона викинула в Серпантин шилінг і більше ніколи нічого не викидала. А він себе викинув. Вони й далі собі житимуть (треба повертатися до гостей, кімнати переповнені, люди ще й досі приїжджають). Усі вони (від самого ранку думала про Бортон, про Пітера, Саллі) далі собі старітимуть. Тут було щось дуже важливе, оповите всілякими розмовами; щось таке, що стиралося й тьмяніло в її житті, день за днем скрапувало в бруді, брехні й плітках. А він зберіг оте щось. Смерть — це виклик. Смерть — це спроба поєднатися; люди безконечно прагнуть досягти осердя, яке містичним чином увесь час від них вислизає; близькість розчахується розлукою, захват блякне, і залишається самотність. А в смерті — вічні обійми.

Але чи той молодий чоловік, що наклав на себе руки, — чи він викинувся, притискаючи до грудей свій скарб? «Я зараз міг умерти! Я ж боюсь, що щастя більшого мені в майбутнім ніколи вже не подарує доля!»

Є ж бо люди з душею поетів і мислителів. Припустимо, ним оволоділа якась пристрасть, і він пішов до сера Вільяма Бредшоу, знаного лікаря, але, як на неї, то до прихованого зла, без статі й жаги, надзвичайно ввічливого до жінок, але здатного на невимовну наругу — на згвалтування душі, ось на що, — і якщо той юнак пішов до сера Вільяма, і він ось у такий спосіб на нього спробував вплинути, то чи не міг він потім сказати (так, вона вже була певна), чи не міг той юнак

сказати: життя — нестерпне; вони зробили життя нестерпним — отакі люди, як сер Вільям?

А тоді (вона відчула це сьогодні вранці) з'явився страх, ота невідладна нездатність прожити життя до кінця, спокійно перейти ту довгу ниву, яку передали тобі твої батьки; вглибині душі зачався величезний страх. І якби поряд не було Річарда зі своєю «Таймс», і вона не мала змоги припасти до землі, як та пташка, й опісля поволі ожити, гучно виплеснути свою незмірну радість, потерши паличку до палички, притуливши патичок до патичка, вона б загинула. А юнак наклав на себе руки.

Якимось чином це була її катастрофа і її ганьба. Це було її покаранням — бачити, як тоне й зникає якийсь чоловік чи жінка в темряві, а вона змушена стояти тут у своїй вечірній сукні. Вона плела інтриги, вона шахраювала. Вона ніколи від себе не була в захваті. Хотіла успіху. Хотіла стати схожою на леді Бексборо, ну, й таке інше. А ще колись раніше вона ходила по терасі в Бортоні.

Це все завдяки Річарду; вона ніколи ще не відчувала такого щастя. Але щастя не затримаєш, його не зупиниш. Нема більшого блаженства, думала вона, вирівнюючи крісла, випрямляючи книжковий ряд на полиці, аніж, полишивши позаду тріумфи юності, поринути в перебіг життя, нарешті з несподіваним вибухом радості побачити, як устає сонце й минає день. Не раз у Бортоні, коли всі розходилися зі своєю балаканиною, вона йшла дивитися на небо; або за обідом бачила небо поміж плечима інших; бачила його в Лондоні, коли не могла заснути. Підійшла до вікна.

У ньому, хоча це й безрозсудна думка, було щось від неї, у тому сільському небі, у небі над Вестмінстером. Вона розсунула штори, дивилася. О, яка несподіванка! — з кімнати навпроти виглянула старенька! Вона збиралася лягати спати. А небо? Думала, воно буде урочистим, буде ледь підсвіченим небом, що повертає свої ланіти в прощальній красі. Воно ж виявилось блідим, як попіл, а над ним проносилися подовгасті хмари. Ніколи не бачила такого неба. Мабуть, вітер здійнявся. А в кімнаті навпроти старенька лягала спати. Просто заворожує, коли дивишся, як вона ходить по кімнаті, виглядає надвір. А чи вона і її бачить? Погляд годі відірвати від старенької, коли вона так повільно, так звагом готується лягати спати, а за стіною у вітальні — сміх, розмови. Ось, вона вже затягла штори. Почав бити годинник.

Наклав на себе руки молодий чоловік; вона його не шкодувала; а годинник бив — раз, двічі, тричі, вона його не шкодувала, хоча все решта далі тривало. Ось! Старенька загасила світло! Будинок навпроти поринув у п'тьму, а все інше далі тривало, повторила вона, і тут до неї прийшли слова: «Вже не бійся влітку спеки». Треба повертатися. Який незвичайний вечір! Відчувала себе дуже схожою на нього — на того юнака, що наклав на себе руки. Навіть тішилася, що він так учинив — взяв і все викинув. Бив годинник. У повітрі розходилися свинцеві кола. Через оту смерть якось гостріше відчувала красу, відчувала веселість. Але їй треба повертатися. Треба зібратися докупи. Треба знайти Саллі з Пітером. І вона вийшла з маленької кімнатки.

— А де Клариса? — запитав Пітер. Він із Саллі сидів на канапі. (Навіть після стількох років він не міг її називати «леді Россетер».)

— Куди ж поділася ця жінка? — запитав він. — Де Клариса?

Саллі припускала, а Пітер загалом погоджувався, що там були впливові люди, політики, їм не знайомі, хіба що з газетних фотографій, тому Клариса мусила їм догоджати. Вона з кимось із них. А Річард Делловей так і не потрапив до кабінету міністрів. Видно, не вдалося йому, припускала Саллі. Щодо неї, то вона майже не читає газет. Так, іноді трапляється його ім'я. А вона, ну, вона живе дуже окремішнім життям, у пустелі, як сказала б Клариса, серед великих торговців, великих фабрикантів, людей, які, зрештою, таки щось роблять. І вона дещо зробила!

— Маю п'ятьох синів! — сказала вона.

Боже, як вона змінилася! Охоплена материнською ніжністю, егоїзмом також. Останній раз вони бачилися, пригадував Пітер, серед цвітної капусти в місячному світлі — листя «немов нечищена бронза», сказала вона, уживши цей літературний зворот, і зірвала троянду. Тієї жахливої ночі вона безперестанку тягала його туди-сюди, туди-сюди після сцени біля фонтана; йому треба було сісти на нічний потяг. Господи, він плакав!

Он, його стара звичка — відкривати й закривати лезо складаного ножики, подумала Саллі, завжди відкриває й закриває той свій ніжик, як тільки починає хвилюватися. Вони страшенно зблизилися, вона з Пітером Волшем, коли він закохався в Кларису, а тоді за обідом сталася та жахлива, сміховинна сцена з Річардом Делловеєм, коли вона назвала Річарда Делловей «Вікемом». Не так назвала, ну, то й що? А

Клариса як скипіла! Відтоді вони майже не бачилися, — вони з Кларисою, — не більше п'яти-шести разів за останні десять років. Тим часом Пітер Волш подався до Індії, і вона щось таке чула, ніби одружився й ніби не дуже вдало, навіть не знала, чи має дітей, а спитати якось не випадало, він так змінився. Якось зіщулився й подобрів, вона одразу відчула: для неї він залишався надзвичайно близькою людиною, бо з ним пов'язана її юність, вона навіть мала подаровану ним книжечку Емілі Бронте, адже колись він збирався писати, аякже! У ті дні він хотів писати.

— Щось написали? — запитала вона його.

— Ага, написав! — сказав Пітер Волш, і вона засміялася.

А вона досі приваблива, досі впадає в око ця Саллі Сітон. Але що то за Россетер? На весіллі був із двома камеліями в петлиці — це все, що Пітер про нього знав. «Мають тьму-тьмуцу слуг і безліч гектарів теплиць», — писала Клариса; ну, щось у тому дусі. А Саллі не заперечувала, лишень сміялася.

— Так, я маю десять тисяч на рік, — уже й не пам'ятала чи то після сплати податків, чи до сплати, бо все за неї робив чоловік, — із яким вам обов'язково треба познайомитися, — казала вона, — він обов'язково вам сподобається.

А Саллі в ті часи була бідна як руда миша. Аби приїхати до Бортон, мусила закласти бабусин перстень, подарований її прадідові Марією-Антуанеттою.

Так, Саллі пам'ятає; вона досі його зберігає, той перстень з рубіном, який Марія-Антуанетта подарувала її прадідові. У ті дні вона не мала й пенні за душею, а щоб поїхати в Бортон, мусила завжди щось придумувати, якось викручуватися. Поїздка до Бортон для неї дуже багато важила — не давала зійти з розуму, настільки нестерпним здавалося життя вдома. Тепер усе вже в минулому. Містер Перрі помер, а міс Перрі жива. Це його страшенно ошелешило, нічого схожого ще не пережив у житті! — сказав Пітер. Адже був певен, що вона померла.

А зі шлюбом у Клариси, припускала Саллі, здається, все гаразд? Он та дуже гарна, спокійна юна леді — це ж бо Елізабет, он там, біля вікна, у рожевій сукні.

(Вона як тополя, вона як річка, вона як гіацинт, думав Віллі Тіткоум. Ох, скоріш би вже за місто й роби, що хочеш! Здається,

почула скавучання свого бідного песика, так, Елізабет на правду почула його скавучання.) Нітрохи не схожа на Кларису, сказав Пітер Волш.

— Ох, Клариса!

А Саллі не забувала про Кларису. Вона багато чим зобов'язана Кларисі. Вони були подругами, не знайомими, а справжніми подругами, навіть тепер вона іноді бачить, як Клариса, уся в білому, йде по будинку з оберемком квітів у руках — до сьогодні листя тютюну нагадує їй про Бортон. І постійно — але чи Пітер розуміє? — їй чогось бракує. І чого б це їй бракувало? Гарна собою, навіть надзвичайно гарна. А якщо відверто (Пітер — давній друг, справжній друг — хіба має значення розлука? Хіба значить щось відстань? Іноді їй так хочеться написати йому листа, вона навіть напише, а потім усе порве, він же розуміє, бо тут не обов'язково щось говорити, люди розуміють одне одного й без слів, ну, коли приходить те відчуття, коли бачиш, що ти вже немолода, а вона вже на правду немолода, сьогодні бачилася з синами в Ітоні, хворіють на свинку), а якщо відверто, то як вона могла? Як Клариса могла вийти заміж за Річарда Делловея? За того мисливця, у якого тільки й розмов, що про псів. Коли заходив до кімнати, то від нього аж тхнуло конюшнею. Ну, а оце все? Вона помахала рукою.

Попри них ступав Г'ю Вітбред у білій жилетці, немов за матовим склом, товстий, незрячий, не бачив нічого, крім власної самоповаги та свого благополуччя.

— Ви подивіться, він навіть не збирається нас упізнавати, — сказала Саллі й розгубилася — ось такий той Г'ю! Пречудовий Г'ю!

— Чим він займається? — запитала вона Пітера.

Мастить ваксою королівські черевики й лічить пляшки у Віндзорі, пояснив їй Пітер. Ні, Пітер таки не розучився сипати дотепами! Ну, а тепер Саллі вже мусить зізнатися, сказав Пітер. Щодо того поцілунку.

Аякже, в губи, запевнила вона його, у курильній кімнаті ввечері. Зразу побігла до Клариси, страшенно розгнівана. Г'ю не міг цього зробити! — сказала Клариса. Ні. Тільки не пречудовий Г'ю. А які він мав шкарпетки, оцей Г'ю, завжди найліпші, таких ні на кому не бачила — тільки погляньте, у якому він вечірньому вбранні. Бездоганному! А він має дітей?

— Так, усі в цій залі мають по шестеро синів в Ітоні, — сказав Пітер, — за винятком мене. І дякувати Богові, що немає. Ані синів, ані

доньок, ані дружини. Що ж, здається, він не нарікає, сказала Саллі. А на вигляд за нас усіх молодший, подумала собі.

Ну, це він упорів дурницю, із якого боку не поглянь, сказав Пітер, що отак одружився, із «наївною простачкою», сказав він, але одразу додав: «Але ми, до речі, непогано жили». А як це може бути, допитувалася Саллі; що він має на увазі? Аж дивно, ніби близько знаєш людину й одночасно нічого не знаєш про те, як склалося в неї життя. А може, він не признається через свою гординю? Дуже навіть може бути, бо йому принизливо (та він такий несусвітній, якийсь ніби ельф чи що, не такий як усі люди), йому, мабуть, дуже самотньо; у його віці і не мати власного дому, не мати куди піти. Він може пожити в них, скільки душа забажає. Він може в них пожити, йому сподобається. Звісно, він може це зробити. За всі ці роки Деллової жодного разу до них не навідалися. А не раз їх запрошували. Але Клариса (тільки Клариса) не схотіла. Бо вона, казала Саллі, глибоко в душі справжня снобка, треба визнати, вона снобка. І ще одне заважало їй приїхати, вона в цьому певна. Клариса вважала, що вона вийшла заміж за людину нижчого від себе соціального стану, адже її чоловік — і вона цим пишалася — був сином шахтаря. Кожен пенні, який вони мають, він заробив. Малим хлопцем (її голос затремтів) тягав здоровезні мішки.

(І в такому ключі, відчував Пітер, це триватиме годинами: син шахтаря; люди вважають, що вона вийшла за чоловіка нижчого від себе соціального стану; має п'ятьох синів; або про інше — про рослини, про гортензію, жасмин, ну, і дуже рідкісні гібіскусові лілії, що їй не ростуть північніше від Суецького каналу, а в неї на околицях Манчестера вони ростуть цілими клумбами, і то лишень із одним садівником, буквально цілісінькими клумбами! Клариса ж, така нематеріальна, цього уникла.)

Чи була вона снобкою? Так, багато в чому. До речі, де вона ходить? Уже пізно.

— Коли почула, — сказала Саллі, — що в Клариси прийом, то зрозуміла, що не можу просто так взяти й не прийти — мушу з нею побачитися (зупинилася на Вікторія-стріт, он там, по сусідству). Тож всунулась без запрошення. — А це хто, — прошепотіла вона, — скажіть мені, будь ласка. Хто це така?

Це місіс Гілбері ніяк не могла знайти виходу. Адже було вже пізно! А коли надходить ніч, бурмотіла вона, коли люди розходяться, тоді й знаходиш друзів; затишні кутки й закапелки, а ще й чудові види з вікна. Чи вони знають, питала вона, що довкола чарівний сад? Ліхтарики на деревах, чудове мерехтливе озеро й небо. Лишень кілька китайських ліхтариків, сказала Клариса Делловей, у задньому саду! Але вона справжня чарівниця! Це ж бо парк... Та вона не знає їхніх імен, але вони, звісно, її друзі, а друзі без імен і пісні без слів — завжди найліпші. Але, на біду, стільки дверей, стільки всього нежданого, вона таки заблукала.

— Стара місіс Гілбері, — сказав Пітер. А хто он там стоїть? Он та леді, що біля фіранки цілий вечір підпирає стіну і ні з ким не говорить? Її обличчя звідкись мені знайоме, здається, має якийсь стосунок до Бортона. Це вона кроїла білизну за великим столом біля вікна? Девідсон її звати, хіба ні?

— Ага, це Еллі Гендерсон, — сказала Саллі. На неї Клариса ще весь час напосідалася. Її кухня, дуже бідна. А Клариса *вміла* напосістися.

Таки *вміла*, сказав Пітер. Але все ж, сказала Саллі дуже емоційно, із поривом того ентузіазму, який Пітер колись у ній так любив, а тепер трохи навіть його побоювався, бо вона могла бути вже аж занадто багатослівною у виявленні своїх почуттів — наскільки великодушною була Клариса до своїх друзів! А це доволі рідкісна риса, і тепер часто вночі чи на Різдво, коли вона перераховує всі свої щасливі дарунки, то на перше місце ставить дружбу. Вони були молодими, і все. Клариса мала чисте серце, і все. Пітер скаже, що вона сентиментальна. А вона сентиментальна. Бо зрозуміла, що варто говорити тільки про те, що відчуваєш. Усі ті розумування — дурниця. Те, що відчуваєш, те й кажи.

— Але я не знаю, — сказав Пітер Волш, — що я відчуваю.

От, бідний Пітер, подумала Саллі. Чого це Клариса навіть не підійде до них поговорити? Він цілий вечір уже чекає. Вона все бачить. Він увесь час тільки й думає про Кларису та бавиться своїм складаним ножиком.

А виявилось, що життя — навіть дуже непроста штука, сказав Пітер. Його стосунки з Кларисою були непростими. Тому й життя пішло йому не так, як хотілося, сказав він. (Вони були дуже близькими

— він і Саллі Сітон, тож не сказати цього було б нерозумно.) Людина не може закохуватися двічі, сказав він. А що тут скажеш? Усе ж таки ліпше, коли ти кохав (але він вважатиме її сентиментальною — він завжди це казав). Йому треба приїхати до них у гості, у Манчестер. Абсолютно згоден, сказав він. Абсолютно згоден. Йому вже самому так захотілося в них погостювати, він неодмінно до них приїде, як тільки владнає свої справи в Лондоні.

А Кларисі він більше подобався, ніж Річард. Саллі була певна.

— Ні, ні! — сказав Пітер (Саллі не треба було зачіпати цієї теми, це вже занадто). Он той любий друг — на протилежному боці кімнати, просторікує собі, як завжди, — давній друзяка Річард. Із ким це він говорить? — запитала Саллі. Із кимсь дуже поважним? Живучи в пустелі, вона страшенно хотіла знати, що то за люди навколо неї. Але Пітер не знав, із ким. І незнайомиць не викликав у нього захоплення, мабуть, хтось із кабінету міністрів. З усіх чинуш Річард чи не найліпший, сказав він, найбезкорисніший.

— І чим він займається? — запитала Саллі. Сама ж і запропонувала відповідь: громадською діяльністю. І щасливі вони разом? — запитала Саллі (бо, власне, вона надзвичайно щаслива), бо вона про них нічого, по суті, не знає, робить якісь поспішні висновки, а втім, що ми знаємо навіть про людей, з якими живемо разом, питала Саллі. Ми, як ті в'язні, хіба не так? Недавно прочитала чудову п'єсу про чоловіка, що дряпав на стіні тюремної камери, і це так близько до життя, ми ж бо всі дряпаємо на стіні наших тюремних камер. Розчарувавшись у людських стосунках (люди настільки складні), вона часто йде в сад, і їй з квітами стає так спокійно, як ніколи не буває з чоловіками чи жінками. Але ні, йому капуста не до вподоби; він воліє мати справу з людьми, сказав Пітер. А, правда, молодь хороша, сказала Саллі, поглядаючи на Елізабет, що проходила вітальнею. Геть не схожа на Кларису в її віці! Він хоч знає, чим вона живе? Вона рота не відкріє. Так, справді, погодився Пітер, він поки що про неї дуже мало знав. Вона як та лілія, сказала Саллі, лілія в ставку біля берега. Але Пітер не погоджувався, що ми нічого не знаємо. Ми знаємо все, сказав він, принаймні він усе навіть дуже добре знав.

А он ті двоє, шепотіла Саллі, що вже збираються йти (ох, так, так, і їй доведеться скоро піти, якщо Клариса не з'явиться), он той дуже

поважний пан і досить простакувата його дружина, які розмовляли з Річардом, — що можна знати про тих людей?

— Що вони кляті шахраї, — сказав Пітер, кинувши на них побіжний погляд. Розсмішив Саллі.

Тим часом сер Вільям Бредшоу зупинився біля дверей поглянути на гравюру. Придивлявся до імені гравера в куточку. Його дружина також придивлялася. Сера Вільяма Бредшоу досить-таки цікавило мистецтво.

Коли ти молодий, сказав Пітер, тобі страшенно хочеться пізнати людей. А тепер, коли постарів, а точніше, коли тобі п'ятдесят два роки (Саллі минуло п'ятдесят п'ять, її тілу, сказала вона, а серцем вона двадцятирічна дівчина); тобто коли ти в зрілому віці, то вмієш бачити, вмієш розуміти, і ти не втрачаєш здатності відчувати, сказав він. Таки він має слухність, сказала Саллі. Вона з кожним роком відчуває ще глибше, ще пристрасніше. На жаль, чуттєвість збільшується, сказав він, на жаль, але, можливо, цьому треба тільки радіти — вона і в нього з досвідом збільшується. А в нього навіть дехто залишився в Індії. Йому хотілося б якось розповісти про неї Саллі. Хотів би познайомити її з Саллі. Вона заміжня, сказав він. Має двох малих дітей. Він обов'язково має привезти їх до Манчестера, сказала Саллі, він мусить пообіцяти це їй уже зараз, поки вони не пішли.

Он, взяти, наприклад, Елізабет, сказав він, вона й половини того не відчуває, що вони відчувають, поки що. Але все ж таки, сказала Саллі, дивлячись, як Елізабет підходить до батька, вони дуже віддані одне одному. Це видно з того, як Елізабет підійшла до батька.

Бо тато поглядав на неї під час розмови з Бредшоу й думав: а хто це така гарна дівчина? І раптом усвідомив, що то його Елізабет, а він її не впізнав, їй так личить оця рожева сукня! Елізабет відчула на собі його погляд, коли розмовляла з Віллі Тіткоумом. Отже, вона підійшла до тата, і вони стояли разом, а прийом уже майже закінчився, усі розходилися, кімнати ставали дедалі порожнішими, усюди на підлозі валялися якісь дрібнички. Навіть Еллі Гендерсон і та вже збиралася додому, чи не найостанніша з усіх, хоча ніхто з нею так і не заговорив, але їй хотілося якнайбільше побачити й розповісти про все Едіт. Річард із Елізабет, здається, аж тішилися, що все скінчилося, до того ж Річард ще й дуже пишався своєю донькою. Він не хотів їй цього казати, але не втримався. Поглянув на неї, казав він, і подумав: хто ж це така гарна

дівчина? А це була його донька! Вона щасливо всміхнулася. Але її бідний песик підвивав.

— Так, Річард став ліпшим. Твоя правда, — мовила Саллі. — Підійду поговорю. Скажу на добраніч.

— Що таке розум, — запитала леді Россетер підводячись, — порівняно з душею?

— Я зараз, — сказав Пітер, але ще хвильку посидів. Що ж це за страх? Що за піднесення? — думав він. Що наповнює мене незвичною тривогою?

Це — Клариса, сказав він собі.

Он вона, уже йде.

Видавництво «Комубук» висловлює щирі подяку Артему Долотову за щедру підтримку проекту.

Інформація видавця

Речі. Людина, що спить

Жорж Перек

Покинувши навчання, Жером і Сільвія підробляють психосоціологами, але відмовляються від постійної роботи, цінуючи своє необмежене дозвілля. Водночас вони закохані у світ красивих речей, який через брак грошей виявляється для них недоступним. Обіцяні речі, через які вони намагаються зрозуміти себе та вибудувати власні ідентичності, символізують для них справжнє, проте недсяжне щастя, а сам Париж здається «в'язницею достатку». Нестерпність такого життя спонукає їх до втечі в далекий Туніс, втім, там вони також не знаходять розради. Завдяки своїй критиці споживацтва, роман «Речі» (1965) Перека і сьогодні звучить надзвичайно актуально. 1965 року цей твір було відзначено престижною французькою премією «Ренодо».

Роман «Людина, що спить» (1967) розповідає історію студента, який раптом замкнувся в собі, відрікшись не лише від навчання, а й від самого життя. Його поснула свідомість поміщає його немов поза

часом, а дні заповнюються механічними діями, які залишаються неусвідомленими. Усі навколишні речі втрачають сенс. Порожнечу, яку головний герой намагається створити навколо себе, Перек майстерно передає через вигадливі описи станів на межі сну. Постійне повторення днів і ночей, заповнених одноманітними заняттями й ситуаціями, створює особливий сповільнений ритм, наділений примарною, меланхолійною поезією.

В дорозі

Джек Керуак

«В дорозі» (1957) — без перебільшення головний роман «розбитого покоління», який миттєво став легендою, здійняв шквал суперечливих відгуків і визначив подальший розвиток американської літератури. Саме в цьому творі відбувається становлення славнозвісного «спонтанного» стилю Джека Керуака, натхненного ритмами і звучанням бібопу. «В дорозі» віддзеркалив світогляд цілого покоління, став культовим текстом контркультури, а невдовзі — всесвітньо визнаною класикою. Нескінченна дорога, автостоп і автобуси, перетинання континенту від краю до краю, нічні розмови до світанку, поезія, секс, речовини і, звісно ж, нестримний джаз. Дослідження меж особистої свободи і Американської мрії. Сповнена пригод подорож двох друзів: письменника-початківця Сала Парадайза та юного шахрая й бабія Діна Моріарті. Саме завдяки цьому тексту

народився образ вічно молодого і шаленого «короля бітників», спокусливий і оманливий образ, у якому Джек Керуак назавжди закарбувався в уяві читачів, який приніс йому важкий тягар слави і якого він не позбувся й досі.

Літературно-художнє видання

ВІРДЖИНІЯ ВУЛФ
МІСІС ДЕЛЛОВЕЙ
РОМАН

Переклад з англійської *Тараса Бойка*

Головний редактор Павло Швед
Літературна редакторка Ніна Станкевич
Коректорка Алла Костовська
Дизайн обкладинки Богдана Давидюк
Верстальник Михайло Федішак

Підписано до друку 15.11.2022. Формат 84 x 108/32.
Умовн. друк. арк. 11,76. Наклад 1000 прим.
Зам. № 032/11

Видавництво «Комубук»

вул. Богдана Хмельницького, 16–22, м. Київ, 01030

тел. (067) 352 58 77

e-mail: kb@komubook.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4860 від 10.03.2015 р.

Надруковано у ПП «Юнісофт»

61036, м. Харків, вул. Морозова, 13Б

www.unisoft.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5747 від 06.11.2017 р.

Примітка до електронної версії

Помилка набору, виявлена та виправлена верстальником:

с. 124: <...> авторитетним оком придивлявся до [шкарпетек] =>
шкарпеток і туфель <...>

Примітки

1

«*Лордз*» — крикетний стадіон у Сент-Джонс-Вуді, що в північному Лондоні. «*Аскот*» — іподром неподалік Віндзора, де в червні відбуваються щорічні чотириденні перегони, важлива подія у житті англійської аристократії. «*Реніле*» — назва клубу і стадіону для гри в поло.

2

Бат — курорт із мінеральними водами у графстві Ейвон.

3

Пімліко — район у центральній частині Лондона.

4

Поуп Александр (1688–1744) — англійський поет, представник англійського просвітницького класицизму.

5

Серпантин — вузьке штучне озеро у Гайд-Парку зі станцією човнів і пляжем.

6

Рядки із п'єси Вільяма Шекспіра «Цимбелін». Переклад Олександра Жовніра.

7

Обидві книги англійського романіста і спортивного письменника Роберта Сміта Сертіса (1805–1864).

8

«Герлінгем» — назва клубу і стадіону для гри в поло.

9

«Бруксиз» — один із найстаріших лондонських клубів консерваторів. Хоча, насправді, еркер є в будівлі іншого лондонського клубу консерваторів — «Вайтс» на тій же Сент-Джеймс-стріт.

10

«Тетлер» — журнал про світське життя.

11

Меморіал Вікторії — меморіал королеві Вікторії перед Букінгемським палацом, споруджений за проектом сера Томаса Брока, відкритий Георгом V у 1911 році.

12

Мелл — вулиця, що веде від Трафальгарської площі до Букінгемського палацу.

13

Олбані — фешенебельний багатоквартирний житловий будинок на вулиці Пікаділлі в Лондоні. Побудований у другій половині XVIII століття. У ньому, серед інших, жив Байрон.

14

«Глаксо» — фармацевтична компанія.

15

Маргіт — місто в Англії, графство Кент.

16

Марбо Антуан Марселей (1782–1854) — офіцер у війську Наполеона.

17

Морріс Вільям (1834–1896) — англійський художник, письменник. Виступав із соціальною критикою англійського суспільства.

18

Переклад з англійської І. Стешенка; В. Шекспір. Твори в шести томах: Том 5. К.: Дніпро, 1986.

19

«Дент» — лондонське видавництво. Серед іншого випускало енциклопедію «Еврімен».

20

Вікем — прізвище офіцера, який утік із Лідією Беннет, але не хотів з нею одружуватися в романі Джейн Остін «Гордість і упередження» (1813).

21

«*Морнінг пост*» — у 1920-х роках ультраправа газета, яку видавала леді Батерст. Пітер Волш перебільшує консерватизм Річарда Делловея, насправді він читав «Таймс».

22

Гакслі Томас Генрі (1825–1895) — англійський природознавець, найближчий соратник Чарльза Дарвіна і популяризатор його вчення. *Тиндаль Джон* (1820–1893) — англійський фізик, автор науково-популярних книг, перекладених багатьма мовами світу.

23

Натяк на пісню «Allerseelen» Ріхарда Штрауса.

24

Сого — район у центральній частині Лондона.

25

Стоун — міра ваги, дорівнює 14 фунтам, або 6,34 кг. *Фунт* — міра ваги, дорівнює 453,6 г.

26

Поправляється з 47 кг до 76 кг.

27

Суррей — графство в Англії.

28

Мейфер — фешенебельний район лондонського Вест-Енду.

29

Лавлейс Річард (1618–1657), *Геррік Роберт* (1591–1674) — англійські поети, роялісти.

30

Горса — як і його брат Генгіст, ватажок ютів, які долучилися до англосаксів у завоюванні території Англії у п'ятому сторіччі.

31

«Товариство друзів» — квакери, християнська організація, заснована 1652 року англійцем Дж. Фоксом.

32

Стренд — вулиця в західному Лондоні, паралельна до Темзи: відома своїми готелями й театрами.

33

Сомерсет-гаус — збудований сером Вільямом Чеймберсом (1776–1786), до 1990 року там містилася Генеральна реєстраційна служба (народжень, одружень, смертей).

34

Темпл — школа підготовки барристерів.

35

Фліт-стріт — вулиця в Лондоні, де зосереджені редакції газет і журналів.

36

«Суррей» — крикетна команда однойменного графства в Англії.

37

Бодліанська бібліотека — бібліотека Оксфордського університету, друга за значенням бібліотека у Великобританії після Британської бібліотеки; має близько 5 мільйонів томів.

38

Бартлетт — те саме, що груші Вільямс; десертні груші; від імені Інока Бартлетта (1779–1860), американського торговця, який першим їх розповсюджував.

39

Словник Літтре — монументальний словник французької мови Еміля Літтре (1801–1881), був опублікований у 1863–1872 роках.

40

Кулі — носій, вантажник, чорнороб (в Індії та деяких інших країнах).

41

Пітер Волш прочитав «кримінальну хроніку» у вечірній газеті.

42

Джошуа Рейнольдс (1723–1792) — англійський художник.

43

Гемпстед — район на півночі Лондона.